T.C.
YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ BÖLÜMÜ ANABİLİM DALI
DİN FELSEFESİ BİLİM DALI

FELSEFİ BİR PROBLEM OLARAK

ATEİZM

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mehmet Latif BAKIŞ

VAN-2008

T.C.
YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ BÖLÜMÜ ANABİLİM DALI
DİN FELSEFESİ BİLİM DALI

FELSEFİ BİR PROBLEM OLARAK

ATEİZM

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Mehmet Latif BAKIŞ

Danışman

Yrd. Doç. Dr. Erdal BAYKAN

VAN-2008

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Bu çalışma, jürimiz tarafından FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI, DİN FELSEFSİ BİLİM DALI'nda YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

İmza:

Başkan:

Üye (Danışman):

Üye:

Üye

Üye:

ONAY: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

…./…../.2008

Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Felsefi Bir Problem Olarak Ateizm konulu çalışmamızın esas amacı, ateizmi Din Felsefesi konusu olarak bir çok açıdan tahlil etmektir. Bu doğrultuda çalışmamızın birinci bölümünde ateizmin tanımını yapıp tarihsel ve felsefi serüvenini, hangi toplumda nasıl anlaşıldığını ve ateistik iddialarla bu iddialara yapılan reddiyeleri ortaya koymayı amaçlıyoruz.

İkinci bölümde ateizmin çeşitlerini, ateizmin inanç-inkar ikileminin neresinde ve nasıl bir konumda bulunduğunu ortaya koymayı amaçlıyoruz.

Üçüncü bölümde ise çağdaş kuramlar, düşünce ve ideolojilerin de tesiriyle oluşmuş ateist ekolleri iddia ve sebepleriyle ortaya koymayı amaçlıyoruz.

Bu çalışmam süresince sabır ve tahammül ile bana destek olan eşime, rahatlarını ve çocuksu beklentilerini bana feda eden çocuklarıma şükran borçlu olduğumu beyân ederek; master eğitimim süresince kendilerinden istifade ettiğim hocam Sayın Yrd. Doç. Dr. Hasan Hüseyin BİRCAN'a, olumlu eleştirileri ve faydalı öneriyle istifade ettiğim hocam Sayın Yrd. Doç. Dr. Hüseyin YILMAZ'a ve özellikle, bilgi noktasında olduğu kadar, hayata bakışı ve karakteriyle de kendisinden istifade edip, bir o kadar da yorduğum, belki beklentisinin karşılığı olamayarak bir çalışma olmasına rağmen emeğe değer verip yeni bir şans tanıyan tez hocam Sayın Yrd. Doç. Dr. Erdal BAYKAN'a teşekkürlerimi ifade etmeyi bir borç bilirim.

Faydalı olması ümitlerimle……..

Mehmet Latif BAKIŞ

2008-VAN

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR

a.e	**:** aynı eser
a.g.e	**:** adı geçen eser
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
a.m	**:** aynı makale
a.g.m.	**:** adı geçen makale
Bkz.	**: B**akınız
c	**:** cilt
Çev.	**:** Çeviren
Der	**:** Derleyen/Derleme
DİB	**:** Diyanet İşleri Başkanlığı
ed.	**:** editör
İFAV	**:** Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
mlf	**: m**üellif
MÜİFAV	**:** Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
s	**:** sayfa
sy.	**:** sayı
TDV.	**:** Türkiye Diyanet Vakfı
vb.	**:** ve benzeri
vd.	**:** ve devamı
Yay.	**:** Yayınları/Yayınevi

GİRİŞ

Varlık problemi ve dolayısıyla "Varlık"ın inkârı olan ateizm, dinlerin ve felsefenin temel sorunlarından belki de en başta gelenidir. Denilebilir ki, Tanrı'nın varlığı konusu, insan için bilinmesi tabii, zarurî ve bedihi bir hadise olarak kabul edilmiştir. Çünkü selim bir fıtrat ile yaratılan insan normal olarak yaratanını tanır. Buna ancak gaflet, kibir ve inat gibi bazı arızî haller mani olabilir. Zira Tanrı'ya bağlılık fikri insanda fıtrî ve tabiidir.

Şüphesiz ki ulûhiyeti algılama biçimi toplumlara göre değişir. Kimi yerde açık bir inkâr (ateizm), kimi yerde inanç (teizm) varken, kimi yerde de şirke rastlıyoruz. İnkâr ve şirk ise, insanın kendi doğasına ve Tanrı'ya yabancılaşmasından başka bir şey değildir. İnkâr ve şirk, menşeini aşırı şüpheden alır. Aşırı şüphe ise insan tabiatının bütün gücüyle reddettiği ve pratikte tamamen imkânsız bir düşüncedir.

İşte bu imkânsızlıklar üzerine aklı zorlayıp Tanrı hakkında menfi manada yorum yapanlar dahi, inkâr ettiklerini zannettikleri "Varlık"ın var olduğunu ispatlamışlardır. Zira inkâr bir ispat işidir ve ispat ise ancak var olana yönelik bir fikri eylemdir. Bu durumda ispattan uzak inkârın bir anlamı olmadığı gibi; ispatlanmış-dolayısıyla da mevcut olan- bir şeyin reddedilmesi de mantıken muhaldir.

Bir varlık tesir ettiği nispette vardır ve var olduğu nispette de tesir eder. Her yerde hazır olmasıyla Tanrı mahlukunu kuşatır, ona nüfuz eder ve onu kendi kendisiyle doldurur. Her şey, en küçükleri bile, Tanrı'yı gösterir; fakat her biri O'nu kendine göre gösterir. Tanrı her türlü insan tasavvurunun dışında kalır. Tanrı, yalnız anlaşılır üstü değildir. Fakat biz O'nu benzetme yolu ile bile düşünemeyiz. Ne var ki soyutu algılama güçlüğü ve her şeyi kendine göre düşünme, antropomorfizme neden olmuştur. Benzeyen veya benzetilen bir Tanrı düşüncesi artık peyderpey, -buna göre- insanların Tanrı adını verdikleri yanlış yorumlardır, Tevhit inancı'nın Tanrı'sı değildir.

Ancak yüzyılımızda ateizm adına yapılan şeylerin çoğunluğu ne yazık ki tutarlı ve insaflı fikri tartışmalar olmak yerine, birer ateizm retoriği haline gelen ideolojik söylemler olmuştur. Ateizme giden yolda sebeplerin yok denecek azlıkta olması ve Tanrı'ya götüren yolların yıldızlar sayısına çokluğu dahi inkârın haklı bir gerekçesinin olmadığını çok açık bir biçimde ortaya koyar…

Bu böyle kabul edilip bilinmesine rağmen, biz bu çalışmada, isme uygun bir içerik oluşturmaya konuyla çelişmemeye gayret ettik. Tezimizin konusu *"Felsefi Bir Problem Olarak Ateizm"* olunca tek taraflı bir eleştiri ya da savunu yapmaktan mümkün olduğunca kaçındık.

Böylesine genel bir isimle uygunluk arz etmesi bakımından, bu çalışmada üç aşamalı bir yöntem takip ettik.

Birinci aşamada ateizmin tanımını yapıp; Antikçağ, Yeniçağ ve Modern dönemde olmak üzere ateizmin tarihte ve felsefedeki serüvenini anlatıp; genel olarak ateizmi ortaya çıkaran bir takım akıl yürütmeleri, ateistik soru ve iddialar ile teistik yanıtları ve eleştirileri ele aldık.

Genellikle ateist olarak bilinen kimselerin eserlerinden ve görüşlerinden hareketle oluşturduğumuz çalışmamızın ikinci aşamasında da ateizmin çeşitlerini ortaya koymak suretiyle, farklılıkları ve olabilirliklerini ele aldık.

Çalışmamızın son aşamasında ise, çağdaş ateizmin ekollerini, bu ekollerin kurucularıyla ele alıp, günümüze uzanımını işledik.

BİRİNCİ BÖLÜM

ATEİZM PROBLEMİ

1. 1. ATEİZMİN TANIMI

"Ateizm" kavramı oldukça geniş bir konudur.[1] Ateizmin tanımı konusunda tarih boyunca farklı yaklaşımlar sergilenmiş ve değişik görüşler ileri sürülmüştür. Bunun nedeni de gerek teizmin ve gerekse ateizmin değişik biçimlerde sergilenmiş olmasıdır.[2] Ancak yine de çok geniş bir anlam dizgesi, yaklaşım tarzı ve içeriğe sahip bu kavramdan asıl amacın ne olduğunun anlaşılabilmesi için, kavramın ilk önce bir sözcük anlamını ve sonra da, alanını (çerçevesini) daraltmak suretiyle, neliğini ortaya koymak durumundayız.

Teizmle birlikte ortaya çıkabilecek bir durum olan ve büyük oranda ona bağımlı olan[3] ateizm; Yunancada olumsuzluk bildiren a önekiyle, Tanrı anlamına gelen "theos"un birleşiminden oluşan ve Tanrı'nın ya da tanrıların varolmadığı inancına dayanan felsefe akımdır[4]. Şayet belli, ilkeler tespit edilmezse, bu kavramın sınırları çizilemez. Buradan hareketle felsefi bir terim olarak ateizm dar manası ile Tanrı terimi ile ifade edilen her şeyin karşılığı olmayan boş bir kavramdan ibaret olduğunu bir kesinlik olarak ileri sürer, yani teistik Tanrı inancının eleştirisini ve reddini ifade eder.[5] Topaloğlu'nun da ifadesiyle ateizm, Tanrı inancı karşısında tepkisel bir düşünceyi dile getiren dünya görüşünün adıdır.[6] Bu akışın neticesinde kısa ve öz bir Türkçeyle "Tanrı'ya inanmamak" şeklinde tabir edilebilen ateizm terimi kimi kaynaklarda

---

[1] Mehmet Aydın, *Din Felsefesi,* İFAV, Yay., 7. Baskı, İzmir, 1999, s. 207.
[2] Aydın Topaloğlu, *Tanrıtanımazlığın Felsefi Boyutları Teizm ya da Ateizm*, Furkan Yay., İstanbul, 2001, s. 13. Ayrıca bkz; Mehmet Aydın, *Din Felsefesi*, s. 207 vd.; Necip Taylan, *Tanrı Sorunu*, Ayışığı Yay., İstanbul, 1998, s. 109.
[3] A. Topaloğlu, *Teizm ya da Ateizm,* s. 13.
[4] Ahmet Cevizci, *Paradigma Felsefe Sözlüğü,* Paradigma Yay., 5. Baskı, İstanbul, 2002, s. 101; Ayrıca, Cevizci, Ateizmin tanımının devamında, kavramın kuşkucular, maddeciler ve pozitivistler için kullanıldığını söylerken; Müslüman toplumda da bu anlayışın (ateizmin) ilhad, mülhid, dehri, zındik ve hatta kafir terimleriyle karşılık bulduğunu bir çok akademisyen ifade ediyor. Bu da teizmin olduğu kadar, ateizmin de kapsamının olabildiğine geniş olduğunu bu nedenle alanını sınırlamak / daraltmak suretiyle tanımının yapılabileceği zaruretini doğuruyor. Konuyla ilgi daha geniş bilgi için bkz. N. Taylan, *Tanrı Sorunu*, s. 109 vd.; M. Aydın, *Din Felsefesi,* s. 207 vd.; A. Topaloğlu *Teizm ya da Ateizm*, s. 13 vd.; A. Topaloğlu, *Ateizm ve Eleştirisi*, DİB Yay., Ankara, 2004, s. 45-46 vd.
[5] N. Taylan, *Tanrı Sorunu,* s. 113; A. Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, s. 101.
[6] A. Topaloğlu, *Ateizm ve Eleştirisi,* s. 1.

"Tanrıtanımazlık"[7] olarak karşılık bulsa da, 'tanımak' dil mantığı açısından tahlil edildiğinde var olan ve varlığı kabul edilen ya da varlığına itiraz edilmeyen şey hakkında bilgi sahibi olmamayı ifade eder. Oysa iyi biliyoruz ki ateizm, Tanrı'nın zaten var olmadığı ve bunun için de onun hakkında konuşmak, tartışmak ve deliller sunmanın dahi gereksiz olduğu inancı üzerine kurulu bir dünya görüşünün adıdır. Yani ateizm Tanrı'nın "varolmadığına inanmak" değil, Tanrı'nın "varolduğuna inanmamak" demektir. Ateizm bir "inanç" değildir. Fazladan bir açıklama, ya da bir öneri sunmaz ateist. Ateizm yalnızca belli bir inancın yokluğu[8] demektir.

Ateist çoğu zaman yanlış ifade edildiği şekliyle Tanrı'yı inkâr eden kişi değildir. Ateistin Tanrı'yı inkâr eden olarak adlandırılması; dinlerin, her insanın anne-babalarının kabul etmiş olduğu dini inanışların mensubu olarak doğduğu kabulüne[9] göre önceden Tanrı varlığını tanırken, daha sonra reddeden gibi düşünülmesinden kaynaklanır. Sözlüklerde anlamının "Tanrı tanımaz", "Tanrı'yı inkâr eden" şeklinde verilmesi de bu duruma dayanır.[10] Ateizm vikipedinde George Politzer'in *Felsefenin Temel İlkeleri* isimli eserinden hareketle deniyor ki; ateistin, çevresinde olan biteni anlaması için Tanrı'ya gereksinim duymadığından Tanrı'yı reddetmek gibi bir anlayışa ihtiyacı yoktur. Yani ateist durup dururken Tanrı'yı inkâr eden insan değildir.[11] Yine aynı kaynağa göre ateist aslında sadece maddecidir.[12] Ateisti idealistler bu şekilde adlandırma gereksinimi duyarlar. Kavramın sözlük anlamı yukarıda anlatıldığı şekilde yerleştiğinden, bazen kendisi de kendini ifade etmek için bu tanımı kullanır.[13]

---

7 Ateizmin "Tanrıtanımazlık" olarak açıklanmasının, maksadı ifade açısından yetersiz ve yanlış olduğunu ve bu haliyle, basım tarihleri yeni olan sözlüklerde de bunun geçtiğini M. Aydın, *Din Felsefesi'*nde s. 208'de belirtmiştir. Ayrıca lise felsefe ders kitapları ve birçok "Ateizm" konusunun ele alındığı kitaplarda da aynı yanlış işlenmiştir.

8 http://ateizm.blogspot.com.28.02.2007, s. 1.

9 İnsanların aslında inançsız olarak doğduğu (buna göre esas olanın ateizm olduğudur) fakat aile ve toplumun kültür ve inanışlarını görerek dogma haline getirip, sorgulamaksızın kabul ettikleri anlayışına sahip olanlar vardır ki bunlardan biri de Richard Dawkins'tır.Bkz. Richard Dawkins, *Tanrı Yanılgısı,* Çev: Tunç Tuncay Bilgin, 3. Baskı, Kuzey yay., İstanbul, 2007, s. 9 vd.

10 http://tr.wikipedia.org/wiki/Ateizm, 14.03.2007, s. 2; Georges Politzer, *Felsefenin Temel İlkeleri,* Sol Yay., İstanbul, 1960, s. 103.

11 http://ti:wikipedia.org/wiki/Ateizm,14.03.2007, s. 3.

12 http://ti:wikipedia.org/wiki/Ateizm,14.03.2007, s. 3. Ayrıca bkz. A. Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, s. 101. Oysa Paul Tillich'e göre "Dünya bilinci, Tanrı bilincinin bir ürünüdür ve Tanrı bilinci yoksa dünya (madde) bilinci de olmaz (Bkz. *Paul* Tillich, *Din Felsefesi*, Çev: Zeki Özcan, Alfa Yay., İstanbul, 2000, s. 90.) Buna göre madde (dünya) varken Tanrı'yı inkâr etmek ve bu inkâra ateizm derken 'maddecilik'i kastetmek bir arada düşünülemeyecek çelişkiler yumağı olur.

13 http://tr.wikipedia.org/wiki/Ateizm, 14.03.2007., s. 53.

Bazı Türkçe sözlüklerde ateizm için inançsızlık tanımının yapıldığını yukarıda söylemiştik. Ancak belirtmeliyiz ki, inançsızlık denilince hemen akla ateizm gelmemelidir. Mesela inanların çoğu inanç sahibi ve bir dine mensup olmasına rağmen diğer dinleri reddetmektedir.[14] Diğerleri de aynı şekilde davranmakta sadece kendi anlayışlarını savunarak karşısındaki inanışları yanlışlamaya çalışmaktadırlar.[15] Orta ve Doğu Asya'da yaygın olan bazı dinler bir yana, tek Tanrılı dinlere mensup kişilerin zihinlerindeki Tanrı tasavvurları bile bir ve aynı değildir. Öyle ise, nasıl farklı teist sistemler varsa, aynı şekilde farklı ateist anlayışların bulunması da tabiidir.[16]

George H. Smith'in sınıflandırmasına göre ateizmin "negatif ateizm" ve "pozitif ateizm" olarak iki çeşidi vardır. Negatif ateizm, Tanrı'nın varolmasını prensip olarak mümkün görmekle beraber, varolduğuna dair hiçbir gerekçe bulunmadığı gerekçesiyle Tanrı'yı reddeder.[17] Negatif ateistler, sadece düşünce açısından ateist olmakta ancak teizmi eleştiri için özel bir gayret göstermemektedirler.[18] Yani geniş anlamda (negatif ateizm), Tanrı'yı hayatına sokma gereği duymamak[19] olarak da tarif edilebilir. Ki bu, bir yaşama tarzıdır. Fikri bir derinliğe sahip değildir. İlahi ve dini olan hususlara yani din ve dinden kaynaklanan dini pratiklere ve değerlere ilgisiz ve aldırmaz bir tavırla kişinin hayatında yer vermemesi biçiminde ortaya çıkar. O sebeple, daha çok moral değerler karşısındaki tavrı ateist kişinin durumunu ve bir ateizmin sınırlarını belirler.[20]

Pozitif ateizm ise, Tanrı'nın varolmasını mümkün görmez (Bunu, Tanrı kavramının geçerli bir şekilde tanımlanmadığı, içinde çelişkiler taşıdığı veya absürd olduğu, Tanrı kavramının geçerli bir şekilde tanımlanmadığı vs. gibi gerekçelere dayanarak yapar.[21] Bunlar ateist olmakla kalmayıp Tanrı inancına karşı ciddi eleştiriler getirmeye çalışmaktadırlar.[22] Dar anlamda, düşünerek ve tartışarak Tanrı'nın var

---

[14] Hıristiyanların enkarnasyon ve teslis inanışlarıyla, Yahudilerin mutu Tanrı anlayışı Müslümanların kabul etmemesi, Kitab-ı Mukaddeslerin tahrif edildiği inanışı ve konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. Günay Tümer, Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi*, Ocak Yay., Ankara, 1997, Şinasi Gündüz*, (ed.), Yaşayan Dünya Dinleri*, TDV. Yay., Ankara, 2007, M. Aydın, *Din Felsefesi,* N. Taylan, *Tanrı Sorunu,* A. Topaloğlu, *Teizm ya da Ateizm.*

[15] http://dünyadadinleri.com/ateizm.html, 28.02.2007, s. 1.

[16] M. Aydın, *Din Felsefesi,* s. 40.

[17] http://ateizm.blogspot.com. 28.02.2007, s. 1.

[18] A. Topaloğlu, *Teizm ya da Ateizm*, s. 17.

[19] M. Aydın, *Din Felsefesi,* s. 210.

[20] N. Taylan, *Tanrı Sorunu*, s. 113.

[21] http://ateizm.blogspot.com. 28.02.2007, s. 1.

[22] A. Topaloğlu, *Teizm ya da Ateizm*, s. 17; M. Aydın, *Din Felsefesi*, s. 210.

olmadığını öne sürmektir.[23] Esasen, teizmin temel kavram ve iddialarını çürütmeyi, hedefleyen felsefi ateizm de denen pozitif ateizm, herhangi bir Tanrı'nın varolmadığını ileri sürer, (ateistlerin akıl yürütmeleri konusunda görüleceği üzere) varoluşu, hayatı ve evreni bir takım mantıki argümanlarla[24] felsefi bir çürütmeye tabi tutmaya çalışır.

Yani kısaca, negatif ateizmde bir iddia yoktur. Sadece bir red vardır. Pozitif ateizmde ise hem bir red, hem de bir karşıt iddia vardır.[25] Bu ateizm türlerini, teorik ve pratik[26] diye ayırmak da mümkündür.

Ateizm, teizm kadar olmasa da, düşünce tarihinde önemli bir yere sahip olup göz ardı edilemeyecek kadar belirgin bir olgudur.[27] İnsanlık tarihi ve düşünce tarihinde ateizm her ne kadar teizm kadar köklü bir geçmişe ve kendinden dolayı (kendi kendine) bir varoluşa sahip değilse de, temelde teizme bir reddiye[28] ya da teistik yaklaşıma bir reaksiyon olarak ortaya çıkması, ateizmin yine de bir tarihi sürece sahip olduğunu ortaya koyar. Bu bağlamda ileride değineceğimiz gibi, ne kadar farklı Tanrı anlayışları varsa hemen hemen bir o kadar da ateizm anlayışından söz etmek mümkündür. Ateizmin tanımlanması ve anlaşılması bu durumda büyük ölçüde teizmin ne olduğunun açıklığa kavuşturulmasına bağlıdır.

O halde insanlık tarihi boyunca toplumdan topluma ve hatta aynı toplumda bile farklılıklar gösteren inanç şekillerini görüp, bu bağlamda ateizmi belli bir yere oturtma gerekliliği vardır. Felsefi ve teorik olan ateizmi kavrayabilmek için onun, bir takım Tanrı tasavvurları (teizm, panteizm, pan-enteizm, agnostisizm vb.) ile ilişkilerini göz önünde bulundurmak, daha da önemlisi hakkında çok tartışma bulunan ve tanım güçlüğü çekilen teizmi ve onun temel tezlerini kavramak gerekir.[29] Ateizmin, teizme bir reddiye olarak ortaya çıkması ve teistlerce "Tanrı'nın varlığını inkâr etmek" olarak tanımlanması; doğal olarak ateiste inkârını açıklama ve temellendirme zorunluluğu yüklemektedir. Aksi takdirde ateist bu noktada teist açısından dogmatik durumuna düşmüş olacaktır. Çünkü

---

[23] M. Aydın, *Din Felsefesi,* s. 210.
[24] N. Taylan, *Tanrı Sorunu*, s. 113.
[25] http://ateizm.blogspot.com, 28. 02. 2007, s. 1.
[26] A. Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, s. 101,102; Necip Taylan, *Tanrı Sorunu*, s. 113; http://dünyadinleri.com/ateizm.html, 28.02.2007, s. 3-4.
[27] A. Topaloğlu, *Teizm ya da Ateizm*, s. 14.
[28] Ateizmin teizme ve teistik ilkelere bir reddiye olarak ortaya çıktığına dair genel bir kanaat olduğu hakkında bkz. Erdal Baykan, *Düşünceye Gelmeyen Tanrı Sorunu ve Mevlana*, Bilge Adam Yay., Van, 2005, s. 23-25; A. Topaloğlu, *Ateizm ve Eleştirisi,* s. 1-6; A. Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, s. 101; M. Aydın, *Din Felsefesi*, s. 209-210; A. Topaloğlu, *Teizm ya da Ateizm*, s. 13-15-17, N. Taylan, *Tanrı Sorunu,* s. 113.
[29] N. Taylan, a.g.e., s. 113.

gerekçesiz olarak Tanrı'nın varlığı konusunda olumsuz tavır takınmaktır. Bu durumun farkında olan pek çok ateist Tanrı'yı reddetme gerekçelerini açıklamaya ve eleştirilerini de sıralamaya çalışmıştır.[30] Başta belirtmek gerekir ki biz ateizmi, ölümsüzlük (ruhun ölümsüzlüğü), ahiret yaşamı gibi inançları reddetmek olarak anlarız. Oysa inkârı ateizm olarak değerlendirilemeyecek ve belki "teistik inanç" bile denemeyecek inançlar da vardır. Antik Yunan antropomorfik çok tanrıcılığına, Tanrı'nın benzersiz, tanımsız ve sonsuz olması gerektiği gerekçeleriyle karşı çıkanlara ateist denemez.[31] Ksenophanes insanların Tanrı'yı kendi imgelerine göre düşündüklerini, her insana ve topluma göre bu imgelerin değiştiğini, oysa Tanrı'nın herkese göre değişmeyip sabit ve basit bir yapıya sahip olduğunu; bu nedenlerden dolayı Yunanlıların Olimpos Tanrıları adını verdikleri kimselerin (Zeus, Apollon, Hera, Kibele vb.) Tanrı olamayacağını söyler. Keza Parmenides'in Tanrı'sının sıfatları da Bir olan varlığın özellikleridir[32]. Afrika'daki kabilelerin inançlarında var olan yöresel doğaüstü anlayışlar; Budizm'in ve Hinduizm'in transandantal anlayışları,[33] Mecusilerin Tanrısal güce sahip (hatta Tanrısı olan) ateşleri, İslamiyet öncesi cahiliye Araplarının putları, bazı ilkel dinlerdeki totemcilik, animizm (ruhçuluk), tabiatçılık, mitler ve espritler[34]ateist için esasen pek bir anlam ifade etmemektedir. Şu farkla ki ateist, Dawkins'in de "*Tanrı Yanılgısı*"nda sıklıkla vurguladığı gibi, herkesin inançsız doğduğu halde çevre, kültür ve aile değerlerini görüp, onları sorgulamadan inanmak ve başka inançları doğru kabul etmemekle, çelişkiler yumağı haline gelmiş ve sorgulandığında kolaylıkla yanlışlanabilen şeylerin inanç olamayacağı ve Tanrı denilen bir şeyin aslında varolmadığı noktasında görüşlerine destek bulmak için anlamlı bulup ilgilenir.

[30] A. Topaloğlu, *Teizm ya da Ateizm*, s. 17-18.

[31] Toplumun genel kabul görmüş yanlış inançlarını sorgulayarak doğruyu bulanlar, teamüle aykırı düştükleri için inkârcılıkla itham edilmişlerdir.

[32] Ksenophanes, Parmanides ve Sokrates'in Yunan Tanrılarına tepkileri ve 'Tanrı' inancına yönelik yaklaşımları için bkz. A. Cevizci, *İlkçağ Felsefsi Tarihi,* Asa Yay., Bursa, 1998, s. 27,32,63; Alfred Weber, *Felsefe Tarihi,* Sosyal Yay., Çev. H. Vehbi Eralp, İstanbul, 1998, s. 14,41; G. Skirbekk ve N. Gilje, F*elsefe Tarihi*, Çev. E. Akbaş ve Ş. Mutlu, Kesit Yay., İstanbul, 2006, s. 27, 61; M. Aydın, *Din Felsefesi,* s. 209 vd.

[33] A. Topaloğlu, *Teizm ya da Ateizm*, s. 18; Tevhid anlayışını içermeyen beşeri dinlerin ilkel anlayışları ve bunlara aykırı bir durumun neden ateizm olarak tanımlanamayacağı hakkında geniş bilgi için bkz. G. Tümer ve A. Küçük, *Dinler Tarihi*, s. 47-159; Ş. Gündüz, (ed.), *Yaşayan Dünya Dinleri*, 2007, s. 278-411; Emile Durkheim, *Dini Hayatın İlkel Biçimleri*, Çev. Fuat Aydın, Ataç Yay., İstanbul, 2005.

[34] Durkheim, espritin net tanımını yapmamakla beraber, ruh ile kıyaslayarak ne olduğu hakkında bir fikir oluşturmaya çalışır. Buna göre esprit ruh gibi beden kafesindeki bir parya gibi olmayıp, evrende özgür, sonsuz ve etkiye sahip olan ve mekansız (belli bir yerde sabit olmayan) bir tür ataların ruhları gibi bir şeydir. İlgili bilgi için bkz. E. Durkheim, *Dini Hayatın İlkel Biçimleri*, s. 327 vd.

İnsanın var olduğu bir yerde Tanrı inancının ve bu inanca karşı düşüncelerin (lehte ve aleyhte düşüncelerin) ortaya çıkmasından doğal bir şey olmayacaktır.[35] İnsanın var ve yaygın olduğu yerde inancın/inançların yaygın olması kaçınılmazdır. Yaygın dinlerin inananlarından pek çoğunun Tanrı inançların yaygın olması kaçınılmazdır. Yaygın dinlerin inananlarından pek çoğunun Tanrı inançlarını genelde çocukluktan itibaren içinde yetiştikleri dini gelenek, kültür ortamı ve taklitle kazandıkları bilinir.[36] Bu kazanımın zamanla sorgulama gereği duyulmaksızın kabullenilmesi ve içselleştirilmesi, sorgulayıcı bir tutum sergileyenlerin tepki ile ve hatta dışlanma[37] ile karşılaşmalarına neden olur ve olmuştur. Nitekim ateizmi bir tür şuurluluk hali, kanıksanmış yanlışların sorgulanarak terk edilmesi bilinci olduğunu anlatarak *Tanrı Yanılgısı* isimli eserine başlayan R. Dawkins'e göre de, Müslümanların her insanın doğuştan bir Tanrı inancına sahip olarak doğduğu anlayışımızın aksine, herkes aslında inançsız olarak doğmaktadır.[38] Fakat her çocuk bulunduğu aile, kültür ve toplumun değer yargılarıyla beyni yıkanarak büyümeye ve sorgulamadan inanmaya başlar. Ve bu öyle bir şekilde insanların ve toplumların akıllarında yer eder ki bu genel kabulü sorgulamak adeta dinle dalga geçmek[39] olarak değerlendirilir ve bir ülkede bayrak yakmak kadar tehlikeli addedilir.

---

[35] A. Topaloğlu, *Teizm ya da Ateizm,* s. 9.

[36] N. Taylan, *Tanrı Sonunu,* s. 103; R. Dawkins, *Tanrı Yanılgısı,* s.11.

[37] Antik Yunan Antropomorfizmine karşı çıkan Ksenophanes, Ortaçağ Avrupasındaki kilise taassubuna (skolastisizme) ve öğretilerine aykırı hareket eden veya başkaldıran bilim adamları (Galileo) ve düşünürler (Fichte), Cahiliye dönemi Arap putperestliğine karşı çıkan ilk Müslümanlar, ilk Hıristiyanlar vb. daha sayısız örnekler bu cümledendir. Yanlış da olsa, genel kabul görmüş anlayış ve inanışlara aykırı düşen ve sorgulayan herkes dışlanmış ve inançsız (ateist) olarak ilan edilmiştir. Bu nedenle ateizmi "kime ve neye göre" diyerek açıklığa kavuşturmak gerekir. "Her inkâr ateizm olabilir mi?" sorusunun doğru bir yanıta ihtiyacı vardır.

[38] Dawkins'in bu konuya yaklaşımı ve verdiği örnek için bkz. *Tanrı Yanılgısı,* s. 11; Aynı şekilde Holbach da bütün çocukları ateist değerlendirilmelidir. Bkz. A. Topaloğlu, *Teizm ya da Ateizm,* s. 16. Bu doğuştan inançsızlık anlayışına karşı birçok düşünür ve İslam bilgini de inancın doğuştan olduğunu savunur. İbn Sinâ'nın fikri temellerini attığı ve İbn Tufeyl'in kaleme aldığı *Hay b. Yakzan* romanında, müdahale edilmemiş bir zihin yapısına sahip her insanın, kendi haline bırakıldığında mutlaka Allahı, bulabileceği tezi işlenirken (Bkz. İbn Tufeyl, *Hayy b. Yakzan,* Çev: Babanzâde Reşid, Etkileşim Yay., İstanbul, 2006), bazı Antik Yunan düşünürleri "Tanrı" kavramın düşünlerinin sebebi olarak Tanrı'nın varolduğu için varlığının düşüncesinin insanın aklına attığı düşüncesi hakimdir. Ayrıca M. Aydın'ın aktardığı kadarıyla, J. A. T. Robinson da insanın, ilahi gücün varlığını içinden gelen bir zorlamayla duyduğunu ileri sürer ve Robinson'un bir "iç zorlama"dan söz etmekle de ateizmi bir tür "kaçış" olarak değerlendirir. (Bkz. M. Aydın, *Din Felsefesi*, s. 213). Bu da herkesin (teistlerin ve ateistlerin) doğrularının kendilerine göre değiştiğini ve kendi doğrularını savunup başkalarına teşmil etmeye çalıştığını ortaya koyar.

[39] Dawkins, Hukukçu Wendy Kaminer'in ağzıyla "dinle dalga geçmek *American Legion Hall'da* bayrak yakmak kadar risklidir" diyerek, kendine göre, toplumların bulunduğu beyin yıkanmışlığının (Tanrı'ya inanmışlığın) boyutunu gözler önüne sermeye çalışır. Konu ile ilgili geniş bilgi için bkz. R. Dawkins, *Tanrı Yanılgısı, s. 12.*

Aslında Dawkins gibi daha adını belki bilmediğimiz, belki günlük hayatta (meslek hayatı, seyahat, sosyal hayat vb) bir arada olduğumuz birçok ateistin kendi inançsızlıklarını haklı görüp dinlere ve temel inanışlalara / inançlara baş kaldırmalarının en öncelikli bahanelerinden biri her dinin kendi ilkelerini doğru kabul etmesi ve bu doğruların (!) her dine ve topluma göre değişmesi ve hatta tamamen zıt bir durum teşkil etmesi yatıyor.[40]

Ateizmden farklı olarak, Tanrı etrafında oluşmuş, felsefi doktrinlerden[41] olan, fakat daha çok ateizmi destekleyici yahut körükleyici olması, ateistik bahanelere bir çığır açması ve üç tek Tanrı'lı dinlerin "Tevhid" akidesine aykırı düşmesi dolayısıyla inançsızlığın başka bir çeşidi kabul edilebilecek olan agnostisizm, deizm, panteizm ve pan-enteizmi de ateizmle bağlantılı olarak özetle açıklamak gerekir.

Deizm yalnızca akıl yoluyla kavranan bir Tanrı'nın varoluşuna inanan akımın genel adıdır.[42] Deizm, evrenin bir yaratıcısının varolduğunu kabul etmekle beraber, dinlerin ilahi olduğunu kabul etmez. Deizmin bakış açısına göre, Tanrı başlangıçta evreni yaratmış ve sonra işleyişine karışmamıştır. Dinler ilahi değil, insan yapısıdır.[43] Bu nedenle deizm vahyolunmuş dine karşı inançsızlık olarak da değerlendirilmiştir. Buna göre dünyada herhangi bir biçimde Tanrı müdahalesi söz konusu değildir. Dolayısıyla deistik anlayıştaki Tanrı'nın var olup olmaması yaşamda pek de fark etmemektedir. Bu noktada deizm, Tanrı'yı dünyaya sokmamakla teizmden ayrılmaktadır.[44] Ancak,

---

[40] Yahudilerin "Yehova" adını verdikleri Tanrı'nın İsrâiloğullarının Milli Tanrısı olduğu ve Benî İsrâil'in seçkin bir ırk (kavim) olduğu inancı hakim iken, Müslümanlara göre, Yahudiler, Hz. Musa'ya ve Allah'a verdikleri sözden sürekli dönüp, aşırıya kaçmalarından dolayı aşağılanmış ve şer odağı olmuş bir topluluktur. Bkz. Ali Sayı, *Firavun, Haman ve Ka'run Karşısında Hz. Musa,* İz Yay., İstanbul, 1999; 145 vd. Aydoğan Vatandaş, *Apokalipse*, Timaş Yay, İstanbul, 1999, s. 43,115; Yine, Hıristiyanların teslis, enkarnasyon, istavroz çıkartma, günah çıkartma ayinlerine karşı Müslümanların Hz. İsâ'yı sadece bir insan ve Peygamber olarak kabul etmeleri, günahları ancak Allah'ın bağışlayabileceği ve İncil ile Tevrât'ın tahrif edilmiş olduğuna inanmaları, (Bkz. G. Tümer ve A. Küçük, *Dinler Tarihi*, s. 203-365.; Ş. Gündüz, (ed.*), Yaşayan Dünya Dinleri,* s. 37-266), buna mukabil, Hıristiyanlık ve Yahudilik Dininin mensuplarından bazılarına göre de Müslümanların Kurân'ının Allah'ın kelâmı olmayıp Muhammed'in sözü olduğu, O'nun da peygamber olmadığı, İslamiyet'in aslında evrensel bir din olmadığı gibi yaklaşımlar ateistleri kısmen haklı çıkarır niteliktedir. Çünkü ateistin yürüttüğü mantık şudur: Tek olduğu söylenen Tanrı'dan geldiği iddia edilen dinlerin, kaynağı aynı olmasına rağmen, sayısız çelişkiler ve zıtlıklarla dolu olması gösteriyor ki Tanrı yoktur. İnsanlar kendi uydurmalarına Tanrı adını vermişlerdir. Ve bunu fark etmek bir bilinçlilik halidir. O nedenle, ateistlerden başka herkes ütopik yaşıyor.

[41] E. Baykan, *Düşünceye Gelmeyen Tanrı Sorunu ve Mevlana*, s. 22.

[42] E. Baykan, a.g.e. , s. 22.

[43] http://ateizm.blogspot.com, 28.02.2007, s. 2

[44] A. Topaloğlu, *Teizm ya da Ateizm*, s. 32.

Tanrı'ya dünyadan el etek çektirmek suretiyle teizme aykırı düşmesine rağmen, deizm, alemin dışında müteal bir Tanrı'ya inanmakla da ateizmden ayrılmaktadır.

Deizm şu temel tezleri içerir: Tanrı ilk neden olarak evreni varlığa getirmiştir. Tanrı, evreni yöneten değişmez yasaları da yaratmıştır. Tanrı yaratılışa, yarattığı evrene hiçbir şekilde ilişkin olmayıp, tıpkı bir saatçinin, saatini imal edip, kurduktan sonra, saatiyle bir ilişkisinin kalmaması gibi, evrene aşkındır. Evrene müdahale etmez. Akıl vahiyle uyum içindedir. Ya da vahiy akla uygun olmalıdır. Dinin kutsal kitabı, aklın ışığında analiz edilmeli ve mistik öğelere ve mucizelere yer verilmemelidir. Buradan da anlaşılacağı üzere, söz konusu anlayış peygamberlere ve dinlere gerek olmadığını öne sürmekte ve bir tür "doğal din" düşüncesini benimseyip savunmaktadır. Voltaire ve Rousseau tarafından da savunulan bu Tanrı anlayışı, hoşgörü, dünyevileşme ve laisizmin gelişiminde etkili olmuştur.[45] "Varlığı akılla bilinebilen ve âleme müdahale etmeyen Tanrı anlayışı şeklinde tekrar tarif edebileceğimiz deizm, esas itibariyle Tanrı'nın tam aşkınlığı fikrine dayanması içkinliği reddetmesi,[46] dolayısıyla da "emekliye ayrılmış Tanrı" anlayışıyla, bilimin ve aklın tanrılaştırılmasına ve ateizme gidilen yolda önemli bir adım atılmasına neden olmuştur.

Panteizm, içinde Tanrı adı verilen bir kavramı içermekle beraber, daha çok dindışı bir bakış açısı olduğu söylenebilir. Panteizme göre, Tanrı evrenin "tüm"ü "bütünü"dür. Var olan her şey Tanrı'nın bir parçasıdır. Bu düşünce, Tanrı'yı doğaüstü bir metafizik kavram olmaktan çıkarıp, doğanın içine sokarak dinlerdeki tipik "Kişi Tanrı" anlayışından uzaklaşmaktadır.[47] Panteizm, sonlu sonsuz arasında yakın ve özsel bir temas kurmak amacıyla, var olan her şeyin bir birlik meydana getirdiğini ve her şeyi kapsayan bu birliğin tanrısal bir yapıda olduğunu iddia eder. Başka bir deyişle, panteizm, Tanrı'yla evrenin bir ve aynı olduğunu öne sürer.[48] Yani panteizm, Tanrı-alem ikiliğini kaldıran, Tanrı'nın her şeyi ihtiva ettiğini, hatta O'nun her şey olduğunu, dolayısıyla ne tabiatın ne de insanın müstakil varlıklar gibi görülebileceğini, onların sadece ilâhi varlığın farklı tarzlardaki açılımlarından ibaret olduğunu ileri süren dinî ve

[45] A. Cevizci, *Felsefe Sözlüğü,* s. 256; E. Baykan, *Düşünceye Gelmeyen Tanrı Sorunu ve Mevlâna*, s. 23; ayrıca deizm hakkında, geniş bilgi için bkz. M. Aydın, *Din Felsefesi,* s. 180-186.
[46] M. Aydın, a.g.e., s. 182.
[47] http://ateizm.blogspot.com, 28.02.2007, s. 2
[48] E. Baykan, *Düşünceye Gelmeyen Tanrı Sorunu ve Mevlana*, s. 25.

felsefi bir doktrindir.[49] Panteizmi eleştirenler, söz konusu Tanrı anlayışının aşkınlık fikrini reddetmek suretiyle, ateizme yardımcı olduğunu söylemişlerdi.[50] Zira Tanrı-evren özdeşliğini ileri süren ve Tanrı'nın aşkınlığını reddeden panteizm, Tanrı'nın evrenden ayrı olarak ontolojik varlığını reddetmiştir.[51]

Tanrı kavramının sistematik kavramlarından biri de pan-enteizmdir. "Her şey Tanrı'dır" diyen klasik panteizmin aksine, pan-enteizm "her şey Tanrı'dadır" demekte[52] ve Tanrı ile evreni bir saymamaktadır.[53] Süreç teizmi olarak da bilinen bu çift kutuplu uluhiyet[54] anlayışında, Mehmet Aydın'ın aktardığı kadarıyla, Harsthorne ve Whitehead'e göre, Tanrı'nın bir somut bir de soyut; yani bir değişen bir de değişmeyen iki yönü vardır.[55] Bir varlığın aynı anda iki zıt şeyi bir arada yaşamasının mümkün olmadığı[56] gerekçesiyle; aynı anda iki zıt durumu bir arada bulundurduğu iddia edilen bir "Tanrı" anlayışı, inkâr düşüncesini kuvvetlendirmekle ateistlerin işine yaramıştır. Felsefe tarihinde deist ve panteistlerden başka kendilerini agnostik olarak tanımlayan düşünürler de vardır. Ne teizmi ne de ateizmi kabul eden düşünürler kendilerini orta yerde görmektedirler. Tanrı'nın varlığının bilinmeyeceğini ileri süren agnostikler, Tanrı'nın varlığı hakkında da olumlu ya da olumsuz bir karar vermemektedirler.[57] "Bilinemezcilik" olarak da ifade edilen agnostisizm, felsefenin ve dinin kapsamında kalan bir çok konuda doyurucu bir bilgiye erişmenin imkânsız olduğunu, bu gibi durumlarda yapılacak tek ve gerçek şeyin, bilim konuşamadığı sürece susmak olduğunu savunur.[58] İnsanın kendi tecrübeleriyle elde ettiği olguların ötesinde hiçbir şeyin varlığının bilinemeyeceğini[59] ileri süren bu öğreti, gündelik dilde, genel olarak dini problemlerle ilgili kuşkuculuk, özel olarak da çağdaş bilimsel düşüncenin etkisiyle

---

[49] M. Aydın, *Din Felsefesi*, s. 186.
[50] A. Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, s. 812.
[51] A. Topaloğlu, *Teizm ya da Ateizm,* s. 32.
[52] E. Baykan, *Düşünceye Gelmeyen Tanrı Sorunu ve Mevlâna*, s. 25; Mehmet Aydın, *Din Felsefesi,* s. 198; A. Cevizci, *Felsefe Sözlüğü,* s. 810.
[53] M. Aydın, *Din Felsefesi,* s. 198; Erdal Baykan, *Düşünceye Gelmeyen Tanrı Sorunu ve Mevlana*, s. 25.
[54] A. Cevizci, *Felsefe Sözlüğü,* s. 811; Mehmet Aydın, *Din Felsefesi*, s. 198.
[55] M. Aydın, a.g.e., s. 202.
[56] Mesela bir şey aynı anda hem "var" ve hem "yok" olamaz; yine bir şey aynı anda hem hareketli ve hem de değişken olamaz, bu fizik kurala ve evrensel yasalara ve de aklın ilkelerine aykırıdır. Böyle bir aykırılık ise her şeyi ile reddedilmeyi gerektirir.
[57] A. Topaloğlu, *Teizm ya da Ateizm*, s. 33, M. Aydın, *Din Felsefesi,* s. 211.
[58] E. Baykan, *Düşünceye Gelmeyen Tanrı Sorunu ve Mevlâna,* s. 24; A. Topaloğlu, *Teizm ya da Ateizm*, s. 33.
[59] Bilhassa, teoloji insan aklının sınırlarının ötesinde kalmaktadır. Dolayısıyla Tanrı'nın varlığı hakkında olumlu ya da olumsuz yargılarda bulunulamaz. İlgili konu için bkz. A. Topaloğlu, a.g.e., s. 33.

geleneksel Hıristiyan inançlarının reddedilmesi anlamında kullanılmaktadır.[60] Her ne kadar Mehmet Aydın çoğu teologun katılacağı bir ayrıma dikkatleri çekerek "Tanrı'nın varlığına inanmak başka şey, O'nun var olduğunu kanıtlamak ise daha başka bir şeydir. Tanrı'nın varlığını kanıtlayamamaktan agnostisizmi ve ateizmi çıkarmamız doğru olmayacaktır"[61] dese de; sonuçta Tanrı düşüncesini şüpheli ve insanın bilgisini de sınırlı ve tutarsız bir ön kabulle değerlendirmekle agnostisizm de ateizme dolaylı olarak destek vermiştir.

Son olarak, ateizme gidilen yolda, ortaya attığı iddialarla, önemli bir basamak oluşturan yaklaşımlardan biri de solipsizmdir. Felsefi bir doktrin olmaktan ziyade sosyolojik bir kavram olarak değerlendirilen ve "Tek Ben"cilik olarak da ifade edilen solipsizm, dünyanın bağımsız bir gerçekliğe sahip olduğunu reddetmekle öznel idealizmin en aşırı şeklini temsil eder. Solipsiste göre dünya, kendi zihninin bir yaratısı, bir ürünüdür. Dünya, zihin ve bedende algılanılan duyumların ötesinde ontolojik olarak hiçbir varlığa sahip değildir.[62] Adil Çiftçi'nin Berkeley'in ifadesi olarak aktardığı "dünya bizim kendisini algıladığımızdan başka şey değildir solipsist anlayış, tam bir izafiyetçilik ve şüpheciliğe götüren, tamamen tekil ve kişisel bir olaydır; Buna göre insanın kendisi ve fikirlerinin ötesinde hiçbir şey yoktur.[63] Buna göre "dünya" fikri gibi "Tanrı" fikri de insanın tamamen kavramsal düşüncelerinin bir ürünü olup, gerçeklikle bir ilgisi olmayan bir şeydir tarzında bir yaklaşım ve akıl yürütmeyle solipsizm de ateizmi körükleyici bir bakış açısı olmuştur.

1. 2. ATEİZMİN FELSEFİ VE TARİHSEL SERÜVENİ

Ateizm gerçeği, felsefe tarihindeki kökleri çok gerilere, teknik anlamda felsefenin başlangıç günlerine kadar uzanan bir olgudur. Ancak önceki konularda işaret ettiğimiz gibi bir değil, birçok ateizm vardır.[64] Ateizmi eğer, "ezeli ve ebedi, mutlak kudret ve her şeyi kuşatan bilgi sahibi, bütün varlığı yaratan, onu düzenleyip koruyan,

[60] E. Baykan, *Düşünceye Gelmeyen Tanrı Sorunu ve Mevlâna*, s. 24.
[61] M. Aydın, *Din Felsefesi*, s. 211.
[62] Gibson Burrel ve Gareth Margon, "Yorumlayıcı Sosyoloji", *Toplumbilimi Yazıları,* Der.ve Çev. Adil Çiftçi, Anadolu Yay., İzmir, 1999, s. 42.
[63] G. Burrel; G. Margon, a.g.m. , s. 43.
[64] M. Aydın, *Din Felsefesi,* s. 214.

insan için iyilik ve hayır isteyen, fiillerinde bütünüyle özgür aşkın bir varlık" olarak nitelenen bir Tanrı kavramının dayandığı temellerin eleştirisi ve reddi olarak anlarsak, onun tarihini doğal olarak ortaçağların başlangıçlarına götürebiliriz. Fakat onu eğer sadece antik dünyada Sokrat ve Ksenophanes[65] örneğinde görüldüğü gibi, toplumun geleneksel Tanrı inancına ve yüksek değerlerine karşı çıkma biçiminde bir inançsızlık olarak anlarsak, bu durumda ateizmin tarihinin felsefenin başlangıçlarına kadar hatta Tanrı inancı kadar gerilere uzandığı kabul edilebilir.[66] Antik dönemlerin ateist fikirleri ile Orta ve Yeni Çağların ateist düşünce tutumları arasında önemli farklar bulunmaktadır. Yunan filozofları arasında Tanrı'nın varlığını inkâr edenler olmuştur. Ama Yunan halk inançları bizim bildiğimiz anlamda teist bir sistem oluşturmadığı için, orada bugünkü anlamda bir ateizm yoktu. Bugünkü anlamda ateizm, teist sistemlere bağlı olarak ortaya çıkan bir harekettir.[67] Bu nedenle, genelde Ortaçağ düşüncesi adına, Yeniçağ ve Modern dönemde göreceğimiz biçimde sistematik ve teorik bir ateizmden söz etmek mümkün olmadığından, ister yalın anlamda inançsızlık, isterse Tanrı'nın varlığı hakkında teistik iddiaları birçok yönden eleştiri konusu edip reddetme biçiminde anlaşılsın, gerçek anlamda bir ateizmin; Antik dönem, Yeniçağ dönemi ve Modern dönem olmak üzere üç önemli çağdaki durumu ele alınmalıdır.[68] Ateizmin çağlara/dönemlere göre açılımına geçmeden önce şunu ifade etmek gerekir. Ateizm doğuşunda ve gelişiminde, her şeyden önce evrendeki gerçekliğin madde ve fiziki güçlerden meydana geldiğini, yaşamla bilincin çeşitli formlarının maddenin elementlerinin çeşitli organik formlar şeklindeki bileşiminin sonucu olduğunu öne süren maddecilik[69] ve tüm düşüncelerimizin yalnızca duyumlarımızın bir sonucu olduğunu, bundan dolayı duyumsal karşılığı olmayan sonsuz bir Tanrı fikrine hiçbir zaman sahip olamayacağımızı öne süren duyumculuk[70] çok etkili olmuştur. Ateizmin doğuşuna,

---

[65] Mitolojik Yunan Antropomorfik Tanrı anlayışları hakkında geniş bilgi için bkz. A. Weber, *Felsefe Tarihi,* s. 15,43; A. Cevizci, *İlkçağ Felsefesi Tarihi, s.* 32-34, 64, Nurettin Topçu, *Felsefe,* Dergah Yay., İstanbul, 2002, s. 25,54.

[66] N. Taylan, *Tanrı Sorunu,* s. 116.

[67] M. Aydın, *Din Felsefesi,* s. 214.

[68] N. Taylan, *Tanrı Sorunu*, s. 117; A. Topaloğlu, *Teizm ya da Ateizm,* s. 20.

[69] Maddecilik ve teizm – ateizm bağlamında değerlendirilmesi hakkında bilgi için bkz. Adam Morton, *Pratikte Felsefe,* Çev. Mukaddes İlgün, Kesit Yay., İstanbul, 2006, s. 365 vd. N. Taylan, *Anahatlarıyla İslâm Felsefesi,* Ensar Yay., İstanbul, 2000, s. 143; Emin Arık, *Ateizmden İnanca,* Marifet Yay., İstanbul, 1998, s. 229, A. Weber, *Felsefe Tarihi,* s. 88-89. Ayrıca K. Marks'ın "Gerçekte Varolan Maddedir" metni için bkz. A. Cevizci, (Çev.ve Der.), *Metafiziğe Giriş,* Paradigma Yay., İstanbul, 2001, s. 322-325.

[70] Duyumculuk hakkında geniş bilgi için bkz. N. Topçu, *Felsefe*, s. 62; A. Cevizci, *Felsefe Sözlüğü,* s. 325; Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Sözlüğü,* Remzi Yay., İstanbul, 1996, s. 71.

ayrıca Tanrı'nın varoluşunu, doğada bir düzen bulunduğu gözleminden ve her düzenin bir düzen vericinin varlığını gerektirdiği öncülünden hareketle kanıtlayan düzen kanıtına öldürücü bir darbe indiren ve doğadaki düzenin, Tanrı'nın eseri değil de, doğadaki evrimin bir sonucu olduğunu savunan evrimcilik[71], ve hepsinden önemlisi, modern felsefenin özneden hareket eden bakış açısı, varoluşun hakikat ve değerini insanın içinde bulan, insanın öznelliğini varlığın hakikatinin temeli yapan ve mutlak imkânını ortadan kaldıran içkinlik ilkesi çok büyük bir etki yapmıştır.[72]

1. 2. 1. Antik Dönemde Ateizm

"Milattan önce beşinci asırda yaşamış bir Yunanlının zihnindeki "Tanrı" kelimesinin tam olarak neyi ifade ettiği bize sorulmuş olsaydı, bunun cevap verilmesi zor bir soru olduğunu ben hemen kabul ederdim"[73] derken Gilson, antik çağda tanımlanması ve anlaşılması güç iki kavrama dikkatlerimizi çekmiş olur. Bir ateizm veya Tanrı'nın ne olduğu, diğeri de ateizmin veya inkârın ne demek olduğudur. Bunun için de ilkçağda ateizmi açıklamadan evvel, ilkçağ felsefesinin genel yapısını belirtmek gerekir.

İlkçağ felsefesi denilince, dar anlamda Yunan felsefesi ile bu felsefeden doğmuş olan Helenizm-Roma felsefesi anlaşılmaktadır.[74] Fikri çoğulculuğun bulunduğu bu dönemde öncelikle doğa üzerine yapılmış çalışmaların fazlalığı dikkat çekicidir. İlk Yunan düşünürlerinin bazı bilgilerinin doğudan ve çevre kültürlerden aldıkları[75] bilinmektedir. Dolayısıyla ilkçağ denilince akla sadece eski Yunan kültürü gelmemelidir.

Bu dönem içerisinde Uzakdoğu ve Hint kültür çevrelerinin yanında Mısır, Mezopotamya (Sümer, Akad, Babil, Asur)[76], Hitit, Fenike, Yahudi, Pers, Roma ve

---

[71] Evrimcilik için bkz. N. Topçu, *Felsefe*, s. 63-64, A. Weber, *Felsefe Tarihi,* s. 370-375.; A. Cevizci, *Felsefe Sözlüğü,* s. 389; O. Hançerlioğlu, *Felsefe Sözlüğü,* s. 103.
[72] A. Cevizci, *Felsefe Sözlüğü,* s. 101.
[73] Etienne Gilson, *Tanrı ve Felsefe*, Çev: M. Aydın, İFAV Yay., İzmir, 1986, s. 17.
[74] Sokrates öncesi eski Hint ve Çin düşüncelerine bir bakış ve Helenizm hakkında geniş bilgi için bkz. G. Skirbekk ve N.Gilje, *Felsefe Tarihi,* s. 19 vd.
[75] Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. a.g.e. s. 39 vd.
[76] Adı geçen kültür merkezleri, "Babilonya" olarak da anılmaktadır. Yunan felsefesini etkilemesi bir tarafa aynı zamanda felsefenin anayurdu olarak da anılır. O nedenle, doğulu (ya da Müslüman) insanların felsefeyle uğraşmaları, felsefenin ana yurduna dönüşü olarak telakki edilir. İlgili konu (Babilonya) için

Kartaca kültürleri de önemli bir yer tutmaktadır. İonia'da (İspanya'da) yaşayan ilkçağ düşünürleri[77] genelde doğa üzerine araştırma yapmış ve eserlerini de bu çalışmaların sonuçlarına göre ele almışlardır. Ateizmin geniş anlamda inançsızlık olarak görüldüğü bu dönemde Epikürcüler, Çiçero ve Sextus Empiricus gibi şüpheciler ve Atinalı sofistler göze ilk çarpanlardır.[78] Antik döngü adına ateizm; nitelikleri belli bir Tanrı'nın reddi değil de bir çeşit inançsızlık[79] olarak görülmelidir. Şöyle ki inançlar kısmen Homeros ve Hesiodos'un topladığı mitosların içinde bulunuyordu. Yunan site devleti Atina'da, devlet dinî bir akâid sistemi üzerine kurulmuş değildi. Din sadece çeşitli kadim kaynak ve devirlerden gelen ve zamanla kutsallaşmış ve yerleşmiş bir kısım inançlar, ayinler ve merasimlerden ibaret bulunuyordu.[80] Thales suyu tanrılaştırırken, Demokritos ve Lucretius atomu/maddeyi tanrılaştırıyordu. Protagoras "bütün her şeyin ölçüsü insandır."[81] deyip duyumcu ve septik bir tavır sergileyip insanı merkez seçerken, hazcılığıyla ünlenen Epikuros ise, Tanrı'lara kurban adamaktaydı. Yanı sıra Ksenophanes popüler Yunan antropomorfizmine (yani insanların Tanrı'yı kendi imgelerine göre düşünmelerine) karşı çıkarken; öte yandan Sokrates'in ölüm cezasına çarptırılmasının önemli gerekçelerinden biri, toplumun Tanrı anlayışına karşı çıkması ve gençlerin ahlakını bozması[82] olarak ortaya konmuştu. Dahası Homeros *İliada*'sında uykuyu "bütün Tanrıların ve insanların rabbi"[83]olarak tanımlarken, Gilson'un da, ifade ettiği gibi, Yunanlı, kendi hayatını, güçlü ve çok kere birbiriyle çatışan ilahi güçler için bir savaş alanı olarak hissetmekteydi[84] ve hemen hemen Tanrı olmayan hiçbir şey yoktu. O nedenle Antik dönemde ateizm henüz var olmayan teizmin sistematik bir eleştirisi değil de geleneksel mitolojik inançlara karşı bir tür başkaldırı ve eleştiri anlamına gelmektedir.[85] Kısaca, mahiyeti ne olursa olsun, antik dünyanın politeist inancı içinde yer alan tanrıların hiçbiri Gilson'un ifade ettiği gibi, tek, yegâne ve mutlak varlık,

---

bkz. Fuat Sezgin, "Kültür Dünyasının İlimler Tarihindeki Yeri", *İslamiyat II. Karşılaşma İslam ve Helenistik Kültür,* c. 7, sy: 2, Nisan-Haziran, Ankara, 2004, s. 9-19.

[77] İonia (İyonya), bugünkü İzmir- Aydın illeri ile karşısındaki adalardır.

[78] A. Topaloğlu, *Teizm ya da Ateizm*, s. 20-21.

[79] N. Taylan, *Tanrı Sorunu*, s. 117.

[80] N. Taylan, a.g.e., s. 118; Ayrıca Homer'in iliada'sında inanılmayacak kadar çok sayıda şey hakkında "Tanrı (Tanrılar)" kelimesini kullandığını öğrenmek için bkz. E. Gilson, *Tanrı ve Felsefe*, s. 18-19.

[81] Protagoras'ın "bütün her şeyin ölçüsü insan" olduğu görüşü hakkında detaylı bilgi için bkz. A. Weber, *Felsefe Tarihi,* s. 38-40; G. Skirbekk ve N.Gilje, *Felsefe Tarihi,* s. 56-60; A. Cevizci, *İlkçağ Felsefesi Tanhi*, s. 56-57.

[82] N. Taylan, *Tanrı Sorunu*, s. 118; M. Aydın, *Din Felsefesi,* s. 209.

[83] E. Gilson, *Tanrı ve Felsefe*, s. 19.

[84] E. Gilson, a.g.e., s. 20.

[85] N. Taylan, *Tanrı Sorunu*, s. 119.

evrenin yaratıcısı, her şeyin prensibi ve son gayesi değildi. Bir Yunan filozofu, akli metotla kelâm problemine yaklaştığı zaman sadece Yunan mitolojisiyle karşı karşıya bulunmaktaydı.[86] Anılan tüm bu nedenlerle teizmin henüz tam belirmediği antik dönemde, ateizm adına, halk inancına eleştiri ve karşı çıkış yani bir inançsızlık ile materyalist bir ontolojiden söz edilebilir. Ama ileride görüleceği gibi modern dönem ateizmi kendi kaynakları bakımından bilhassa materyalizm istikametinde antikçağa atıfta bulunmaktan uzak kalmayacaktır.[87]

1. 2. 2. Yeniçağda Ateizm

XVII. yüzyılda gerçekleşen Rönesansla birlikte felsefede, akılcılığın egemen olduğu yeni bir dönem başlamıştır. Sadece doğal bilimlerin değil, dini gerçeklerin de akılla temellendirilebileceği kanaati yaygınlaşmıştır. XVIII. Yüzyıl aydınlanmacılığıyla da metafiziğe karşı sistemli bir şüphecilik başlamıştır.[88]

Bilindi gibi Ortaçağda gerek felsefi ve gerekse teolojik açıdan semitik dinlerin egemenliği söz konusudur. Monoteizmin ağırlığını hissettirdiği bu dönemde bir takım gerekçelerden dolayı açık bir inançsızlık, görülmemiştir.[89] Diğer bir deyişle bu dönem, ontoloji, epistemoloji ve etiğin konu edildiği hemen her zihni alanda, monoteist dinlerin geliştirdiği teolojilerin etkisi ve inisiyatifi altında bulunuyordu.[90] Ortaçağda felsefe ve ilahiyat doğru idrake götürdüğü iddia edilen iki ana öğrenim dalıydı.[91] Bizim anladığımız manada doğal bilimlerin Ortaçağın sonlarına kadar bulunmadığı Avrupa'da[92] her ne kadar kiliseye ve kilise öğretilerine karşı içten içe bir tepki ve nefret oluşmuşsa da bunlar gizlilikten kurtulamamış ve baskılardan dolayı açığa çıkamamıştır.[93] Vanini ve Bruno[94] gibi kiliseye aykırı konuşan kişiler de bu dönemde yargılanıp ölüme mahkum edilmişlerdir. Aydınlanma ile birlikte ortaya çıkan ve modern

[86] E. Gilson, *Tanrı ve Felsefe*, s. 57.
[87] N. Taylan, *Tanrı Sorunu*, s. 120.
[88] A. Topaloğlu, *Teizm ya da Ateizm*, s. 21.
[89] A. Topaloğlu, a.g.e., s. 21.
[90] N. Taylan, *Tanrı Sorunu,* s. 120.
[91] G.Skirbekk ve N. Gilje, *Felsefe Tarihi*, s. 151.
[92] G.Skirbekk ve N. Gilje, a.g.e., s. 151.
[93] "Bu durum en açık bir biçimde Hıristiyan dünyada; aforoz, engizisyon, endülijans, Kutsal Roma devleti gibi kavramların ifade ettiği şeyler ile, eğitim-öğretim, devlet ve hukuk gibi hemen bütün kurumları belirleyen bir özellik olarak dini otorite ile dünyevi (devlet) otoritenin birleşmesinden doğan güçlü etkiyi ifade etmektedir. Bkz. N. Taylan, *Tanrı Sorunu*, s. 120; G. Skirbekk ve N. Gilje, *Felsefe Tarihi*, s. 150 vd.
[94] Giordano Bruno için bkz. A. Weber, *Felsefe Tarihi,* s. 200-203.

dönemde iyice belirginleşen din düşmanlığının temelinde de Ortaçağda kilisenin Tanrı adına yapmış olduğu insanlık dışı uygulamaların büyük rolü olmuştur.[95] Bunu Gilson da "insanları kurtuluşa erdirmek için vahyin (Hıristiyanlık öğretilerinin) öğrettiği gerçeklerin aklımızın ötesinde kaldığını söyleyen kilisenin kendisi değil midir?"[96] sözleriyle doğrular adeta. Onun için bu çağda ateizm, belki gizli, dağınık, sistematik olmayan daha çok otoriteye yani dönemin formel taleplerine aykırı çıkışlar olarak görülmelidir. Ateizm, esasen Yeniçağ ile başlayıp Modern dönemde en ileri formunu kazanacaktır ki, bu durum onun, Ortaçağlarda formüle edilen teizmin[97] eleştirisi ve reddi olduğu gerçeğini aydınlatır.[98]

Ortaçağda felsefi anlamda ateizmin ortaya çıkamayışının iki temel gerekçesi bulunmaktadır. Bunlardan birincisi yukarıda da değinildiği gibi kilisenin baskısı olmuştur. İkincisi ve belki de en önemlisi de ateizmin ortaya çıkabileceği bir boşluğun bulunmamış olmasıdır.[99]

Yeniçağ sürecinde giderek zayıflayan fakat baskısı hissedilen kiliseye rağmen hızla gelişen çok yönlü felsefeler, çeşitli ontolojilerin kurulmasına, dolayısıyla Tanrı hakkında da teist, deist, panteist, agnostik ve ateist gibi çok çeşitli ulûhiyet anlayışlarının doğmasına imkan vermişti. Meselâ, kendisi bir din adamı olduğu halde Gassendi, Epikuros kaynaklı bir materyalist olabiliyor. Tanrı'yı açıkça inkâr etmeyen Hobbes agnostik bir tavırla, ruh, melek ve Tanrı'nın düşünülüp kavranamayacağını ileri sürüyor, kilisenin dünyevi egemenliğine ve teolojiye saldırıyordu. En önemlisi Hıristiyan inancına bağlı olduğunu söyleyen Descartes[100] artık Ortaçağ Hıristiyan ilim ve felsefe anlayışına son veriyordu. Öte yandan bir Yahudi olduğu halde havradan aforoz edilen Spinoza en ünlü bir panteist oluyor; Leibniz teodisesi ile Hume kötülük problemiyle ve

---

[95] A. Topaloğlu, *Teizm ya da Ateizm*, s. 21; Ayrıca; Ortaçağ Avrupasında Tanrı adına hareket ettiğini ilan eden kilise ve ruhbanların oluşturduğu kaos, nefret ve hegemonya ve buna karşın özelde Hıristiyanlığa genelde ise tüm dinlere ve teizme yapılan başkaldırı için bkz. E. Gılson, *Ortaçağ Felsefesinin Ruhu*, Çev: Şamil Öçal, Açılım Yay., İstanbul, 2005, s. 23-355; A. Cevizci, Aydınlanma Felsefesi, Ezgi Yay., Bursa, 2002, s. 1-21 vd.

[96] E. Gilson, *Tanrı ve Felsefe*, s. 55.

[97] Ortaçağlarda, formüle edilen teizm ve reddiyeleri hakkında geniş bilgi için bkz, E. Gilson, *Ortaçağ Felsefesinin Ruhu,* s. 355-375, A. Cevizci, *Ortaçağ Felsefesi Tarihi*, Asa Yay., Bursa, 2001, s. 31-91.

[98] N. Taylan, *Tanrı Sorunu*, s. 120.

[99] A. Topaloğlu, *Teizm ya da Ateizm*, s. 21; ayrıca Ortaçağda dini düşünce zirvede olmuş ve çok çeşitli düşünürler tarafından dile getirilip temellendirilmiştir. Dolayısıyla o dönemde sadece baskılardan dolayı değil, güçlü teoloji geleneğinden dolayı da ateistlerin entelektüel düzeyde azınlıkta kaldıkları görülmüştür.

[100] Descartes'in başlangıçta Hıristiyani ilkelere bağlılığı ve sonra aykırı yaklaşımı için bkz. E. Gilson, Tanrı ve Felsefe, s. 55-62; Mehmet Sait Reçber, *Tanrıyı Bilmenin İmkanı ve Mahiyeti*, Kitabiyat Yay, Ankara, 2004, s. 141-153.

XVIII. Yüzyıl aydınlanmacıları deist tavırlarıyla felsefe tarihinde yerlerini alabiliyordu.[101]

Ortaçağ ve sonrasında, kilise ve öğretilerine duyulan kinin yansıması olarak dine başkaldırının olduğunu ayrıca Marx ve Engels'in şu ifadelerinden de anlamak mümkündür: "Hıristiyan çileciliğine sosyalist bir renk vermekten daha kolay şey yoktur. Hıristiyanlık özel mülkiyete karşı, evliliğe karşı devlete karşı çıkmamış mıdır? Bunların yerine yardım severliği (kiliseye yardım) ve yoksulluğu, evlenmemeyi ve nefse eza etmeyi, manastır yaşamını ve kiliseyi vaaz etmemiş midir? Hıristiyan sosyalizmi rahibin kim dolu kıskançlığını takdis ettiği kutsal sudan başka bir şey değildir.[102]

Yeniçağda materyalist felsefeden hareketle ateizmi en ateşli bir şekilde ve açıkça savunanların başında Baron D'Halbach[103] gelmektedir. Tanrı ve Tanrı'ya dair her şeye karşı çıkan filozofa göre madde ve hareket her şeyi izah etmek için yeterlidir[104]. Gerçekte ilahi bir sistemin olmadığını, mevcut dinin (Hıristiyanlığın) bir teolojik politikadan ibaret olduğunu; dinin, insanın özgürlüğünün ve ilerlemesinin önünde en önemli engel, politik ve sosyal bir baskı aracı olduğunu ve illiyet prensibini reddederek her şeyin tesadüfe bağlı[105] olarak geliştiğini iddia eden D'Holbach, insanların mutsuzluğunu doğayı yeteri kadar tanımayışlarına bağlamış, ahlaki çöküntünün de dinden kaynaklandığını belirtmiştir. Tanrı inancının insanın mistik eğilimlerinden kaynaklandığını söyleyen Holbach, insan doğasında bilinmeyen ve anlaşılmayan hayali kavramların olduğunu, bu nedenle temelsiz Tanrı kavramı ve din olgusunun ortadan kaldırılması gerektiğini[106] ileri sürmüştür. Baron D'Holbach'ın yanı sıra bu dönemin önde gelen ve dine karşı çıkan düşünürlerinden bazıları da şunlardır: Anthony Collins, Thomas Paine, Denis Diderot, Le Mettrie, P. B. Shelley ve David Hume.

XVIII. Yüzyılda eleştirel ve rasyonel yaklaşım, felsefede ve toplum hayatının hemen her cephesinde bir dünyevileşmeyi (sekülarizasyon) başlatmış, genelde dinin, özelde de Hıristiyanlık üzerinde alaycı, kinci, kimi de ciddi olarak eleştiriler yapılmıştır.

---

[101] N. Taylan, *Tanrı Sorunu,* s. 121.
[102] Marx-Engels, *Komünist Parti Manifestosu*, Çev: Muzaffer Erdost, Sol Yay., Ankara, 1998, s. 41.
[103] Baron D'Holbach'ın ateist fikirleri hakkında geniş bilgi için bkz: A. Cevizci, *Aydınlanma Felsefesi*, s. 167-180; ayrıca bkz. A. Topaloğlu, *Teizm ya da Ateizm*, s. 23;
[104] N. Taylan, *Tanrı Sorunu,* s. 121.
[105] N. Taylan, a.e. s. 123.
[106] A. Topaloğlu, *Teizm ya da Ateizm*, s. 22.

Bütün bunlar, insanlığı daha ayrı bir felakete acı ve ıstıraplara sürüklerken[107] aynı zamanda modern dönemdeki (XIX. ve XX. yüzyıllar) teorik, politik ve bilimsel çıkışlı ateist hareketlerin de bir anlamda kaynağını oluşturacaktır.[108]

1. 2. 3. Modern Dönemde Ateizm

XIX. Yüzyıldan itibaren Batı'da yeni bir karakter kazanmaya başlayan ateizm, Tanrı'nın varlığı hakkında ileri sürülen delilleri reddetmekten çok, O'na atfedilen nitelikleri eleştirmeye yönelmiş,[109] sonlu bir varlık olan insanla ebedi bir varlık olan Tanrı'nın birlikteliğinin imkânsız olduğunu ileri sürmüştür.[110] Modern dönemin, theocendric bir yapı arz eden Ortaçağ felsefenin aksine, homocentric[111] bir yapı arz ettiğini, modern dönemin genel yapısında görmek mümkündür ki ateizmin yukarıda değindiğimiz gibi farklı bir karakter kazanmasına bu nedenle şaşılmaması gerekir. Bunu anlamak için kısmen Ortaçağ ile Modern çağın özetle kıyasını yapmakta fayda olduğu kanısındayım.

Ortaçağın feodal toplum yapısı ve kolektivizmi yerini çok uluslu bir yapıya ve bireyciliğe bıraktı. Özellikle Aristoteles'in belli eserleri üzerinde şerh yazma anlayışı yerini özgün denemeler kaleme almaya bıraktı. Ortaçağda, dar çerçevede, kilise etrafında ve halk kitleleri cahil addedilerek akademik bir uğraş şeklinde yapılan teknik felsefe matbaanın da etkisiyle geniş halk kitlelerine ulaştırılmaya çalışılmıştır. Dogmaya ve kiliseye tabi olan felsefe bu dönemde salt aklın ürünü olup teolojiden tamamen bağımsız bir yapı arz eder. Tanrı merkezli felsefenin yerini insan merkezli felsefe almıştır. Nitekim bu döneme damgasını vuran akım da hümanizmdir. Merakları pek celb etmemiş olan doğa bu dönemde, özellikle gelişen bilimin de etkisiyle, felsefenin en önemli araştırma konusu olmuştur. Başlangıçtaki, teolojik doğa anlayışı yerini mekanik bir doğa anlayışına terk etmiştir. Ortaçağın doğaüstücülük anlayışının yerini doğalcılık almıştır. Ahlaki anlayışın da değiştiği, Newton'un fiziki âlem için yaptığının ruhsal ve

---

[107] A. Topaloğlu, a.e., s. 22.
[108] N. Taylan, *Tanrı Sorunu,* s. 123-124.
[109] Örnek olarak Dawid Hume'un eleştirisi için bkz. M. Sait Reçber, *Tanrı'yı Bilmenin İmkanı ve Mahiyeti,* s. 174.
[110] A. Topaloğlu, *Teizm ya da Ateizm*, s. 22; M. Sait Reçber, *Tanrı'yı Bilmenin İmkanı ve Mahiyeti,* s. 33-43.
[111] Theocendric (teosentrik), Tanrımerkezliliği; homocentric (homosentrik) de insan merkezliliği ifade eder.

zihinsel alem için yapılmaya başlandığı Modern dönemde, epistemoloji ontolojinin önüne geçmiştir. Ortaçağ birciliğinin yerini düalizm anlayışı almıştır. Hatta bu etkiyle ayrı bir dal olarak zihin felsefesi doğmuştur. Özetle ortaçağın monizminin yerini sistemler çokluğu[112] almıştır. Bütün bu sebeplerin yanı sıra din ve Tanrı inancı bakımından tarihi üç döneme[113] ayıran Auguste Comte'un üçüncü evre olarak da açıkladığı, kaynağını ve imanının pozitif bilimden almak iddiasında olduğu kanıtlı inanç[114] anlayışı da ateizme büyük bir ivme kazandırmıştır. Çünkü bu anlayışa göre, insanlığın tarihi bir anlamda ilkel din anlayışından nihai din olan pozitivizme[115] yürüyen bir evrim gibi anlaşılır. Onun için üç hal yasasının görevi, insanlığın dini evrimini ifade etmek değil de, sadece insan zekasının yürüyüşünü belirtmekle ilgilidir.[116] Ve insan zekasının adeta Tanrılaştırılması kutsalın da aynı oranda değer kaybetmesini beraberinde getirmiştir.

Anlaşılacağı üzere genel olarak, Modern dönemde Tanrı'nın varlığı, ateistlerce insanın özüne yabancılaşması ve özgürlüğünü kaybetmesi açısından temel bir problem olarak gözükmüştür. Bu dönemde insan özgürlüğü ile Tanrı iradesi arasında derin bir uçurum oluşmuş ve ateistler kendilerini bu ikilem içerisinde bulmuşlardır. İnsanı Tanrı'ya tercih ederek zihinlerindeki sorunu[117] veya kendilerince insanlığın karşı karşıya bulunduğu sorunları çözmeye çalışmışlardır. Bunun için de Comteu'un "İnsanlık Dini"nde[118] olduğu gibi Tanrı'nın yerini insanlık, din büyüklerinin yerini de bilginler

---

[112] A. Cevizci, *Felsefe Sözlüğü,* s. 719-720; Ayrıca modern döneme damgasını vuranlar özellikle kıta Avrupası ve Ada Avrupası düşünürleri olmuştur. Konu hakkında geniş bilgi için bkz. David West, *Kıta Avrupası Felsefesine Giriş,* Çev. A. Cevizci, Paradigma Yay., İstanbul, 1998; Allan Megill, *Aşırılığın Peygamberleri,* Çev. Tuncay Birkan, Bilim ve Sanat Yay., Ankara, 1998.

[113] "Üç Hal Kanunu" diye bilinen görüşüyle Comte şu iddiadadır: 1-İlk evre teolojik safhadır. Bu evrede olgular (doğal olaylar) ilahi güçle açıklanmıştır. 2-İkinci evre metafizik evredir; Tanrı yerine soyut kavram ve güçlerin (ruh, töz vb.) aldığı bir evredir. 3-Üçüncü evre ise, her çeşit sebep araştırmanın terk edilerek yalnızca olgular arasıdaki yasaların araştırıldığı pozitif safha'dır. Geniş bilgi için bkz. A. Weber, *Felsefe Tarihi,* s. 396 -404; Bedia Akarsu, *Çağdaş Felsefe*, İnkılap Yay., İstanbul, 1998, s. 97-104.; N. Taylan, *Tanrı Sorunu*, s. 125-126.

[114] N. Taylan, a.g.e., s. 126.

[115] Kurucusu Auguste Comte olan, 19 ve 20 yüzyıl felsefesinde dar anlamda öznel idealist ve özgü gereği bilinemezci (agnostik) bir akım olarak yer alan, geniş anlamda ise dünya görüşsel, bilgi-kuramsal ve yöntem bilimsel bir düşünce olan Pozitivizm'in çıkış noktasını "dolaysız olgular"a oluşturmaktadır. Geniş bilgi için bkz. Oğuz Özügül, *Pozitivizm ya da Mantıksal Olarak Felsefe*, Us Yay., İstanbul, 1991, s. 15.

[116] N. Taylan, *Tanrı Sorunu*, s. 126.

[117] A. Topaloğlu, *Teizm ya da Ateizm,* s. 23.

[118] Comte'un "İnsanlık Dini" için bkz. B. Akarsu, *Çağdaş Felsefe*, s. 97-102.

alacaktır. Comte'tan sonra pozitivizm Litrr E, Tane, S. Mill, H. Spencer ve E. Durkheim tarafından değişik biçimlerde sürdürülmüştür.[119]

Arka planı bakımından esasen Yeniçağ felsefesi; Aydınlanma ve Kant ile Comte'a dayanan modern çağdaş dönem ateizmi daha sonra (XIX. yy'da) çeşitli istikametlerde gelişmiştir.[120] Konunun alanını aşacak olması ve ayrıca üçüncü bölümde "Çağdaş Ateizm" adıyla daha detaylı ele alınacağından, modern ateizmin öncülerinin isimlerini hatırlatarak konuya son vereceğiz. Onlar da; Schopenhouer, Feuerbach, Marx, Nietzsche, Freud, Sartre ve Ayer'dir.

Bu dönemde, genelde bütün dinler, özelde de Hıristiyanlık eleştiriye tabi tutulmuş; ayrıca mitolojik, teolojik ve felsefi Tanrı kavramları da ciddi bir şekilde eleştirilmiştir. Ayrıca modern dönemde ateizm, Marx, Engels ve Lenin'in görüşlerinden hareketle kurulan sosyalist yönetimlerdeki komünist partilerin propaganda aracı olması gibi politik bir yaşam biçimi ve ideolojik bir dünya görüşü haline gelmiştir. Ayrıca materyalizmin mutlak doğru kabul edildiği toplumlarda bilimsellik adıyla da ateizm ifade edilmiştir.[121]

1. 3. Ateizmi Ortaya Çıkaran Akıl Yürütmeler

Tanrı'nın bir algı objesi olmaması, dolayısıyla tecrübe edilip mutlak anlamda kanıtlanamaması, iyi olan Tanrı[122] kavramı ile evrendeki kötülüklerin uzlaştırılamaması ve nihayet dinin ve onunla ilgili kurumları temsil edenlerin olumsuzları gibi hususlar.[123] Kuşkuculuk, tek tözlülük ve insanın hürriyeti gibi gerekçelerle yapılan bir takım akıl yürütmeler, ateizmin esaslı dayanaklarını oluşturur. Şimdi sırasıyla ateistik bir veçheyle ve teistik bir eleştiriyle bu yaklaşımları görelim.

---

[119] N. Taylan, *Tanrı Sorunu,* s. 127.
[120] N. Taylan a.e., s. 127.
[121] Geniş bilgi için bkz. A. Topaloğlu, *Teizm ya da Ateizm*, s. 23; Ayrıca bkz. A. Cevizci, *Metafiziğe Giriş*, s. 217-219; G. Skirbekk ve N. Gilje, *Felsefe Tarihi,* s. 416 vd.; A. Morton, *Pratikte Felsefe*, s. 365 vd.; http:dunyadinleri.com/-ateizm.html. 28.02.2007, s. 4.
[122] Buna göre ve felsefi anlamda Tanrı, mutlak anlamda iyilik, mutlak anlamda hayr ve en yetkin kemâl (mükemmellik) olarak bilinir ve tanımlanır. Nitekim Kur'ân da bize "Bütün hayrın Allah'ın kudretinde bulunduğunu, O'nun her şeye kâdir olduğunu" (Âli-İmrân, 26) beyân eder.
[123] N. Taylan, *Tanrı Sorunu,* s. 140.

1. 3. 1. Teodise Problemi

Grekçede Tanrı anlamına gelen 'theos' ile adalet anlamına gelen 'dike" kavramlarının birleştirilmesi ile elde edilen ve felsefe literatürüne Leibniz tarafından kazandırılan teodise terimi, kötülükler karşısında Tanrı'nın adaletini ve gücünü savunmak anlamına gelir. Daha özel bir söyleyişle teodise, ahlaki açıdan iyi olan bir Tanrı'nın yönetiminde olduğuna inanılan bir dünyadaki kötülükler karşısında Tanrı'nın adaletini savunmaya yönelik spesifik açıklamalardır.[124] Dünyadaki kötülükler karşısında Tanrı'yı savunmak, evvela kötülüğün ne olduğunu ve kötülüğün ateistik bir yargı için nasıl bir çıkarımla ortaya konduğunu bilmeyi gerektirir.

Tanrı kanıtlamaları, teistik iddia ve argümanlar bize her şeye gücü yeten, hikmet sahibi ve yarattıklarına inayeti olan bir Tanrı'yı tanıtıyor; ama evrende çeşitli tarzlarda ortaya çıkan kötülüğün varlığını da bir gerçek olarak görüyoruz. Bu durumda bir yandan özellikle teistik anlayışlarda Tanrı'ya yüklenen sıfatların, olgular dünyasıyla ilişkisini kurmak güçleşmektedir. Mesela Tanrı'ya atfedilen sıfatlarla evrende gördüğümüz kötülükler bu bakış açısına göre ters düşmektedir.[125] Böyle bir akıl yürütmeye göre teistik anlamda bir Tanrı'nın varlığı ile kötülüğün varlığı mantık bakımından çelişkilidir. Yani burada Tanrı'nın varlığı kötülüğün olmamasını, kötülüğün varlığı da Tanrı'nın varolmamasını gerekli kılmakta,[126] bu nedenle mevcut inanç ile mevcut durum arasında mantıki bir çelişki zuhur etmektedir.

Kötülük problemiyle yakından ilgilenmiş olan David Hume'un *Tabii Din Üstüne Diyaloglar* adlı eserinde Philo'nun ağzıyla meseleyi ortaya koyuş biçimi bütün ateistler için ciddi bir dayanak teşkil etmiş ve ayrıca artık klasikleşmiştir:

Tanrı, kötülüğü önlemek istiyor da, gücü mü yetmiyor? O halde O güçsüzdür.

Gücü yetiyor da önlemek mi istemiyor? O halde O iyi niyetli değildir.

Hem gücü yetiyor hem de iyi niyetli ise, bunca kötülük nasıl oldu da var oldu? [127]

---

[124] Ferhat Akdemir, *Alvin Plantinga ve Analitik Din Felsefesi,* Elis Yay., Ankara , 2007, s. 169.
[125] N. Taylan, *Tanrı Sorunu*, s. 145.
[126] N. Taylan, *Tanrı Sorunu*, s. 145-146.
[127] Bkz. M. Aydın, *Din Felsefesi*, s. 153; N. Taylan, *Tanrı Sorunu,* s. 146; A. Topaloğlu, *Teizm ya da Ateizm*, s. 207; Metin Özdemir, *Kötülük Problemi*, Furkan Yay., İstanbul , 2001, s. 43.

Yukarıdaki bu argümanlardan ateistler Tanrı'nın varolmadığı gibi bir sonuç çıkarmaya çalışmışlardır.[128] Peki o halde inkâr için geçer akçe olarak kullanılan kötülük nasıl tanımlanıyor?

"İyi olan Tanrı iyi şeyler yarattığına göre, kötü nereden geliyor?", "Kökeni nedir? Tohumu nereden geliyor" diye soran Augustinus, "kötünün ne olduğunu araştırdım ve onun bir töz olmadığını anladım, kötülük yüce tözden yani Tanrı'm senden yüz çeviren, bu içten zenginlikleri reddeden, daha aşağı seviyedeki şeylere dönerek dışarıda gururla şişinen bir iradenin ahlâk bozukluğudur" diye cevap verir.[129] Sokrates kötülüğün, neyin iyi olduğunun ayırt edilememesinden kaynaklandığını[130] söylerken, her iki yorumda da kötülüğün insana bağlı olarak ortaya çıktığı sonucuna varılabiliyor. Nitekim Tage Lindbom da "dünyayı günah (diğer bir değişle kötülük) ile tanıştıran insandan başkası değildir"[131] demekle bunu doğrular gibidir.

Esas itibariyle kötülüğün varolmadığını ima eden Plotinus'a göre de, "dünyamıza kötülük, gerçekte, bir eksiklikten, bir yoksunluktan, bir hatadan gelir. Kötülük bir maddeye sahip olma biçimi veya forma ulaşma çabasında başarısızlığa uğrayan maddeye benzer bir şeye sahip olma tarzıdır".[132] Başka bir açıdan ifade edilecek olursa, bütün ahlaki eylemlerimizin kaynağı bilgi, yanlış eylemlerimizin kaynağı ise bilgisizliktir.[133] Bu anlayışların yanı sıra teistler kötülüğün de bir takım hikmetlere bağlı olarak varolmasının kaçınılmaz olduğunu ve bu nedenle Tanrı'yı inkâr sebebi olamayacağını şu bir takım gerekçelerle ileri sürerler.

Tamamen iyiliğin olduğu bir dünyada insanın özgürlüğünden söz etmek mümkün olmaz. İnsan hürriyeti ve sorumluluğunun oluşması için, alternatifler dünyasında iyiliğin zıddı olarak kötülüğün varolması da bir gerekliliktir. Nitekim Zerdüşt de kötülüğü tâli bir sebep olarak görmüştür. Ona göre nur yaratılmış, zulmet de ona bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Zıtlık varlığın zorunlu bir sonucudur.[134]

---

[128] N. Taylan, *Tanrı Sorunu,* s. 146.
[129] F. Akdemir, *Analitik Din Felsefesi*, s. 171.
[130] M. Özdemir, *Kötülük Problemi*, s. 32.
[131] Tage Lindbom, *Başaklar ve Ayrık Otları,* İnsan Yay., Çev: Ömer Baldık, İstanbul, 1997, s. 27.
[132] Plotinus, *Enneadlar,* Asa Yay., Çev: Zeki Özcan, Bursa, 1996, s. 35; Ayrıca bkz. M. Aydın, *Din Felsefesi*, s. 154.
[133] M. Özdemir, *Kötülük Problemi,* s. 32.
[134] M. Özdemir, a.g.e. , s. 42.

Kötülük, gül ağacındaki diken mesabesindedir.[135] Genellikle iyiliğin ve güzelliğin bulunduğu bu dünyada sahip olunan değerlerin, mutlulukların ve nimetlerin kıymetinin bilinmesi için biraz kötülüğün bulunması da iyidir.

Görüldüğü gibi yukarıdaki sebepler bağlamında kötülüğün inançsızlık sebebi addedilmesi tepkiyle karşılanmış ve eleştirilmiştir. Bu nedenle pesimistçe bir yaklaşım sergileyerek ateistin, kötülük sorunundan hareketle, ateizmini temellendirmek istiyorsa şayet, Tanrı'nın kötülüklere niçin izin verdiğinin mâkul bir açıklamasının olmadığını / olmayacağını bize kanıtlaması[136] gerektiği ileri sürülmüştür. Nitekim Kur'ân'ın da birçok ayetinde insanın nefsi kemale erişmesi, huzura kavuşması ve kulluk düzeyinde varoluşunu gerçekleştirmesi, kötülükle mücadelesine bağlanmıştır.[137]

1. 3. 2. İnsanın Hürriyeti Meselesi

Ateistlerin Tanrı'yı inkâr gerekçelerinden biri de insanın özgürlüğüdür. Onlara göre, şayet Tanrı varsa insan özgür değildir, başka bir ifade ile, insan kendi özünü oluşturacaksa, Tanrı var olmamalıdır.[138] Nitekim Sartre'ın da ateizminin formülü bu yöndeydi:

a) Eğer Tanrı varsa, o her şeyi belirleyeceği için ben özgür olamam.

b) Ama ben özgürüm.

c) Öyleyse, Tanrı yoktur.[139]

Dostoyevski'nin "Tanrı yoksa her şeye cevaz vardır"[140] sözü ateistler için adeta free (sınırsız özgür) takılma referansı olmuş gibidir. Bu mantığa göre, insana insan dışında hiçbir şey yol göstermez. O her hareketinde hürdür. Dünyada hiçbir şeye göre kendini ayarlamaz. Hiçbir umûmî ahlâk size yapılacak şeyi göstermez. Dünyada mihenk yoktur."[141] Ve zaten başıma gelen her şey bana aittir.[142] Bu ifadelerden de anlaşılacağı

---

[135] M. Aydın, *Din Felsefesi,* s. 155.
[136] Bkz. F. Akdemir, *Analitik Din Felsefesi,* s.176.
[137] Örnek olarak şu ayetlere bkz. Nisa/27-28, Yusuf/53, Kâf/16, Hucurat/4, Şems/9-10, Zümer/18, Adiyat/6-7, İnsan/2-3, Yunus/42, Furkan /44, Bakara /184, Maide/5,v.b.
[138] N. Taylan, *Tanrı Sorunu,* s. 132.
[139] N. Taylan, *a.g.e*, s. 132.
[140] Bkz. Necati Öner, *İnsan Hürriyeti,* Vadi Yay., Ankara, 1995, s. 44; Kenan Gürsoy, *J. P. Sartre Ateizminin Doğurduğu Problemler*, Etkileşim Yay., İstanbul, 2007;
[141] N. Öner, *İnsan Hürriyeti,* s. 48.

gibi, Tanrı'nın yokluğunun doğurduğu tam hürriyet, Sartre'a göre insanın davranışlarına bir başıboşluk meydana getirmiş, hareketlere istikamet verecek herhangi bir dış sebep veya onları doğrulayacak herhangi bir müeyyide, ateizmin tabii bir icâbı olarak reddedildiğinden fert bütün ağırlığı kendi omuzlarına yüklenmiş ve adeta bir yalnızlık içine itilmiştir.[143] Yani Necati Öner'in ifadesiyle, "İnsan, aşkın ve mutlak olana, başka ifade ile Allah'a ve O'nun kayıtlayıcılığına inanmayışının sıkıntısını çekmektedir.[144] Öyle ki, bu mantığa göre, her pişmanlık, insanın ahlâki köleliğinin kabulü olacağı için, Oreste her çeşit pişmanlığı (üzüntüyü) de reddeder.[145] Oysa özgürlük eğilimi ve sorumluluk bilincinin insanda varolmasının, Tanrı'nın yokluğunu değil varolduğunu gösterdiğini ileri sürenler, özgürlük adına kayıtsızlığın savunulmasına karşı çıkmışlardır. Onlara göre, tabiatın eğilimleri belirlenmiştir. Oysa iradenin hareketleri hürdür. Gerçekte, fiillerinin irâdi ve hür olduğu bilinen yegane varlık insandır. O halde, Tanrı irâdeler ve hürriyetler yaratmak suretiyle, kendisine karşı çıkabilecek bazı isyan imkanları da yaratmıştır.[146] John Locke'a göre de, insanın kendi davranışlarından sorumlu bir varlık olarak yaratılmış olması, Tanrı'nın insana, belli kurallar ya da hayat modeline göre yaşama sorumluluğunu yüklemiş olmasındandır.[147] Çünkü insan, üstün bir otoriteye boyun eğmeden temel arzularına ilişkin üstün kaderini başaramaz ve bu otorite de Tanrı'dan başkası değildir.[148] Bu üstün kader de Platon'un "Tanrıya benzemek"[149] diyerek tanımladığı ahlâki seviyeye ulaşmaktır. Bunun için; eğer adalete ihtiyatın eşlik ettiği dindarlığa ve genel olarak erdeme erişirsek, Tanrı'ya ulaşırız[150] ki nihâi gaye bu olunca sorumsuz ve sınırsız bir özgürlük istemek, varoluş amacıyla çelişmek olur.

1. 3. 3. Kuşkuculuk

Genel bir tavır olarak, hiçbir şeyi olduğu gibi kabul etmeme, her şeyi belli bir eleştiri süzgecinden geçirme tavrı; belli bir doğruya ulaşmadan önce, kuşku duymanın

---

142 K. Gürsoy, *J . P. Sartre Ateizminin Doğurduğu Problemler,* s. 98.
143 K. Gürsoy, *a.g.e.* , s. 98-99.
144 N. Öner, *İnsan Hürriyeti*, s. 103.
145 E. Gilson, *Ateizmin Çıkmazı,* İFAV Yay., Çev: Veysel Uysal, İstanbul, 1994, s. 46.
146 E. Gilson, *a.g.e.* , s. 47.
147 İsmail Çetin, *John Locke'da Tanrı Anlayışı*, Vadi Yay., Ankara, 1995, s. 171.
148 T. Lindbom, *Başaklar ve Ayrık Otları,* s. 14.
149 Plotinus, *Enneadlar,* s. 141.
150 Plotinus, *a.g.e.* , s. 141.

zorunlu ve kaçınılmaz olduğunu savunan anlayış dogmatizmin tam karşısında yer alan bir tavır olarak kuşkuculuk, en azından bazı şeylerin bilgisine ancak bir takım güçlüklerle ve kimi tedbirlerin sonucu olarak ulaşılabileceğini savunur. Felsefe ya da metafizik de insan duyularının veya aklının yetersizliğinden dolayı gerçek bilgiye tam olarak ulaşmanın hiçbir şekilde mümkün olmadığını ileri süren[151] bu görüşü konumuz dolayısıyla teoloji bağlamında değerlendirecek olmamız; onu, epistemoloji, etik, hiççilik ve daha başka alanlar için de kullanan düşünürleri ve kuşkuculuğun bu alanlara göre yapılan tanımlamalarını ele almayacağız. Bizim için önem arz eden esas problemler şudur: Her insanın ayrı bir dünya görüşüne ve yapıya sahip olması ve duyu verilerinin yanıltıcı ve değişken bilgi kaynaklığı yapmalarından dolayı, ulaşılabilecek tek bir bilgi kaynağı bulunmadığı anlayışı "O halde Tanrı da yoktur. Tanrı yoksa ahlâklılığın da hiçbir anlamı yoktur; ya da Tanrı varsa, her şey önceden belirlenmiş olacağından yaşamın bir amacı yoktur"[152] gerekçeleriyle Tanrı'yı inkâra bir basamak taşı oluşturması açısından kuşkuculuğu ele almaya çalışmaktır.

Fideizmin ya da dogmatizmin kabulcü anlayışına karşı, kuşkuculuğun her şeyi ve hatta Descartes'in "cogito"sunda[153] olduğu gibi kendi varlığının bile gerçekliğini sorgulayışı insanda, inanç ile düşünce bakımından ciddi bir çatışma doğurur. İlk şüpheciler olan sofistlerin tenkitçi şüpheciliğinin bir gereği olarak, her şeyden kuşku duymaları, her fikrin çürük bir yönünü bulmaya çalışmaları ve Protagoras'ın da kesin olarak hiçbir şeyin doğruluğunun iddia edilemezliği[154] ve bu manada "insan her şeyin ölçüsüdür"[155] diyerek rölativizme de ön ayak oluşturması da, yukarıda sözünü ettiğimiz çatışmayı daha da anlaşılır kılmaktadır. Şüpheden hareketle çatışmadan söz etmişken, aktarmak gerekirse; Goethe'ye göre de insanlık tarihinin temel konusu inanç ve inançsızlık arasındaki çatışmadır. Tarihin bazı dönemlerinde, bazı inanç formları hakim güç olmayı başarmışlardır. Bazen de inancın aksine şüphe yükselen taraf olmuştur. Çağımızın bir şüphe ve inkâr dönemi olduğunu biliyoruz.[156] Fakat şüphecilik kendiliğinden ortaya çıkmış bir durum olmayıp, aşırı doymuş mağrur bir medeniyetin ve

---

[151] A. Cevizci, *Felsefe Sözlüğü,* s. 638-639; Ayrıca bkz. A. Cevizci, *İlkçağ Felsefesi Tarihi,* s. 172 vd.; N. Topçu, *Felsefe,* s. 41 vd.
[152] A. Cevizci, *Felsefe Sözlüğü,* s. 639.
[153] Cogito, Descartes'in "Düşünüyorum, o halde varım" şeklinde özetle sunulan düşüncesinin adıdır.
[154] N. Topçu, *Felsefe*, s. 41.
[155] N. Topçu, *a.g.e.* , s. 42.
[156] Gordon W. Allport, *Birey ve Dini*, Elis Yay., Çev: Bilâl Sambur, Ankara, 2004, s. 117.

“sanat sanat içindir” anlayışıyla hareket eden bir “kültürün’ sonucudur. Şüphecilik, insan ile gerçek arasında katı bir engelin olduğu tasavvurundan çıkar.[157] Karl Jaspers “bir küçümseme”[158] olarak tanımlarken kuşkuculuğu; kimilerine göre ise, bazen bir şeyden kuşku duyarken başka bir şeyi daha inanılır hale getirirsiniz. Örneğin, uyanık olduğunuzdan şüphe ederseniz yatakta olmanız daha inanılır hale gelir.[159] Uyarlarsak, Allahın varlığından şüphe ederseniz. O’nun varolmadığı daha inanılır bir hal alır. Doğru bilgiden şüphe ederseniz yanlış bilgi daha inanılır hale gelir. Belki kuşku duyulmayacak yetkinlikte doğru bir bilgiye ulaşmak için bir yöntem bir araç olarak kullanılması gereken şüphe, böylece her şeyin ters yüz edilmesi için kullanılmış olacaktır ki bu da insanın sahip olduğu değerler ve varoluş amacıyla çelişir. Çünkü insan, kavrayabileceği şeye göre yaratılmıştır; mutlaklık ve aşkınlık fikirleri onun manevi bir mahiyete ve doğaüstü bir yazgıya sahip olduğunu gösterir.[160]

Pyrrhon’un mutlak ve sistematik hale getirdiği, Pascal’ın ise, dinin hakikatleri karşısında aklın aydınlıklarını söndüren bir tenkit, ilmin değerini inkâr ettiren bir sistem halini alan[161] şüphecilik Montaigne gibi bir ahlakçıda ise edebi bir tem olmuştur.[162] Montaigne şüpheyi hakikati bulmak için bir etkin değer olarak kullanmıştır. O’nun körü körüne inanmaya dair şu sözleri bunun bir kanıtı gibidir. “Nice insanlar kendilerinin olmayan inanışlar için, başkalarından aldıkları, ne olduğunu bilmedikleri fikirler için ses çıkarmadan diri diri yanmışlardır.[163] Aldatmaya ve aldanmaya en elverişli şeylerin bilmediğimiz şeyler[164] olduğunu söyleyen Montaigne görecelilik ve şüphecilik üzerine yazdığı bir başka denemede, şüpheciliğin de eleştirisi olarak kabul edilebilecek başka bir görüş beyan eder ki bu, bizce insanüstü bir varlığın kabul ifadeleridir. “Dünyada gördüklerimizin doğruluğunu yanlışlığını anlamak için bir deneme gerek; denemenin doğruluğunu anlamak için de bir araç gerek: Gel de çık bu işin içinden!... Madem duyularımız, kendileri kesin olmadıkları için, sorunlarımızı kesin olarak çözemezler,

---

[157] Frıthjof Schuon, *Varlık Bilgi ve Din,* İnsan Yay., Der. ve Çev. Şahabeddin Yalçın, İstanbul, 1997, s. 91.
[158] Karl Jaspers, *Felsefe Nedir,*? Say Yay., Çev: İsmet Zeki Eyuboğlu, İstanbul, 1997, s. 336.
[159] A. Marton, *Pratikte Felsefe,* s. 103.
[160] F. Schuon, *Varlık Bilgi ve Din,* s. 91.
[161] N. Topçu, *Felsefe*, s. 42.
[162] N. Topçu, *a.g.e.* , s. 42.
[163] Montaigne, *Denemeler,* Cem Yay., Çev: Sabahattin Eyuboğlu, İstanbul, 1999, s. 287.
[164] Montaigne, *a.g.e.* , s. 311.

öyleyse akla başvurmalı diyeceksiniz; ama hiçbir akıl da başka bir akıl olmadan ortaya çıkamaz.[165]

Ancak şüphecilik başka birkaç gerekçe ile de eleştirilmiştir. Şöyle ki; teorik bakımdan, şüpheciyim diyen bir filozofun, şüpheci olarak kendi tezini ispat edebilmesi imkansızdır. Zira hiçbir fikrin doğruluğunun kabul edilemeyeceğini kabul etmek de yine bir fikri kabul etmek demektir. Bunu kabul edince de şüphe ortadan kalkmış olur.[166] Bu nedenle bir fikre sahip olmamak sebepleri sonuç bağlamında nihai bir otoriteye dayandırmamak ve hiçbir varlığa "Tanrı" diyerek inanmamak da, bu bakış açısına göre mümkün olmamaktadır.

1. 3. 4. Tek Tözcülük

Aristo'ya göre bir şeye ilişkin olarak dört temel soru sorulabilir:[167] 1) O nedir? 2) O neden yapılmıştır? 3) O kim tarafından yapılmıştır? ve 4) O ne için yapılmıştır? Yine Aristo'ya göre var olan şeylerdeki oluşum ve değişimi açıklayabilmek için dört nedene ihtiyaç duyarız:[168] 1- Maddi neden, 2-Formel neden, 3- Fâil neden ve 4- Final ya da Ereksel neden'dir… ve, her değişmede 'aynı kalan madde' ve 'değişen form' esastır.

Bu dört neden bağlamında töz kavramına bir açıklık getirecek olursak, evvelâ ne olmadığını belirtmekle işe koyulmak gerektiğini düşünüyorum. Töz, aynı anlamda Tanrı ile yaratıklara verilebilen bir ad değildir.[169] Aristo'ya göre töz; madde ve formdan oluşan birleşik bir varlıktır. Kendi tikel niteliklerinin toplamından daha fazla bir şeydir.[170] Madde ve form bütün varlıklar, bilhassa canlılar için vazgeçilmez bir zorunluluk arz ettiğinden, belki pek çok kimse tarafından bu özellik maddeye verilmek suretiyle maddeyi Tanrılaştırmaya ya da Tanrı'yı antropomorfizme dahil etmeye neden olmuş olabilir. Fakat Descartes'in tanımı bunu frenleyici bir özelliktedir. Descartes'e göre töz; varolmak için ancak kendisine gereksinen bir şey olmaktadır.[171] "Ancak kendine gereksinmek" gibi belirsiz ifadeye bakarsak, aslında yalnızca Tanrı böyledir.[172] Fakat hemen ifade etmek gerekir ki, form ve madde gibi biri değişen, biri de değişmeyen iki

---

[165] Montaigne, *a.g.e.*, s. 301.
[166] N. Topçu, *Felsefe,* s. 44.
[167] A. Cevizci, *İlkçağ Felsefesi Tarihi,* s. 122.
[168] A. Cevizci, *a.g.e.*, s. 123.
[169] Descartes, *Felsefenin İlkeleri,* Say Yay., Çev: Mesut Akın, İstanbul, 1998, s. 89.
[170] A. Cevizci, *İlkçağ Felsefesi Tarihi,* s. 120.
[171] Descartes, *Felsefenin İlkeleri,* s. 89.
[172] Descartes, *a.g.e.*, s. 89.

özellikle tanıtılan töz Tanrı için kullanıldığında, "değişmek" yönü Tanrılıkla çelişkili hale gelecektir. Nitekim Bertrand Russel de bunu daha değişik bir ifadeyle ortaya koyar: "Töz, geleneksel olarak, iki öğeden oluşan bir kavramdır. Birincisi, tözün bir önermede yüklem olarak değil, yalnız özne olarak yer alabileceği yolundaki mantıksal özelliktir. İkincisi de zaman içinde kalıcı olması, Tanrı için ise, tamamen zamanın dışında olmasıydı".[173] Zaman, hareketliliğin oluş ve bozuluşun, değişim ve başkalaşımın arenasıdır. Değişim-dönüşüm ise olduğundan farklı olmaktır ki bu bir tür eksiklik ya da kusurdur. Çünkü değişme en saf, en mükemmel hali olmak içindir. Bu nedenlerden dolayı, her şeyin kendisine bağlı olarak varoluşa geçtiği Tanrı için değişen form yönüyle ve yaratıklara ortak şekilde bir töz tanımı yapılamayacağı kanısındayım.

Yukarıda dört ana başlık altında ele aldıklarımızın yanı sıra ateistlerin bir takım akıl yürütmeleri ve iddiaları daha olmuştur. Özetle:

- Eğer Tanrı diye bir şey varolsaydı, o, kendi varlığını insanlara bir şekilde ispatlardı. O zaman insanlar da ona kesin olarak inanırlardı.[174] Tanrıya dair kesin bir kanıtın olmaması onun varolmamasındandır.

- Tanrı'nın kendisi değil, Tanrı fikri iyiyi gerçekleştirmemize yarayan bir araçtır.

- Tanrı kavramında tanımı gereği, "kendisinin neden olan bir varlık"tan söz edilmektedir. Yani Tanrı, kendisinin nedeni olan bir varlıktır. Oysa böyle bir varlık imkansızdır. Öyleyse, Tanrı'nın varolması imkansızdır.[175]

- Eğer insanın gücünün bir değeri olacaksa, sonsuzca güce sahip olan bir varlığın olmaması gerekir.[176]

- Tanrı'nın varlığı, hayatın anlamlılığı için bir zorunluluktur. Ama hayatta herhangi bir anlam yoktur, o halde Tanrı yoktur…

- Ölüp toprak tarafından emilip yok olduktan sonra, dirilen kimse görülmemiştir. Bu da gösteriyor ki, ölüm sonrası hayat yoktur. O halde sonraki hayatın yegane sahibi olduğu iddia edilen bir Tanrı da yoktur.[177]

---

[173] Bertrand Russel, *Sorgulayan Denemeler,* Tübitak Yay., Çev. Nermin Arık, Ankara, 2000, s. 81-82.
[174] Ahmet Güç, *Satanizm,* DİB Yay., Ankara, 2002, s. 145-146.
[175] N. Taylan, *Tanrı Sorunu,* s. 55.
[176] M. Aydın, *Din Felsefesi,* s. 226.
[177] Bkz. http://www.geocities.com/wankeragnosti/ateizmbilgileri, 13.03.2007, s. 5,6,7.

- Tanrı fikri bu kadar açık-seçiktir madem ve madem evren Tanrı'yı hatırlatıyor neden bu kadar çok bilim adamı ve filozof dinsizdir.[178] O halde inanmak bilgisizliktendir.

Ateistlerin soruları bu kadarla bitmez elbette; ancak, teistlerin bu sorulara verdikleri cevaplar ve yanı sıra ateistlere yönelttikleri sorular ve ileri sürdükleri akıl yürütmeler daha da can alıcı bir durum arz eder. Zira ateistler, eksiksiz mutluluk, yetkin bir huzur ve anlamlı bir hayat adına Tanrı düşüncesine karşı çıkarken; tam da bu değerler noktasında tenkit edilirler.

Tage Lindbom'un "ne aşk ne hayrın olmadığı bir yerde bütün kapıların sadece barbarlığa çıkacağı kavranamaz. İşte böyledir insan doğası"[179] sözü de, doğasında aşk ve hayır bulunan insanın, bu değerlerin var edicisinin inkârı nedeniyle düşeceği barbarlığı, arzu etmeyeceği bir son olarak göreceğini ortaya koyar gibidir.

Bu bağlamda ateistlere sıklıkla sorulan sorular şu şekilde özetlenebilir:

-Bizi Tanrı yaratmadıysa kim yarattı?

-Varlığın kökeni (sebepsiz ilk sebebi) nedir?

-Eğer dinler yanlışsa, neden bu kadar inanan var?

-Öbür dünya (öldükten sonra dirilme veya ahiret hayatı) yoksa ölünce ne olacağız)

-Big Bang (büyük patlama) teorisi, yaratılışı ve Tanrı'yı desteklemiyor mu?

-Ateizm de bir din sayılmaz mı?

-Her şeyin bir sebep-sonuç ilişkisi içinde geliştiği kozmik düzende, sebepleri sonsuzcasına uzatmak makul olmadığına göre, sebepler zincirini bir yere dayandırmak gerekmez mi; ve bu da Tanrı olmalı değil midir? Evrendeki düzen ve canlılık başka nasıl izah edilebilir?

-Tanrı'nın varolmadığını söylemek de bir iddia değil midir? Tanrı'nın varolmadığını nasıl kanıtlarsınız?

---

[178] Bkz. http://ateizm.blogspot.com, 28.02.2007, s. 9-10.
[179] T. Lindbom, B*aşaklar ve Ayrık Otları,* s. 148.

-Olmayan bir şeyin adı da olmaz, adını söyleyerek bir şeyi inkâr edemeyiz. Buna göre adını dillendirerek Tanrı'nın varolmadığını nasıl söyleyebilirsiniz?

-Bir şeyin var olmadığı nasıl söylenebilir?

-Mantık ilkelerini zorlayacak derecedeki düzenli ve girift yapıyı tesadüfle izah etmek ne kadar mantıklı olabilir.[180]

-Eğer Tanrı hakkında söylenenler salt kurgusalsa, nasıl olur da hayatlarımız üzerinde etkili olabilir?

-Gelgelelim kurmaca olduğunu bildiğimiz bir şey için korku duymak son derece çelişkili değil midir?

-Madem ki Tanrı yoktur, o halde insanın varoluşu yaradılış açısından nasıl mütalaa edilmelidir? Şayet yaratılmamışsa varlığından ve varlığındaki insan olma özünden nasıl bahsedilecektir. Hürriyet kavramı nasıl bir veche alacaktır? İnsan nasıl ve kimin önünde mesuldür? Onu idare eden, hayatına yön veren kurallar ne üzerine inşa edilecektir? Kısaca ahlaki değerler nasıl ortaya çıkacak, insanın diğer insanlarla olan münasebeti ne şekilde tanzim edilecektir.[181]

Bu tarz soruların yanı sıra bir takım iddialar ya da savunular da yapılmıştır. Ölçü de; Tanrı'nın var oluşu meselesini, insanın değerinden ve özgürlüğünden, doğruluğundan ve haklılığından, hayatın amacı ve ölümün anlamı meselelerinden ayırmanın imkansız olduğu anlayışıdır. Nitekim Pascal'a göre, Allahın varlığını ispat eden şey yalnızca arayanların O'na sıkı sıkıya sarılması değildir. Aramayanların körlüğü de varlığını ispatlar, O'nun.[182] Pascal ayrıca bir de eleştiri yapar: "Ateistler eşyanın hakikatine dair bir her şeyin açık-seçik ortada olduğunu söylerler. Oysa ruhun dedikleri şekilde maddi olduğu hususu hiç de açık-seçik ortada olduğu söylerler. Oysa ruhun dedikleri şekilde maddi olduğu hususu hiç de açık seçik ortada değil.[183] Halbuki varlığın kavranılmasını sağlayacak 'akli meleke' de doğuştandır. Bu meleke doğru olarak kullanıldığında, insanı "sığınmaya layık olan tek bir varlık'a götürür. Bu nihâî varlığa her insanın ulaşması imkanı sözkonusudur.[184] Ve bu zorunluluğun bir gereği olarak –

---

[180] Bu tür sorular ve cevaplar için bkz. http//://ateizm.blogspot.com. 28.02.2007, s. 3-15.
[181] K. Gürsoy, *J. P. Sartre Ateizminin Doğurduğu Problemler,* s. 62.
[182] Pascal, *Düşünceler*, Kaknüs Y*ay.,* Çev: Metin Karabaşoğlu, 3. Basım, İstanbul, 200, s. 73.
[183] Pascal, *a.g.e.* , s. 73.
[184] Hanifi Özcan, *Maturidi'de Dini Çoğulculuk,* İFAV Yay., İstanbul, 1999, s. 25.

teistlere göre varolanı inkâra kalkışmak sadece ve ancak hakikaten ve kendi gerçeğiyle yüzleşmekten kaçınma olup “Tanrı yoktur” ifadesi basit bir temenniden yani “Tanrı varolmamalıdır” ya da “varolmasaydı” gibi arzulardan öteye geçmeyen bir bakış açısı olmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

ATEİZM ÇEŞİTLERİ

Birinci bölümde de değindiğimiz gibi ateizm, teizme bağlı olarak ve bir reddiye olarak ortaya çıkmış fikri bir cereyandır. Tarih boyunca ve düşünce tarihi boyunca farklı farklı toplumlarda, çok çeşitli gerekçelerle ortaya çıkmıştır. Teizm de bile farklılıkların olması gösteriyor ki ateizmde de tek tiplilik yoktur. Bu nedenle ateizmi çeşitleriyle şöyle gözler önüne sermek mümkündür.

2. 1. Teorik Ateizm

İlk bakışta teorik ateizm, Tanrı'nın var oluşunu inkâr eden doktrin olarak tanımlanabilir.[185] Aslında ateizm denilince akla tanım gelmektedir. Felsefede önemli olan ve Tanrı inancına ağır eleştiriler yönelten ateizm biçimi budur. Yani düşünerek, tartışarak zihni bir çabayla Tanrı'nın varlığını reddetmek ve ilgili iddiaları çürütmeye çalışmaktır.[186] Teorik ateizmde Tanrı'nın varlığı inkâr edilmekle kalınmamış ve kavramla ilgili olarak gündeme gelen mucize, vahiy, peygamberlik, kutsal kitap, ahiret hayatı ve ölümsüzlük gibi inançlar eleştirildiği gibi; sadece Tanrı kavramı hedef alınmış olmayıp, yanı sıra mistik, mitolojik, transandantal veya antropomorfik anlayışlarla, bir şekilde Tanrı inancına yer veren diğer (panteizm, deizm vb.) ekollerde reddedilmiştir.[187]

Buna göre, teorik ateizmin, Tanrı'nın bilinmesine göre değil de, Tanrının doğrulanmasına göre tanımlanmış olduğuna işaret etmek gerekir: O halde bu bir doktrine göre olup, dini bir tutuma göre değildir.[188]

Teorik ateizminde negatif ve pozitif olmak üzere iki biçimi bulunmaktadır. Nitekim George H. Smith, ateizmi genel olarak negatif ve pozitif olmak üzere sınıflandırmaktadır: Negatif ateizm, mutlak ateizme benzer bir biçimde temelde Tanrı fikrinin varolmadığını iddia etmekte ve konuda eleştirilecek bir şey bulunmadığını ileri sürmektedir.[189] Geniş anlamda ateizm[190] veya ölümlü ateizm[191] diye de tanımlanabilen

---

[185] Jules Gırardı, "Çağdaş Ateizmin Problemi", Çev. Murtaza Korlaelçi, *A.Ü.İ. F.D.* sy. XLI. Ankara, 2000, s. 373.
[186] A. Topaloğlu, *Ateizm ve Eleştirisi,* s. 7.
[187] A. Topaloğlu, *a.e.* s. 8.
[188] J. Gırardı, "Çağdaş Ateizmin Problemi", s. 373.
[189] A. Topaloğlu, *Teizm ya da Ateizm,* s. 24.

negatif ateizm, bir tür yaşama tarzıdır, fikri bir derinliğe sahip değildir. İlahi ve dini olan hususlara yani din ve dinden kaynaklanan pratiklere ve değerlere ilgisiz ve aldırmaz bir tavırla kişinin hayatında yer vermemesi biçiminde ortaya çıkar. O sebeple daha çok moral değerler karşısındaki tavrı ateist kişinin durumunu ve bu tür ateizmin sınırlarını belirler.[192]

Pozitif ateizm de teorik seviyede bilinçli olarak Tanrı'yı reddetmektir. Bu tür bir ateizmde sıradan bir Tanrı ya da din anlayışı değil de, özellikle teistik Tanrı kavramı hedef alınmış ve sistematik bir şekilde çürütülmeye çalışılmıştır.[193] "Geniş anlamda ateizm[194] ya da "olumlu ateizm"[195] olarak da tanımlanana atezimin bu çeşidinde, herhangi bir Tanrı'nın varolmadığı, varoluşu hayatı ve evreni bir takım mantıki argümanlarla felsefi olarak ve bilinçli bir şekilde temellendirilmeye çalışılır. Esasen teizmin temel kavram ve iddiaları çürütülmeye çalışılır.[196]

O halde teorik ateizm, Tanrı'nın varoluşunun kesinlikle doğrulanmadığı bir doktrindir: İster o inkâr edilsin (assertif ateizm), ister o çözülmez bir problem olarak açıklanmış olsun (agnostik ateizm), ve isterse anlamdan yoksun bu problem açıklansın (semantik ateizm)[197] buna göre ateist, Tanrı'yı doğrulamayan kimsedir. Ve o, zımni ve açık, Tanrı'yı doğrulamadığı düzeyde ateistir.[198]

2. 2. Pratik Ateizm

Pratik ateizm genellikle "sanki Tanrı yokmuş gibi yaşamak" veya "Tanrı'yı günlük yaşama sokmamak" gibi tanımlanmıştır.[199] "Veya Tanrı yokmuş gibi yaşayanların tutumu"[200]şeklinde genellenmiştir. Yaşamını sanki Tanrı yokmuşçasına sürdüren, dini inançlara değerlere ve tapınmalara karşı duyarsız kalan böyle bir ateist

---

[190] Bkz. M. Aydın, *Din Felsefesi,* s. 210; N. Taylan, *Tanrı Sorunu,* s. 113.
[191] A. Cevizci, *Felsefe Sözlüğü,* s. 102.
[192] N. Taylan, *Tanrı Sorunu,* s. 113.
[193] A. Topaloğlu, *Teizm ya da Ateizm*, s. 24.
[194] Bkz. M. Aydın, *Din Felsefesi,* s. 210; N. Taylan, *Tanrı Sorunu,* s. 113.
[195] Bkz. A. Cevizci, *Felsefe Sözlüğü,* s. 102.
[196] N. Taylan, *Tanrı Sorunu,* s. 113.
[197] J. Gırardı, "Çağdaş Ateizmin Problemi", s. 381.
[198] J. Gırardı, a.m., s. 376.
[199] Pratik ateizm hakkında ortak tanım için bkz. M. Aydın, *Din Felsefesi,* s. 210; A. Cevizci, *Felsefe Sözlüğü,* s. 101-102; A. Topaloğlu, *Ateizm ve Eleştirisi*, s. 9; *Teizm ya da Ateizm,* s. 26; J. Gırardı, a.g.m., s. 394.
[200] J. Gırardı, "Çağdaş Ateizmin Problemi", s. 393.

bazen Tanrı'nın varlığını kendine problem de etmemektedir. Pratik ateizmde her zaman Tanrı'nın açıkça reddedilmesi veya dinin eleştirilmesi söz konusu olmayabilir. Bu tür bir ateizm bilinçsizce yapılabildiği gibi bazen de teorik temel üzerine de kurulabilmektedir.[201] Yani bu tür bir ateizmde kişi daha ziyade günlük yaşamındaki tavır ve davranışlarıyla, hayat tarzı, ilke ve alışkanlıklarıyla, Tanrı'sız bir dünya ve Tanrı'sız bir yaşam kurmayı istemektedir. Bunun yanında Tanrı'yla alakalı olarak en ufak bir şey düşünmemekte, kendini dinden, ibadetlerden ve bunlarla ilgili törenlerden de uzak tutmaya çalışmaktadır. Pratik ateizmde Tanrı'nın teorik tartışmalarla reddedilmesi ikinci planda kalmaktadır.[202] Buna göre Gırardı'nın Bossuet'in aktardığı kadarıyla Her kalpte, bütün eylemlere yayılan gizli bir ateizm vardır: "Tanrı hiçe sayılıyor" buradaki ateizm, Tanrı'nın varoluşunu inkâr etmekten ibaret değil, fakat insan davranışı üzerindeki onun etkisinin değerini inkâr etmekten ibarettir.[203] Genellikle Tanrı'nın olmadığı bir değerler sistemine göre yaşamak[204] olan pratik ateizm ve dini, ilgisizlik bu durumda yeterince birbirine yakın iki tutumdur: Onlar Tanrı'nın bir değer olmadığı ortak duygusuna sahiptirler, buna göre, O'nun doğrulanması veya inkârı az önemlidir. Ayrıca pratik ateizm günahın anlamının ve buna göre dini düzen nedenleriyle ilham edilen vicdan azabının yokluğunu da içerir.[205]

Pratik ateistler aktif ve pasif olmak üzere kendi aralarında ikiye ayrılmışlardır. Pasif olanlar Tanrı'nın varlığını reddetmekle birlikte, dini inançlarla veya dindarlarla bir problemi bulunmayan buna karşın kendi dünyalarında yaşayan ve içlerine kapanan kişilerdir.[206] Buna göre, dini ilgisizliği pratik fakat pasif ateizmin formları arasına katmak bize daha uygun geliyor. İlgisizlik terimi, ayrıca teorik planda çok sayıda "teistin" tutumunu yansıtır gibi geliyor.[207]

Aktif olanlar ise gerek zihinlerinde ve gerekse günlük yaşantılarında Tanrı inancını reddeden bunun yanında çevresinde Tanrı'yı hatırlatan her türlü fikir, sembol

[201] A. Topaloğlu, *Teizm ya da Ateizm*, s. 26.
[202] A. Topaloğlu, Ateizm ve Eleştirisi, s. 10.
[203] J. Gırardı, "Çağdaş Ateizmin Problemleri", s. 394.
[204] J. Gırardı, a.g.m.. s. 394.
[205] J. Gırardı, a.g.m. s. 395.
[206] A. Topaloğlu, *Ateizm ve Eleştirisi*, s. 10.
[207] J. Gırardı, "Çağdaş Ateizmin Problemi", s. 396; M. Aydın ise bu konuda "Aslında Tanrı'nın varlığına pek aldırış etmeden hayatlarını sürdüren kişiler için "ateist sözünü kullanmak doğru değildir" diyerek adeta dini yaşamı hayatında sergilemeyen teistleri, farkında olmadan kenarında bulundukları ateizm tehlikesinden beri tutmaya çalışmaktadır. (Bkz. *Din Felsefesi*, s. 211)

ve davranışa karşı savaş açan kimselerdir. Bu tür ateistler dindarlarla da her zaman mücadele etmeyi ve insanları dinsizleştirmeyi kendilerine amaç edinmişlerdir. Bu yüzden bu kişilere bazen militan ya da eylemci ateistler de denmektedir.[208] Felsefedeki temsilcileri arasında her ne kadar L. A. Feuerbach, F. Nietzsche, S. Freud ve K. Marx gibi ünlü düşünürler sayılsa da ateizmin ateşli bütün savunucularını genel olarak bu çatı altında, değerlendirmek mümkündür.

2. 3. Mutlak Ateizm

Bazı ateistlere göre ateizm Tanrı'yı reddetmekten öte, zihinde Tanrı fikrine sahip olmamak demektir. Bu anlayışa göre insan doğuştan Tanrı kavramına sahip olmadığı için reddedecek bir şeyi de bulunmamaktadır.[209] Tanrı sadece teistin problemidir.[210] Bu tür ateizm mutlak ateizm olarak tanımlanmış ve taraftarlarına da mutlak ateist denmiştir. Mutlak ateizm ile ilgili pek çok tartışma yapılmıştır. Ancak öncesinde mutlak ateistlerin, "Tanrı" diye bir şey var olmadığı halde, teist denilen insanların kendi düşüncelerini doğru kabul etmelerinin bir yanılgıdan ibaret olduğu anlayışına dikkat çekmek gerekir. Baron D'Holbach ve Charles Brodlaugh gibi düşünürlerin yanı sıra, zamanımızın mutlak ateistlerinden biri olan Richard Dawkins'e göre herkes doğuştan inançsızdır.[211] Ancak, çevre, aile ve kültürün etkisiyle, insanlar, göre geldikleri ve yaşaya geldikleri şeyleri doğru zannetmişlerdir. Ve olmayan bir şeye inanmışlardır.[212] Fakat kimilerine göre, insanların doğuştan inançsız oldukları iddiası yalanlanmış ve hemen hemen insanların zihin ve gönlünde bir yaratıcı fikrinin bulunduğu[213] belirtilmiştir. Ayrıca mutlu ve sağlıklı günlerinde Tanrı'yı inkâr eden ateistin sıkıntılı zamanlarında ona sığınması mutlak ateizmin imkânsızlığına dair bir örnek olarak ileri sürülmüştür.[214]

---

[208] A. Topaloğlu, *Ateizm ve Eleştirisi*, s. 10.
[209] İnsanların zihinlerinde "Tanrı" düşüncesi olmadığına dair mutlak ateizmin iddiası hakkında geniş bilgi için bkz. N. Taylan, *Tanrı Sorunu,* s. 114; A. Topaloğlu, *Ateizm ve Eleştirisi*, s. 7; R. Dawkins, *Tanrı Yanılgısı*, s. 9-10-11.
[210] N. Taylan, *Tanrı Sorunu,* s .114.
[211] Bu anlayış İslam peygamberi Hz. Muhammed (S.A.V)'in "Her doğan çocuk muhakkak İslam fıtratı üzerine doğar. Sonra annesiyle babası onu Yahudi, Nasrani yahut Mecusî yapar" (bkz. Sahih-i Buhâri *Tecrid-i Sarih,* c. 4, s. 674; Hamdi Gülal, *İmanın Alametleri;* Nur yay., Ankara 1965, s. 15) hadisinin ve anlayışının tamamen hilafına bir iddiadır.
[212] Detaylı bilgi çin bkz. R. Dawkins, *Tanrı Yanılgısı,* s. 9-10-11
[213] Bkz. M. Aydın, *Din Felsefesi*, s. 212.
[214] A. Topaloğlu, *Ateizm ve Eleştirisi*, s. 7.

2. 4. İlgisizlerin Ateizmi

Bir kısım düşünürler, Tanrı'nın varlığını veya yokluğunu tartışma konusu yapmadan bu konulara uzak durmayı tercih etmişlerdir. Bu tür ateistlere göre insan, sadece varolanla yetinmeli, görünen alemin ötesine ilgi duymamalıdır. Dolayısıyla dünyanın ötesindeki herhangi bir varlık hakkında olumlu ya da olumsuz bir yargıda bulunmaya ya da konuşmaya çalışmak anlamsız bir iş yapmak olacaktır.[215] Bu tür ateistlere göre varlığın iddia edenler de yokluğunu ispatlamaya çalışanlarda yanılgıya düşmüşlerdir.[216] Çünkü duyularla sınırlı bir bilgiye sahip olan insanın metafizik tartışmalara girişmeleri makul bir iş değildir. Kısmen agnostiklere benzer bir düşünce yapısı içinde olan bu kimseler her ne kadar kendilerini net bir biçimde ateist olarak görmeseler de, onları teist olarak görmek de zordur.

Yüzyılımızın ilk yarısında özellikle Avrupa'da çok etkili olan pozitivizmin etkisiyle güçlenen bu anlayışın sığlığı ve güçsüzlüğü; doğasında düşünme ve akletme gücü var olan, derin düşüncelere dalan ve kendi varlığıyla ilgili değerlendirmelerde bulunan insanı en hayati konulara karşı ilgisiz kalmaya çağırmanın gülünç addedilerek, bu tür bir ateizmin hem teoride ve hem de pratikte imkansızlığının kaçınılmazlığında bariz hale gelmektedir.

2. 5. İdeolojik Ateizm

Özünde felsefi bir problem olan ateizm bazen de ideolojik bir ilke olarak savunulmuş ve pratik bir kabul haline gelmiştir. Özellikle K. Marx, F. Engels ve Lenin'in görüşlerinden hareketle kurulan sosyalist yönetimlerde ateizm, komünist partilerin propaganda aracı olarak kullanılmıştır. Eski Sovyetler Birliğinde ve halâ bazı ülkelerde ateizm Marxist ve Leninist dünya görüşünün ayrılmaz bir parçası olarak görülmüş ve "ilmî ateizm" adıyla takdim edilmiştir.[217] Materyalizmin mutlak doğru olarak kabul edildiği komünizmle yönelten ülkelerde ateizmin bilimsel (materyalist) temellere dayandığı söylenmiş, dininde toplumsal bir hadise[218] olarak görüldüğü ifade

---

215 http://www.dunyadinleri.com/ateizm.htm/, 28.02.2007, s. 4.

216 A. Topaloğlu, *Ateizm ve Eleştirisi*. s. 12.

217 http://www.dunyadinleri.com/ateizm.htm/,28.02.2007,s.4; A. Topaloğlu, *Ateizm ve Eleştirisi*, s. 13.

218 Dinin, bir takım gerekçelerle insanların oluşturduğu kavramsal ve toplumsal bir hadise olup, aslında, gerçeklikle ilgisi olmayan bir ütopya olduğu görüşü hakkında detaylı bilgi için bkz. E. Durkhaim, *Dini Hayatın İlkel Biçimleri,* s. 69 vd.

edilmiştir. Bu yönüyle de ateizm kendini Batı'daki (felsefi) ateizmden ayrı görmüş, onları (yani Marksist ve materyalist olmayanları) burjuva ateizmi diye nitelemiş, kavramlarını ve üslubunu eleştirmiştir. Bu çerçevede toplumdaki bütün dini inançlar, kurumlar, ibadetler, törenler, alışkanlıklar, adet ve gelenekler şiddetle reddedilmiş ve yasaklanmış, din ve Tanrı kavramları hayal ürünü birer ütopya olarak kabul edilmiştir.

Tezimizin daha başlarında söylediğimiz gibi ve bundan da anlaşılacağı üzere, bir değil bir çok çeşit ateizm vardır. Antik dönemin ateist fikirleri ile Orta ve Yeniçağların ateist düşünce ve tutumları arasında önemli farklar bulunmaktadır. Her inkâr ateizm olarak değerlendirilemeyeceği gibi, her ateizm de objektif bir bilinçle hareket ediyor değildir. Dinî bir inancın ve tevhit anlayışının olmadığı antik Yunan'da Olimpos'ta yaşayan insanlara (Zeus, Apollon, Hera, Kibele v.b) Tanrı denmesi gibi genel kabul görmüş antropomorfizme başkaldıran ve varlığı tek bir ilkeye bağlama çabası sergileyen Ksenophanes v.b. (Thales, Anaximanes gibi) kimi düşünürler ateist olmakla itham edilmişlerdir. Yine dünyanın sabit ve merkezi olduğu, kilisenin Tanrı'nın bedeni olduğu, sorgulamaksızın iman etmenin (fideizmin) düşünmekten üstün olduğu gibi gelenekleşmiş Hıristiyani anlayış ve yorumları tenkit eden Galileo, Vanini, Bruno v.b. kimi düşünür ve bilim adamları da inkârcılıkla itham edilmişlerdir. İslamiyet öncesi (cahiliyye) putperestliğine karşı çıkanlar da (tevhide inananlar) ataların inançlarına aykırı davrandıklarından inkârla suçlanmışlardır. Bu nedenlerden ötürü ateizmin tek bir çeşidi olmadığı gibi, net bir tanımının yapılması da kolay görünmemektedir.

İrdelediğimiz gibi, bazen zihinde Tanrı düşüncesinin bulunmaması, bazen Tanrı'nın varlığının bilinçli bir şekilde reddedilmesi, bazen Tanrı yokmuş gibi yaşanılması, bazen de Tanrı'nın varlığına ilgisiz kalınması biçiminde tanımlanan ateizm, (günümüzde çoğunlukla rastlanıldığı gibi geçmişte de) bazen ideolojik bir ilke olarak savunulmuştur. Bunun en güzel örneği materyalizmle yürütülen ülkelerde ateizmin bilimsel temellere dayandırılması ve dinin de toplumsal bir hadise olarak görülmesidir.[219] Buradaki yegane amaç ise dinin ortadan kaldırılmasıdır. Nitekim inançlı halk arasında din ile mücadele için Marx'ın ortaya koyduğu plan, dini din aleyhine kullanmaktı. Yani, dini mefhumların orijinal muhtevasını boşaltıp maddi

---

[219] A. Topaloğlu, *Ateizm ve Eleştirisi,* s. 13-14; N. Taylan, *Tanrı Sorunu,* s. 127; E. Arık, *Ateizmden İnanca,* s. 229-230 vd.; A. Topaloğlu, *Teizm ya da Ateizm,* s. 43 vd.

içerikle doldurarak, dini halka maddi bir ekol olarak göstermek.[220] Ancak son olarak şu da ifade edilmelidir ki, modern dönemde ateizm daha ziyade skolastisizme ve kilise öğretilerine bir başkaldırının tezahürü şeklinde cereyan etmiştir.

[220] A. Topaloğlu, *Ateizm ve Eleştirisi,* s. 13.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÇAĞDAŞ ATEİZMİN EKOLLERİ

3. 1. Materyalist Ateizm

Yalnızca maddenin gerçek olduğunu, madde ve maddenin değişimleri dışında hiçbir şeyin var olmadığını, varlığın madde cinsinden olduğunu öne süren görüş; yer kaplayan, girilmez, yaratılmamış ve yok edilemez, kendinden kaim olan, harekete yetkili maddenin, evrenin biricik ya da temel bileşeni olduğunu savunan varlık anlayışı[221] olarak sözlük tanımı yapılabilen materyalizmi felsefe tarihindeki ilk ateistik düşünce denemesi olarak zikredebiliriz. Felsefe tarihindeki farklı materyalist felsefelere öncelikle atomculuk örnek verilebilir. Buna göre, İlkçağ felsefesinde sırasıyla Leukippos, Demokritos, Epiküros ve Lucretius'un atomculuk fikirlerini ortaya atmak suretiyle materyalizmi oluşturmuşlardır. Bu ekol, kısaca doğadan hareketle yine doğayı açıklama girişiminde bulunmuş, maddenin özelliğini savunmuş, doğaüstü bir alanı ve otoriteyi kabul etmemiştir.[222]

Maddenin sonsuzluğunu, tek gerçekliğini ve var olan her şeyin kaynağı olduğunu iddia eden materyalizm, madde ötesi ruh ve Tanrı gibi kavramları reddetmiş metafiziğe ve teolojiye varlık alanı tanımamış. Evrenin işleyişinde gaye ve nihai nedenler gibi konulara yer vermemiştir.[223]

Demokritos'un her şeyin sonsuz sayıda atomlardan oluştuğu ve maddenin de, dolayısıyla, ezeli olduğu anlayışını temel referans alıp, bunu daha da birtakım fikri temellere oturtan, tek gayenin haz olduğunu ileri sürüp hedonizmi savunan Epiküros da, Lucretius tarafından insanlığın büyük kurtarıcısı[224] sayılmış. Nitekim Lucretius, Epiküros'un felsefesinde, insanlara mutluluk müjdeleyen düşünceleri herkese duyurmak amacıyla *De Rerum Natura (Varlıkların Niteliği Üstüne)* adını verdiği şiiri yazdı. Ve bu

---

[221] A. Cevizci, *Felsefe Sözlüğü,* s. 692.
[222] A. Topaloğlu, *Teizm ya da Ateizm,* s. 48.
[223] A. Topaloğlu, *a.g.e.* , s. 48; oysa bu tür bir katı bir materyalizm şöyle bir itirazla karşılaşmak durumunda kalır: "Dünya bilinci Tanrı bilincinin bir ürünüdür ve Tanrı bilinci yoksa dünya bilinci de olmaz." (Bkz. P. Tillich, *Din Felsefesi,* s. 90.) Oysa dünya bilincinin var olduğu bir hakikattir. O hal de – buna göre- Tanrı bilinci de yadsınamaz bir gerçekliktir; inkar etmek ve ondan kaçıp kurtulmak mümkün değildir.
[224] John Bury, *Düşünce Özgürlüğünün Tarihi,* Çev: Durul Bartu, Erdini Yay., İstanbul , 1978, s. 30.

şiir yoluyla, dine karşı düşmanlığını, hemen hemen vecde gelmiş bir dindar hıncı ile açıklar,[225] dine nefret, lânet ve meydan okur. İlkçağdan beri görülen ve çeşitli biçimlerde günümüze kadar gelen materyalizm genel olarak şu düşünceleri savunmuştur.

Evren bir ve her şeydir, başı sonu olmayan bir uzay ve zamanda hareket eden bir madde kütlesidir. Onun dışında, onun üstünde, ondan önce ve ondan sonra hiç bir şey yoktur. Bu evrenin küçücük bir parçasını da bizim dünyamız kurar. Canlı ile cansız arasında özden bir ayrılık yoktur, bunlar arasında aşılmaz bir uçurum yoktur, canlı mekaniğin yalnızca özel ve karmaşık bir türüdür.[226] Düşüncenin kendisi de bir tür atom (maddenin en küçük birimi olan madde) hareketidir. Ruh, canlı bir varlığı cansızdan ayıran nesne, rafine olmuş tinsel (maddi) bir varlıktır. Ölümde bu birlikteliğin çözülmesidir. Doğayı yönlendiren herhangi bir doğaüstü güç mevcut değildir.[227] Bu mekanik tabii hareket dolayısıyla Tanrı fazlalıktır, lüzumsuzdur. Dünya, O'nun dahli olmaksızın ebediyen tekamül eder. İşte bu şekilde materyalizm, Tanrı'yı inkâra yol açmakta ve kaçınılmaz olarak da ateizm ile birleşmektedir. Materyalist bir kimse – o nedenle – aynı zamanda bir ateistir.[228]

Daima çok ciddi eleştirenlere uğramış, evrenin şekilsiz bir şeyden nasıl meydana geldiğini ve maddenin insanı nasıl ve ne şekilde oluşturduğunu cevaplayamamış olan materyalist düşünce Ortaçağ'da ve Modern dönemde gözüken pek çok ateisti de etkilemiş, büyük oranda Marksist düşüncenin de fikri alt yapısını oluşturmuştur[229] ki, materyalizmin Marks'ın yaklaşımında ortaya çıkan Tanrıtanımazlığı "proletaryan ateizm"[230] olarak da isimlendirilir. İdealizmin karşısında yer alan bu ekol meşhur temsilcileri arasında Baron D'Holbach, Pierre Gassendi, Lüdwig Büchner ve Ernest Haeckel bulunmaktadır.[231]

---

[225] J. Bury, a.g.e., s. 30.
[226] B. Akarsu, *Çağdaş Felsefe,* s. 106-107.
[227]A. Topaloğlu, *Teizm ya da Ateizm,* s. 48; Ayrıca, Demokritos ve sair atomcuların ruhu atomdan ibaret saydıkları gibi şair Lucretius'un da zihni maddeden ibaret gördüğüne dair akıl yürütmeleri için bkz. A. Morton, *Pratikte Felsefe*, s. 380
[228]E. Gilson, *Ateizm Çıkmazı,* s. 73.
[229] Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. A. Weber, *Felsefe Tarihi,* s. 88; E. Gilson, *Ateizmin Çıkmazı*, s. 73 vd.
[230] E. Gilson, *Ateizmin Çıkmazı, s.69 vd.* A. Topaloğlu, *Teizm ya da Ateizm,* s. 48; Ayrıca adı geçen materyalist ateistler için bkz. A. *Cevizci*, *Aydınlanma Felsefesi,* s. 167 vd.
[231] A. Topaloğlu, *Teizm ya da Ateizm,* s. 48; Ayrıca adı geçen materyalist ateistler için bkz. A. *Cevizci*, *Aydınlanma Felsefesi,* s. 167 vd.

Modern ve ilmi maddecilik, XVIII. asrın başlarından itibaren Lamarkizm, Darwinizm, pozitivizm, evolüsyonizm gibi adlar altında ve birbirinden az çok farklı temayüller halinde hüküm sürmüş geçen asrın ortalarından sonra tarihi maddecilik Marksizm, tarih sahnesine çıkmıştır.[232]

3. 2. Sosyopolitik Ateizm

Ateizm bazı dönemlerde toplumsal yapıdan hareketle ön plana çıkarılmış ve temellendirilmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede toplumun yapısı, kültürü, değerleri ve bireylerin konumları ele alınmış ve tahlil edilmiştir. Ayrıca mevcut dinin fonksiyonu, bireysel ve toplumsal düzeydeki etkileri de göz önünde bulundurularak bir takım sonuçlara varılmıştır. Son iki asırda bir kısım düşünürler toplumsal şartları tekrar gözden geçirmiş ve köklü değişiklikler yapmayı ve toplumu yeniden biçimlendirmeyi düşünmüşlerdir.[233] Bu çerçevede, birçok alanda girişilen çalışmalardan en önemlilerinden biri de dine dair ve Tanrı'ya dair yapılan akıl yürütmelerdir. Söz gelimi pozitivist bir düşünür olan Emile Durkheim dini sosyal bir olay olarak tanımlamış, Tanrı düşüncesini de toplum tarafından uydurulmuş hayali bir kavram olarak görmüştür. İnsanın korktuğu ya da ümit beslediği Tanrı'nın, kendisini saran toplum gerçeğinden başka bir şey olmadığını belirtmiştir. Durkheim Tanrı kavramını da kilisenin yaptırım güç ve işlevini gösteren bir sembol olarak ifade etmiştir.[234] Dinin toplumsal bir olay olduğunu sadece Durkheim söylememiştir. Değişik biçimlerde de aynı kanatlar çeşitli düşünürler tarafından dile getirilmiştir. Böyle bir kanaat genelleştirilerek tarihe de aynı gözle bakılmıştır. Bu çerçeveden en çok konuşulan ve tartışılan kişi ise Karl Marx olmuştur.[235]

Ünlü materyalistlerden olan Demokritos ve Epiküros üzerine doktora çalışması yapan, Feuerbach'ın etkisiyle başta Hegel idealizmini reddeden, sonra da Berlin'de katılmış olduğu Genç Hegelciler çevresinde ateis olup, Tanrı ve dini reddeden Marx'ın oluşturduğu sisteme kendi adının verilmesiyle Marksizm ya da sav dolayısıyla Komünizm denmekle beraber, Tanrı adına Kilise'nin ve din adamlarının sivil halk

[232] E. Arık, *Ateizm'den İnanca*, s. 230.
[233] A. Topaloğlu, *Teizm ya da Ateizm,* s. 54.
[234] Daha geniş bilgi için bkz. E. Durkheim, *Dini Hayatın İlkel Biçimleri.*
[235] A. Topaloğlu, *Teizm ya da Ateizm,* s. 54-55.

üzerinden elde ettikleri rantı görüp bu nedenle de kutsala bir başkaldırı içinde olup tesis ettiği inkârcılığı için de *"Proleteryan Ateizm"*i düşünce dünyasına sokmuştur.

Marksizmin felsefe tarihine girişini "haksız"lık[236] olarak nitelendirir Gilson, ve ona göre, Markizm, her ne kadar kendisini bir felsefe olarak göstermek istese de, bir felsefe değildir. Marx, Tanrı'nın varlığını inkâr etmekle kalmamış, insanların ruhlarında var olan, Tanrı'nın varlığına inancı fiilen silip atmak istemiştir.[237] Aslen Yahudi olan fakat Hıristiyan kültürüyle büyüyen Marks'ın ateizmi, Gilson'a göre, Tanrı'nın ölümüyle bir olan Yehova'nın öldürülmesidir her şeyden önce.[238]

Marx'ın materyalizmi her ne kadar ateizme güç katmış görünse de, temel de o, maddeyi ilahlaştırma gibi bir eylem içinde olmamıştır. Hegelci bir etki görülen Marx da evren gelişmesinin diyalektiğini; sav (tez), karşı sav (antitez) ve bireşim (sentez)[239] şeklinde izah eder. Fakat Hegel'in idealist tarih anlayışını baş aşağı edip yerine materyalist tarih anlayışını kayan Marx'ın anlayışı daha çok, ekonomik anlamda materyalist bir tarih anlayışıdır. Geliştirdiği kuramların büyük bir bölümü pozitif ekonomi bilimi ile ilgili[240] olan Marx'ın materyalizmini daha net anlamaya sorgulamaya çalışalım.

Marx, ekonominin din ve yaşam konusunda belirleyici olduğuna inanması açısından bir "materyalist" olsa bile, materyal değerleri, para ve mülkü bir ideal olarak alma anlamında bir materyalist değildi. Tam aksine Marx klasik Aristocu ideale katılır: Temel olarak insanoğlu bilinçli, özgür ve yaratıcı bir varlıktır. Güçsüzlük ve maddecilik bu temel insani özellikleri bozar. Marx insanoğlunun her zaman temel olarak materyal kazanç tarafından motive edildiğini düşünme anlamında bir materyalist değildi. Tam tersine o, bunu her şeyden önce kapitalist toplum tarafından temsil edilen tarih evresinin[241] bir özelliği olduğunu söylemiştir. Marx'ın 'materyal kazanç ideal olandır' anlamında bir 'materyalist' olmadığını söyledik (ahlâkî materyalizm). O 'varolan her şey materyal taneciklerden teşekkül eder ve mekanik kurallara uyar' anlamında da bir

---

[236] E. Gilson, *Ateizmin Çıkmazı*, s. 69.
[237] E. Gilson, *a.g.e.* , s. 69.
[238] E. Gilson, *a.g.e. ,* s. 69.
[239] B. Akarsu, *Çağdaş Felsefe*, s. 116.
[240] B. Akarsu, *a.g.e.* , s. 116-117.
[241] İnsanlığın tarih evresini ekonomik rekabete ve terakkiyi de sınıfsal çalışmalara bağlı olarak açıklayan ve destekleyen Marx'ın tarihi diyalektiği için bkz. Marx-Engels, *Komünist Parti Manifestosu*, s. 9 vd.

‘materyalist’ değildi (mekanik, atomcu materyalizm) Zira mekanik materyalizm Marx’ın iki temel fikriyle çelişir.[242]

1. Marx’a göre tüm değişim mekanik değildir. Tarihsel-Toplumsal değişim diyalektiktir.

2. Marx’a göre dünya sadece bir atomlar yığını değildir. Tarihsel toplumsal gerçeklik, bağlantılar tarafından tanımlanır. Marx’ın materyalist olarak adlandırılması, her şeyden önce şu anlamdadır: ‘Ekonomik materyal etkenler tarihsel süreçteki itici güçlerdir’ (tarihsel materyalizm).[243] Doğanın diyalektiği de denebilen diyalektik metafiziğin tersine, içsel çelişkilerin doğanın tüm fenomen ve şeylerin özünde varolduğuna inanır.[244] Ateizme ivme kazandıran Marx’ın felsefi materyalizminin temel özellikleri şunlardır:

1. Marx’ın felsefi materyalizmi, dünyayı bir “mutlak ide”nin, bir “evrensel tin”in, “bilinç”in cisimleşmesi olarak gören idealizmin tersine, dünyanın doğası itibariyle maddi olduğuna, dünyanın çok çeşitli fenomenlerinin diyalektik tarafından ortaya konan karşılıklı bağlantı ve bağımlılıklarının hareket halindeki maddenin yasalarına göre geliştiğine ve bir “evrensel tin”e ihtiyaç duymadığına inanır.

2. Marksist materyalist felsefe, gerçekte yalnızca zihnimizin varolduğuna, maddi dünyanın, varlın ve doğanın sadece zihnimizde, duyumlarımızda, ide ve algılarımızda varolduğuna inanan idealizmin tersine, maddenin, doğanın, varlığın zihnimizin dışında ve ondan bağımsız olarak nesnel bir gerçeklik olduğuna; maddenin duyumların, idelerin, zihnin kaynağı olduğu için, birincil olup, zihnin de, maddenin bir varlığın yansıması olduğu için, ikincil olduğuna ve düşüncenin, beyin düzeyine erişmiş olan maddenin bir ürünü olduğuna inanır. [245]

Maddeyi en temelli unsur olarak değerlendiren Marx’a göre Tanrı’nın varlığı ve ona dair kanıtlar da insanın ve toplumun büyük bir yanılgısı olup, aynı zamanda insanın kendi bilincinin varlığı hakkındaki kanıtlar ya da mantıki açıklamalardır.[246] İnsanı Tanrı’nın yerine oturtmaya çalışan Marx, insanlığın uyanışı için bu tür bir yanılgıya

---

[242] G. Skirbekk ve N Gilje, *Felsefe Tarihi,* s. 416.
[243] G. Skirbekk ve N. Gilje, *a.g.e.* , s. 416.
[244] A. Cevizci, *Metafiziğe Giriş,* s. 324.
[245] A. Cevizci, *a.g.e.* , s. 324; Ayrıca bkz. B. Akarsu, *Çağdaş Felsefe,* s. 118-119.
[246] A. Topaloğlu, *Teizm ya da Ateizm*, s. 55.

düşmesini zorunlu görür ve sonra da tarih ve felsefeyle uyanış sağlanacağı görüşündedir. Şöyle ki: .

1. Tarihin görevi bu dünyanın gerçekliğini kurmaktır.

2. Felsefenin görevi ise kutsallık maskesine bürünen insanın kendisine yabancılaşmış doğasını kurtarmak ve geri getirmektir.[247] Ki bunun diğer bir ifade şekli ise, inanç, Tanrı, din ve kutsal ne varsa hepsinden silkinmektir.

3. 3. Pozitivist Ateizm

Saint Simon ve özellikle de Comte tarafından kurulan bir öğreti olarak pozitivizm, İngiliz empirizminin dış dünyayı sadece deneyim yoluyla bilebileceğimiz, her türlü bilginin son çözümlemede duyu-deneyine dayanmak durumunda olduğu tezini kabul eder. Bununla birlikte, insanın duyusal alanın üstünde ve ötesindeki bir dünyayla ilgili tüm bilgi iddialarını karşısında yer alır.[248] Magee'nin "Mantıkçı pozitivistlerin öylesine militanca saldırdıkları şey neydi?" sorusuna, Ayer'in "Öncelikle metafiziğe karşıydılar ya da metafizik dedikleri şeye – ve bu da sıradan bilim ve sağduyu dünyasının, duyularımızın bize gösterdiği dünyanın ötesinde, bir dünya olabileceği yolunda herhangi bir araştırma demektir[249] şeklinde cevabında da açığa çıktığı şekliyle metafiziğe ve dolayısıyla Tanrı'ya ve dine amansız bir karşı çıkıştır pozitivizm, pozitivistler adlarını, metafiziksel düşünceyi insan zihninin batıl itikattan modern bilime doğru olan ilerlemesinden zorunlu, ama artık aşılmış bir evre olarak gösteren bir XIX. Yüzyıl Fransız düşünürü olan Auguste Comte'un "pozitif" felsefesinden aldılar.[250] Comte, birer fenomen saydığı var-olandan, gerçek alandan, "olumlu olan" dan yola çıkılmasını ve verimsiz olduğu için olguların özü ile nedenine ilişkin sorunun felsefeden uzaklaştırılmasını istemiştir.[251] Felsefeyi dine dönüştürmek ve böylece yeni bir din yaratmak amacına yönelik çabalarınca[252] Comte, insan zihninin birbiri ardından geçtiği

---

[247] A. Cevizci, *Metafiziğe Giriş*, s. 325.
[248] A. Topaloğlu, *Teizm ya da Ateizm*, s. 55.
[249] A. Cevizci, *Felsefe Sözlüğü,* s. 849.
[250] Alfred Ayer, "Mantıkçı Pozitivizm ve Kalıtı", *Yeni Düşün Adamları*, Çev. Aytaç Oksal, Bryan Magee, Birey ve Toplum Yay., Ankara, 1985, s. 130.
[251] A. Cevizci, *Metafiziğe Giriş*, s. 98.
[252] O. Özügül, *Pozitivizm ya da Mantık Olarak Felsefe,* s. 15.

üç düşünce veya felsefe yapma hali olduğunu ortaya koydu:[253] İlkel ve çocukça olan teolojik hâl (bu tanrıbilimsel durumda olgular tanrısal güçle açıklanır), metafizik hâl (bu fizikötesi durumda Tanrı'nın yerini soyut kavramlar ve güçler alır) ve pozitif hal (ki bu pozitif durumda her türlü n eden araştırmaları bir yana bırakılarak yalnızca olaylar arasındaki yasalar ya da değişmez bağlantılar incelenir.)[254]

Hegel'in ruh felsefesinin realist karşılığı denebilecek olan bu sisteme göre pozitivizm sadece bir inkârdan ibaret değildir, böyle olsa idi, bir ekol kuramazdı[255] yeri gelmişken (Hegel demişken) hemen ifade etmek gerekse Hegel, aslında saldırgan olmadı, yüksekte durdu, yukarıdan baktı. Çağdaşı olan Comte da toplayıcı bir sistem tasarlamıştı; ancak o, evreni açıklamanın eskimiş, hükmü kalmamış bir biçimi saydığı ilahiyatı tümüyle reddetti. Comte, metafizikle beraber, Hegel'in temsil ettiği bütün düşünceleri de reddediyordu; çünkü ona göre bunların hepsi yararsızdı, metafizikçiler hiçbir şeyi açıklayamıyor, yalnız olayları soyut terimlerle tasvir ediyorlardı. Yine ona göre, evrenin kökeni ile varlığının nedeni sorunları aklın idrak gücünün erişemeyeceği konulardı. Nedenler ile sonuçların ve birlikte varoluş olgularının araştırılması ve incelenmesiyle uğraşan bilim, ilahiyatı da, metafiziği de iptal etmiştir. Toplumun gelecekteki ilerleyişine de, bilimsel görüş rehberlik edecektir.[256] Comte, dinin toplumsal bir zorunluluk olduğuna inanıyordu ve – ortadan kalkmaya mahkum olduklarını söylediği ilahi dinlerin yerine geçmek üzere yeni bir din icat etmişti: İnsanlık dini[257] başka bir ifadeyle, Comte'a göre tam pozitif bir kavram olan insanlık çözümlenebilmeye elverişli bir kavramdır ve tarih yolu[258] ile tanınır. Böylece insan kafası dünyanın, ama yalnız dış dünyanın dış düzenin değil, insanlık düzeninde aynası olur. Böylece Comte bir tür "insanlık dini" kurmayı istemiştir. Tanrı'nın yerine "insanlık"ı, ermişlerin yerinde bilginleri koymuştur.[259] Ve eğer tapılacaksa en üst Tanrı

---

253 O. Özügül, a.g.e, s. 17; N. Taylan,, *Tanrı Sorunu,* s. 127.
254 A. Weber, *Felsefe Tarihi,* s. 397; Ayrıca bkz. B. Akarsu, *Çağdaş Felsefe*, s. 97-104; A. Topaloğlu, *Ateizm ve Eleştirisi*, s. 130-134, *Teizm ya da Ateizm,* s. 50-52; E. Arık, *Ateizmden İnanca*, s. 232-237; J. Bury, *Düşünce Özgürlüğünün Tarihi*, s. 174-176.
255 B. Akarsu, *Çağdaş Felsefe*, s. 102.
256 A. Weber, *Felsefe Tarihi*, s. 397.
257 J. Bury, *Düşünce Özgürlüğünün Tarihi*, s. 175.
258 J. Bury, *a.g.e,* s. 175; B. Akarsu, *Çağdaş Felsefe,* s. 103; E. Arık, *Ateizm'den İnanca,* s. 233.
259 Yukarıda konunun akışında da ifade edildiği gibi Comte, üç hal yasasıyla tarih felsefesini kurmanın yanı sıra, insanlığın gelişimini de tarihi evrimin – Darwin'in biyolojik evrimine benzer bir sonucu olarak görmüştür.

olarak da insanların içinde kadına[260] tapılmalıdır. Böylece Tanrı ve dini reddederken çok ilkel bir puta tapıcılığa yönelmiş olmakla eleştirilen Comte'un, bu tavrıyla insanoğlunun ruhuna dercedilmiş bulunan Tanrı'nın varlığını farkında olmadan ispatladığı da ileri sürülebilir.

Bu dinin dünyanın büyük dinlerinden ayrılan yanı, onda hiçbir doğaüstü ya da akıl dışı iman konusunun bulunmamasıydı ve bundan dolayı da yandaşı pek az oldu.[261] Frithjof Schuon'un şu sözü de, adeta Comte ve onun gibilerinin Tanrı ve hakikate karşı içine düştükleri tutarsızlıkları için söylenmiş gibidir, "Akılsızlık ve ihtiras mantığı iğfal ederse, çağdaş düşüncede oldukça bol olan zihinsel şeytancılıktan kaçmak mümkün olmaz."[262] Bir Tradisyonalist olan Schuon bu sözleriyle adeta felsefe tarihinde pozitivizmin ilerici toplumsal devinimlere hiçbir yararının dokunmadığını vurgulamak istemiştir. Nitekim George Berkeley ve David Hume gibi pozitivist akımın öncüleri bile, maddeci eleştiri karşısında dini savunma amacını giden dünya-görüşsel sistemler ve düşünce tarzları geliştirmişlerdir[263], ki toplumsal gerekliliğin zorunlu sonucu oldu bahanesiyle Comte'un "insanlık dini adı altında bir inanç sistemi oluşturması da öz rayından sapmış da olsa dine bir tür savunmaya örnek gösterilebilir. Bu konu için en iyi delillerden biri de Voltaire'in, "Tanrı var olmasaydı eğer, onu icat etmek zaruri olacaktı[264] sözü olduğu kanaatindeyim.

3. 4. Antropolojik Ateizm

Bazı filozoflar insanın doğasından ve psikolojik yapısından hareketle Tanrı inancının nasıl oluştuğuna dair düşünceler ileri sürmüşlerdir. Bir kısmı bu yöntemle Tanrı inancını savunmuş ve Tanrı inancının doğuştan[265] geldiğini söylemiştir. Yine bir kısım düşünürler de bunun aksini iddia ederek,[266] Tanrı inancını insanın doğasından

---

[260] B. Akarsu, *Çağdaş Felsefe*, s. 103.
[261] Comte'un "insanlık dini" düşünü Clotilde'e olan sevgisinden esinlediği söylenir. Bkz. B. Akarsu, *Çağdaş Felsefe*, s. 97; Kadını ilah edindiği hakkında ayrıca bkz. E. Arık, *Ateizm'den İnanca*, s. 233.
[262] J. Bury, *Düşünce Özgürlüğünün Tarihi*, s. 175.
[263] F. Schuon, *Varlık, Bilgi ve Din,* s. 105.
[264] O. Özügül, *Pozitivizm* ya da Mantıksal Olarak Felsefe, s. 32.
[265] D. West, *Kıta Avrupası Felsefesine Giriş,* s. 67.
[266] Bilhassa Descartes Tanrı fikrinin doğuştanlığını ve bu nedenle delile gerek duymayacak derecede açık-seçik olduğunu savunmuştur. Bkz. M. Aydın, *Din Felsefesi,* s. 22-23-24: Ayrıca İslam peygamberi Hz. Muhammed (S.A.V) de "Her doğan çocuk muhakkak İslam fıtratı üzere (yani doğuştan Allah'ın Vahdaniyetine inanmaya yatkın olarak) doğar. Sonra annesiyle babası onu Yahudi, Nesrani yahut Mecusi

hareketle çürütmeye çalışmış ve böyle bir inancın yapay olduğunu iddia etmişlerdir. Mesela L. A. Feuerbach, Tanrı fikrinin insan zihni tarafından yaratıldığını iddia etmiş ve bu kavramın yapay olduğunu savunmuştur.[267] Tanrı fikrinin bir yanılsama olup her insanda ilk başta görünmesinin bu anlamda normal olduğunu da, Auguste Comte'un üç hal yasasını anımsatan şu; "Tanrı benim ilk, akıl ikinci, insan üçüncü ve sonuncu düşüncemdir"[268] sözleriyle ortaya koyduktan sonra, adeta insanın inanç ve akıl bakımından tekamüliyetinin kendince ifadesi olacak ve dinsizliği yahut felsefeyi din haline getiren şu sözleriyle düşüncesini kalıplaştırır: "Hiçbir felsefesi olmamak benim felsefemdir" yani başka bir değişle "Hiçbir dini olmamak benim dinimdir"[269] Feuerbach felsefeyi de insan için düşünmüş dinde her şeyin Tanrı merkezli düşünülmesi ve O'ndan hareket edilerek açıklanması anlayışını reddetmiştir. O, bir tür antropolojik felsefe kurmayı amaçlamış, insan için ilk objenin yine insanın kendisi olduğunu söylemiştir. Antropolojiden hareketle de teolojiyi açıklamaya çalışmıştır.[270] O'na göre Tanrı kavramı insanın kendi doğasını dışarıya yansıtması sonucu oluşmuştur. Buna göre insanın Tanrı'nın varlığına inanması, özüne yabancılaşması ve fakirleşmesi anlamına gelecektir. Çünkü bu durumda insan kendi değerlerini bir başkasına vermektedir. Feuerbach'a göre esas olan insanın kendisi ve kendi varlığıdır.[271] Hıristiyanlığın Tanrı imajının etkisinde kalarak Tanrı kavramıyla insan doğası arasında bir ilişki kurmuş ve bu ilişkinin sonucu olarak da insan zihnindeki Tanrı kavramının yapaylığına[272] hükmetmiştir. Buna göre düşünürün asıl yaptığı, varolana, gerçekliğe bağımsızlığını

---

yapar" hadisiyle inanmanın doğuştanlığını ortaya koyarken (Bkz. Sahih-i Buhârî *Tecridi Sarih* (4, s. 674; Hamdi Gülâl, *İmanın Alametleri,* , s. 15), İbn Sinâ ve İbn Tufeyl'in *"Hayy b. Yakzan"* adıyla ortaya koydukları çalışma da inancın doğuştanlığını savunur. Bkz. İbn Tufeyl, *Hayy b. Yakzan.*

[267] Doğuştan inançsızlığı savunan Feuerbach, A. Comte, K. Marx v.b düşünürlerin yanı sıra (Bkz. D. West, *Kıta Avrupası Felsefesine Giriş,* s. 65-66-67; J. Bury, *Düşünce Özgürlüğünün Tarihi,* s. 178-179 günümüz ateistlerinden Dawkins te doğuştan inançsızlığı savunanlardandır. Bkz. R. Dawkins, *Tanrı Yanılgısı*, s. 9-15

[268] A. Topaloğlu, *Teizm ya da Ateizm,* s. 52.

[269] B. Akarsu, *Çağdaş Felsefe*, s. 109; D. West, *Kıta Avrupası Felsefesine Giriş*, s. 67.

[270] B. Akarsu, *a.g.e.* , s. 108.

[271] A. Topaloğlu, *Teizm ya da Ateizm*, s. 52; Ayrıca bkz. J. Bury, *Düşünce Özgürlüğünün Tarihi*, s. 178-180.

[272] Feuerbach'ın dini inanca itirazları esas itibariyle Batı kültürünün ve Hıristiyanlığın problemidir. Zira ilk yıllarında *Tanrı*'ya inandığı halde daha sonraları Hıristiyanlığı eleştirerek dinden kopmuş bir filozoftur. Kilisenin Tanrı kavramına şiddetle karşı çıkmıştır. Çünkü Tanrı adına insanların malları ellerinden, endülijans (cennetten arsa) vaadleriyle alınıyor, Tanrı adına engizisyonlar kurulup insanlar sindiriliyordu. Ve yine insan biçimli (baba-oğul gibi) bir Tanrı anlayışı da, Feuerbach'ın zihninde ciddi bir probleme dönüşmüştür. Görünen o ki Hıristiyanlık dünyasında yıkıcı etkiye sahip olan bu antropomorfizm, diğer dinler için (özellikle İslamiyet'in Tevhit düşüncesi için) pek de kayda değer bir özeliğe sahip olamamıştır. Bkz. A. Topaloğlu , *Ateizm ve Eleştirisi,* s. 134-135; D. West, *Kıta Avrupası Felsefesine Giriş,* s. 67-68.

yeniden kazandırmaya çalışmak olmuştur. "Verilmiş dünya ile yetin" diyordu. Bu da şu demekti. Gerçek olanla, olgularla yetir.[273] Böylece Feuerbach, idealizmin karşısına gerçekliği (realizmi) koyar ve buna da duyumcu (sensualist) bilgi öğretisi ile varır. Ona göre bütün bilgilerimizin kaynağı duyu organlarımızdır. Her bilgini temeli, ona göre, kavramlarla düşünmek değil, duyular yolu ile elde edilen algılardır. Bundan dolayı gerçek olan yalnızca cisimler dünyasıdır.[274] Bu n edenle, Feuerbach'a göre felsefe de, evrenin düşüncede yeni baştan sistematik bir inşasını ortaya koyma teşebbüsünde, teolojiyi taklit etmemelidir; felsefe daha ziyade eleştiril ve materyalist olmalıdır. Soyut ve tümel kavramlarıyla idealizm, dinin çok yakınında durur.[275] Diyen ve her fırsatta dinin, insanların cehaletinden (bilgisizliğinden) beslendiğini ve buna mahal vermemek için de öğrenmek gerektiğini tembihleyen Feuerbach, son noktada kendisiyle gelişir. Zira daha evvel Voltaire'in "Tanrı olmasaydı eğer, onu icâd etmek zaruri olurdu" sözüyle ifade ettiğimiz durumu tasdikler mahiyette; dinin lafzen yanlış olsa bile, onun, insanların ihtiyaçlarının en derinlerinde kökleşmiş[276] olduğunu şayet Tanrı'nın değil de insanın eseri ise din, onun insanın istek ve özlemlerini yansıtması gerektiğini[277] söyleyerek; çeşitli sebeplerle kendisinden kaçmaya çalıştığı Tanrı fikrinin gerekliliğine hükmetmiştir. Bu da Paul Tillich'in, özü gereği iyi olan insanın, Tanrı'nın suretinde yaratılıp, varoluşunun özündeki çelişki nedeniyle, Tanrı'dan, dünyadan ve bizzat kendinden uzaklaştıktan sonra; insanın kurtarılma isteğinin yerine getirilmesi için gereken şartı gözler önüne serer. Şart şudur: kendi varlığının özüyle, Tanrı'yla yeniden barışmak. Diğer değişle, sadece Tanrı, insanın kurtuluşunu garanti edebilir.[278]

3. 5. Psikanalitik Ateizm

Modern dönemde başta Freud olmak üzere bazı ruh bilimciler insanın psikolojik yapısından hareketle Tanrı inancını çürütmeye çalışmışlardır. Daha önce Marx ve Feuerbach'ta görüldüğü gibi Freud da din konusunda indirgemeci bir tavır takınmış, psikanaliz yöntemi kullanarak Tanrı inancını çürütmeye çalışmıştır. XX. yüzyılda büyük bir ilgi görmüş olan Freud'un düşünceleri – kimi çevrelerce – kanıtlanmış bilimsel yasa gibi değerlendirilmiştir. Marx'ın "afyon teorisi", Feuerbach'ın "yansıtma

---

[273] A. Topaloğlu, *Ateizm ve Eleştirisi,* s. 135.
[274] B. Akarsu, *Çağdaş Felsefe*, s. 109.
[275] B. Akarsu, *a.g.e.* , s. 109.
[276] D. West, *Kıta Avrupası Felsefesine Giriş*, s. 69.
[277] D. West, *a.g.e.* , s. 67.
[278] D. West, *a.g.e. ,* s. 67.

teorisi" gibi Freud'da din eleştirilerini "yanılma teorisi" üzerine kurup, psikanaliz yöntemini kullanarak ateizmini temellendirmeye çalışır.[279] Din ve Tanrı inancını insanın psişik yapısının analizinden hareketle Freud bütün dinlerin insanın bir yanılsaması (illüzyon) olduğunu[280] ortaya koyar. Freud'a göre dindeki Tanrı kavramının önemli üç görevi vardır. Bunlar; doğanın dehşetini gidermek, insanı özellikle ölüm korkusunda olduğu gibi kaderin hükmüne alıştırmak ve hayatın insanlara ortaklaşa kabul ettirdiği acı ve çaresizlikler için bir telafi sağlamak[281]. Baba-oğul ilişkisi analojisiyle, Tanrı kavramı yüceltilmiş bir baba[282] ve babaya duyulan özlem de din ihtiyacının kaynağı ve kökü olarak yorumlanmıştır. Dini düşünceler, dış ya da iç gerçekliğin, kişinin henüz kendisi tarafından keşfedilmemiş yönleri hakkında bir şeyler söyleyen öğreti ve iddialarıdır.[283] Bilhassa gizemciliği, sorgulamamayı ve fideist yapısı dolayısıyla insanların dine yöneldiklerini söyleyen Freud, bu durumu bir tür nevrotik hastalık olarak değerlendirir ve bunu ruh hastaları üzerinde yaptığı deneylerle[284] kanıtlamaya çalışır. O'na göre bu yanılsamalar insanın arzularından kaynaklanan ve psikiyatrik hezeyanlara yakın şeylerdir ve onlar kanıtlanamazlar.[285] Bu nedenle hiçbir dini inanç sahibi, herhangi bir tartışma nedeniyle inancından vazgeçmeyecektir.[286]

İnsanın zihinsel yaşamını; bilinçaltı, bilinç öncesi ve bilin (id, ego, süper ego) diye üç bölgeye ayıran[287], insanın yaşamında esas etkin kuvvetin ve yegane gerçekliğin hazcılık[288] olduğunu ve bunun çocukluktaki (yahut bebeklikteki) yansımasıyla ağız[289] yoluyla ortaya çıktığını, esas gerçekliklerin (iki önemlisi buna göre cinselliktir) toplumsal çekinmelerle bilinçaltına itilmiş şeyler olduğunu ve Tanrı imajının da çocuktaki kurtulan ya da özlenen baba yansıtması olduğunu ortaya koyan Freud'un,

---

279 P. Tillich, *Din Felsefesi*, s. 16.
280 A. Topaloğlu, *Teizm ya da Ateizm,* s. 64; aynı mlf., *Ateizm ve Eleştirisi,* s. 147-148 vd.; G. Skirbekk ve N. Gilje, *Felsefe Tarihi,* 478 vd.; N. Taylan, *Tanrı Sorunu,* s. 128-129.
281 Bkz. Freud, *Psikanaliz Üzerine,* Say Yay., Çev: A. Avni Önes, İstanbul , 1998, s. 189.
282 Bkz. Freud, *a.g.e.* , s. 186-187; Freud, *Amatör Psikolojisi,* Cem Yay., Çev: Kamuran Şipal, İstanbul 2000, s. 14; Ayrıca bkz. N. Taylan, *Tanrı Sorunu,* s. 128.
283 Geniş bilgi için Bkz. Freud, *Psikanaliz Üzerine*, s. 81-82; aynı mlf., *Kitle Psikolojisi,* Cem Yay., Çev: Kâmuran Şipal, İstanbul, 2000, s. 39,40-78
284 N. Taylan, *Tanrı Sorunu,* s. 26,27.
285 Bkz. Freud, *Amatör Psikanalizi*, s. 29 vd.; aynı mlf., *Kitle Psikolojisi*, s. 31 vd, 54 vd.; aynı mlf., *Psikanaliz Üzerine*, s. 21 vd.
286 N. Taylan, *Tanrı Sorunu,* s. 129.
287 Freud, *Psikanaliz Üzerine,* s. 190.
288 Karl R. Popper, Freud'un üç yapraklı yoncasının en fazla Homeros'un Olimpos dağı efsaneleri kadar bilimsel değer taşdığı iddiasıyla Freud'u alaya almıştır. Bkz. G. Skirbekk ve N. Gilje, *Felsefe Tarihi*, s. 483.
289 Freud, *Amatör Psikanalizi*, s. 30-44.

günlük yaşamında duygusal, agresif, değişken mizaçlı ve bunalımlı tutumunun fikirleri hakkında ki kuşkulara neden olduğu da yapılan yorumlar arasındadır.

Bilinçaltının kişiliğimizin özü olduğunu, buzdağı (aysberg) benzetmesiyle ortaya koyan Freud şu bir takım açılardan eleştirilmiştir. Söz gelimi Freud, kendi döneminde revaçta olan akımlardan istifade etmiş olduğu bazı düşüncelerini Yunan mitolojisinden almış olduğu efsanelerle açıkladığı iddia edilmiştir. [290]

Yine Freud'un dinle ilgili değerlendirmelerde gündeme getirdiği totem, tabu, fetiş gibi kavramların Afrika'daki bazı yerel inançlar için söz konusu olsa bile yerel ve ulusal anlayışlardan çıkılarak bütün dinler hakkında aynı yargıda bulunulamayacağı da ayrıca iddia edilmiştir. [291]

Belki Freud'a yapılan en sert eleştirilerden biri de, Freud'un teorisi de, sadece Hıristiyan kültür ve medeniyetini esas olarak bunu bütün dinlere genellemiş olması noktasında olmuştur. Söz gelimi Tanrı hakkındaki "Baba imajı", belki Hıristiyanlık hakkında mümkün olabilir ama diğer bütün dinler (bilhassa İslamiyet) için mümkün değildir. Öte yanda, dinde inancın kişiye rahatlık sağladığı, onun korku ve beklentilerine cevap verdiği görüşü de tartışmalıdır. Zira Tanrı inancının insana belli bir huzur ve teslimiyet getirdiği doğrudur, fakat inancın insana bir takım sorumluluklar yüklediğini ve korku ile ümit arasında bir gerilime sebep olduğunu da unutmamak gerekir.[292] Yine Tanrı inancı insanların mutlu günlerinde unutacakları, dertli günlerinde ise bir takım gösterişsel törenlerine alet edecekleri bir olgu değildir. Tanrı inancı bünyesinde pratik ve pragmatik amaçlar gütmek[293] etik olmadığı gibi amacına da uygun değildir.

3. 6. Egzistansiyalist Ateizm

Çağdaş dönemde ateizmin bir başka yaygın biçimini de varoluşçu (egzistansiyalist) akımın ateist kanadı oluşturur.[294] Varoluşçuluk modern dönemde ateizmin en etkin biçimde savunulduğu ve yaşandığı ekollerden biridir. Nietzsche'nin

---

[290] Bkz. Freud, *a.g.e.* , s. 30 vd.; Ayrıca bkz. G. Skirbekk ve N. Gilje, *Felsefe Tarihi,* s. 482.
[291] A. Topaloğlu, *Teizm ya da Ateizm,* s. 65.
[292] Bkz. Freud, *Amatör Psikanalizi,* s. 45,49 ve sıklıkla başvurduğu 'Oedipus Kompleksi' (bkz.a.e., s. 48-49) de bunun bir tür kanıtı gibidir.; Ayrıca bkz. Freud, *Psikanaliz Üzerine*, s. 40.
[293] A. Topaloğlu, *Teizm ya da Ateizm,* s. 65.
[294] N. Taylan, *Tanrı Sorunu,* s. 130-131.

düşüncelerinin büyük etkide bulunduğu bu ekolün temsilcileri arasında Kierkegaard[295] ve Gabriel Marcel[296] gibi teistlerle, Martin Heidegger ve J. P. Sartre gibi meşhur ateist düşünürler bulunmaktadır.[297] Fakat miyarımız ateizm olduğundan, egzistansiyalizmi ateizm bağlamında ele almak durumundayız. O nedenle de daha çok Sartre ve Nietzsche'nin görüşleri etrafında konuyu değerlendireceğiz.

Öncelikle egzistansın özetle tanımını şu şekilde yapabiliriz: Varoluşçularla egzistans, varolan bir birey olmak kişinin kendisini verilmiş bir şey olarak değil, fakat kendisi tarafından kendi başına yaratılması gereksen bir şey olarak görmesi anlamına gelir. Egzistans sürekli bir oluş, zamansallıktır.[298] Gabriel Marcel ve Karl Jaspers, egzistansı Tanrı'ya doğru bir "kendi kendini aşma" olarak nitelendirirken, J. P. Sartre ve onun izinden gidenlere göre ise egzistansiyalizm, kendi içinde çelişkiye düşmeyen bir ate (inkârcı) pozisyonun bütün neticelerini ortaya çıkarma gayretinden başka bir şey değildir.[299] Nitekim Gürsoy'un aktardığı gibi, Sartre'a göre, Tanrı'ya izafe edilen ve "causa sui" veya "kendi kendisinin temeli olan bir varlık" düşünülemez hükmü ile Allah kavramı reddedilmiş olmaktadır.[300] Fakat teist varoluşçu Karl Jaspers'e göre, inançsızlığın savunulması kendi dolaysız üstünlüğüyle değil, ancak sözde bilginin kanıtlanabilen yanlış, ussal savlarına ve görünüşte ussalaştırılmış inanç savlarına karşı olanaklıdır.[301] Etienne Gilson'a göre de "varolmanın felsefesi diğerleri içinde dini hayattan kopmuş bir dünyayı tasvir etmeyen tek felsefedir.[302] Ateist varoluşçulardan hareketle egzistansiyalist ateizmi Nietzsche'den hareketle tanımaya çalışalım.

Çağdaş varoluşçuluğun kaynaklarından biri olan ve yaşamı hastalıklar içerisinde geçen Nietzsche, dini reddetmiş, özellikle Hıristiyanlığın Tanrı anlayışına ve bu

---

[295] A. Topaloğlu, *Ateizm ve Eleştirisi,* s. 150-151.
[296] N. Taylan, *Tanrı Sorunu,* s. 131.
[297] Kierkegaard, teolojik 'fideizm' geleneğini canlandıran kişidir. Nitekim ona göre, insanın Tanrı'ya tam bilememesi, insan aklının hiç de şaşırtıcı olmayan günahkar bir varlığın (insanın) sınırlı melekesedir. O nedenle Kierkegaard teist bir varoluşçudur. Bkz. D. West, *Kıta Avrupası Felsefesine Giriş,* s. 164; G. Skirbekk ve N. Gilje, *Felsefe Tarihi,* s. 430 vd.
[298] "Sözcük, işaret ettiği anlamı ifade eder" diyerek "Tanrı" kavramının hayal ürünü ya da ütopta olmayıp, gerçeklikte de karşılığının bulunduğunu ortaya koyar. Bkz. Gabriel Marcel, "Ontolojik *Muamma*", *Metafizik Nedir?,* Çev: Ahmet Aydoğan, Birey Yay., İstanbul, 1999, s. 66.
[299] A. Topaloğlu, *Teizm ya da Ateizm,* s. 67; N. Taylan, *Tanrı Sorunu,* s. 131.
[300] A. Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, s. 338.
[301] K. Gürsoy, *J. P. Sartre Ateizminin Doğurduğu Problemler,* s. 62.
[302] K. Gürsoy, *a.g.e.* , s. 47; Ayrıca Tanrı kavramının klasik felsefedeki "Ens (ausa Sui" yani "kendi kendisinin temeli olan varlık" kavramı ile karşılaştırılması için bkz.*a.e.*, s. 46.

anlayışın üzerine kurulan ahlâkî yapıya karşı amansız mücadele vermiştir.[303] Ve yaşamı boyunca inançsız yaşamayı kendisine ilke edinmiş bir filozoftur.[304]

Nietzsche ateizme geleneksel anlayışlardan farklı olarak modern dönemde yeni bir temel oluşturmuş ve yaşamında da bu farklılığı sergilemiştir. Tanrı inancını içeren bütün gelenek ve değerlere eleştirel ve kuşkucu bir yaklaşım sergileyen Nietzsche, Tanrı'yı inanılmaya değer bir varlık olarak bulmamış,[305] buna karşın nihilist bir dünya görüşünü savunmuştur.[306]

Nietzsche moral ve varoluşsal gerekçelerle Tanrı'nın varlığını reddetmiş ve insanın özgürlüğüne[307] dikkati çekmiştir. Moral ateizmini de iki şekilde kurmuş ilk olarak bilgi ve varlık anlayışının tekrar gözden geçirilmesini istemiştir. Bu nedenle, Tanrı inancını içeren bütün geleneklere ve geçmişin bütün mutlak değerlerine bu gözle bakmalı, evrensel bir moral dünyanın, ya da "salt iyi" diye bir kavramın olmadığını görmelidir.[308]

Fakat Nietzsche, her ne kadar din düşmanlığını, aydınlanmanın özgür düşünürleriyle paylaşsa da, modernlikle irtibatlandırılan yaygın inanç yitiminin kesin ve ağır sonuçlarının daha yoğun bir biçimde farkındadır.[309] Yaşlı Karamazov'un "şayet Tanrı yoksa her şey serbesttir" sözünden şu anlam çıkarılmıştı: Tanrı'dan kurtulmuş olanlar, aynı zamanda dinden ve ahlaktan da kurtulmuş oluyorlar. Nietzsche tamamen

---

303 K. Jaspers, *Felsefe Nedir?*, s. 109.

304 K. Gürsoy , *J .P. Ateizminin Doğurduğu Problemler*, s. 63.

305 Nietzsche'nin Tanrı ve ahlak noktasının da Hıristiyanlığa eleştirisi için bkz. A. Megill, *Aşırılığın Peygamberleri,* s. 61 vd.; E. Gilson, *Ateizmin Çıkmazı,* s. 39 vd; Ayrıca bkz. Friedrich Nietzsche, *Böyle Buyurdu Zerdüşt,* Cem Yay., Çev: A. Turan Oflazoğlu, İstanbul, 2000, s. 112-113-114.

306 A. Topaloğlu, *Teizm ya da Ateizm,* s. 67; Konuyla ilgili olarak fazla bilgi çin bkz. Martin Buber*, Tanrı Tutulması,* Lotus Yay; Çev. Abdüllatif Tüzer, Ankara, 2000, s. 82-89.

307 Nietzsche de "dinsel ihtiyaç"ı insan varoluşunun doğasına ve içteki kendi olma dürtüsünün dışa yansımış hali olduğu kanaatindedir. Bu nedenle insanın olduğu yerde bu Tanrı'ya gerek yoktur. Bkz. M. Buber, *Tanrı Tutulması,* s. 84; E. Gilson, *Ateizm Çıkmazı*, s.39; D. West, *Kıta Avrupası Felsefesine Giriş,* s. 176-177.

308 A. Topaloğlu, *Teizm ya da Ateizm,* s. 67; Ayrıca Nietzsche'nin nihilizmi hakkında geniş bilgi için bkz. K. Jaspers, *Felsefe Nedir?,* s. 215-285 vd; M. Buber, *Tanrı Tutulması,* s. 89.

309 Nietzsche Geleneksel Hıristiyani değerlerin insana ve hayata düşman olduğunu vurgular. Bu da Avrupa'nın yozlaşmış Hıristiyan medeniyetinin nihayet yıkılışı anlamına gelecektir. Nietzsche'ye göre Hıristiyanlıktaki şekilleriyle ne ahlâk ne de din gerçeklikle hiç ilgili değildir. Bkz. N. Taylan, *Tanrı Sorunu,* s. 136; Ayrıca Nietzsche'ye göre Hıristiyan din adamları ve bu dinin mensupları, kendilerine karşı koyana ve acı verene Tanrı dediler. Ve bu insanlar, Tanrılarını, çarmıha germekten başka türlü sevmeyi bilmiyorlardı. Bkz. Nietzsche, *Böyle Buyurdu Zerdüşt,* s.114.

buna karşıdır.[310] Bu nedenle Etienne Gilson, Nietzsche'nin değerine yaraşır, üstün vasıflı tanrıtanımazlar bulmanın inanılamayacak kadar zor[311] olduğunu söyler.

İkinci olarak Nietzsche, dramatik bir üslupla Tanrı'nın öldüğünü ifade ederek ateizmini açıklamıştır. "Tanrı öldü, Onu biz öldürdük" diyen Nietzsche, bu aforizmasıyla Tanrı inancına sahip olmadığını belirtmekle kalmamış Tanrı'sız bir moral yaşam istemini de dile getirmiştir.

Heidegger açısından da Nietzsche bu sözüyle, sadece Tanrı'dan değil bütün formlarıyla mutlaktan, dolayısıyla gerçekte yalnızca dinden değil metafizikten de vazgeçmiştir.[312] Nietzsche bu sözüyle insanlığa üst insan'ı[313] ilân etmiş oluyordu. Çünkü üst insan'ın doğuşu, bu Tanrı'nın ölmesinin nedeni idi.[314] Tanrı'nın ölmesi de ona göre, Tanrı kavramının ve bu kavram üzerine kurulan sistemlerin insan zihninden çıkarılıp atılması olacaktır. bu durumda insan, Nietzsche'ye göre, özgürlüğünü ve onurunu yeniden kazanacaktır.[315] Her türlü yaratıcı fikri dışlayan[316] Nietzsche, "Ve Tanrı öldü, insana acımasından öldü Tanrı"[317] ifadesiyle insanların bilgisizliğine dikkat çekerek, inançlarının cehaletten kaynaklandığı ve bunu fark etmediklerini vurgular. 'Tanrı'nın ölümünü ilan eden bildirisiyle, dini inancın artık savunabilir bir tarafı kalmadığı ve bunun Batı kültürü ve uygarlığı için kaçınılmaz bir takım içerimleri olduğu kanaatiyle birlikte anılan;[318] Hıristiyanlığı, dinler içerisinde ahlak anlayışı bakımından yaşama karşı en büyük suçu işlemekle suçlayan,[319], bu nedenle Hıristiyan ahlâkının insanı aşağılık kılmış, küçültmüş ve değer yitirmesine neden olduğunu[320] düşünen Nietzsche, bu anlamda Tanrı inancını yıkanları da en ahlâki kişiler olarak görmüştür.[321] Yasa koyucu ve değerlerin yaratıcısı olarak Tanrı'yı değil de insanı gören

---

[310] Nietzsche'ye göre, Tanrı'ya karşı hiçbir yükümlülük yoktur. Çünkü yükümlülük, dünyadaki yasalar ve yürürlükle ilgilidir. Bu konuya dair geniş bilgi için Bkz. K. Jaspers, *Felsefe Nedir?,* s. 286-287.
[311] A. Topaloğlu, *Teizm ya da Ateizm,* s. 67.
[312] D. West, *Kıta Avrupası Felsefesine Giriş,* s. 177.
[313] E. Gilson, *Ateizmin Çıkmazı*, s. 44.
[314] Bkz. E. Gilson*, a.g.e. ,* s. 51.
[315] A. Topaloğlu, *Teizm ya da Ateizm,* s. 68-*Ateizm ve Eleştirisi*, s. 152.
[316]M. Buber, *Tanrı Tutulması,* s. 88; A. Megill, *Aşırılığın Peygamberleri*, s. 67.
[317] Bkz. E. Gilson, *Ateizmin Çıkmazı*, s. 39; Ayrıca Bkz. O. Hançerlioğlu, *Felsefe Sözlüğü* s. 189.
[318] E. Gilson, *a.g.e.* , s. *39.*
[319] A. Topaloğlu, *Teizm ya da Ateizm,* s. 68 ; aynı mlf., *Ateizm ve Eleştirisi,* s. 152; Ayrıca bkz: K. Jaspers, *Felsefe Nedir?*, s. 286.
[320] A. Megill, *Aşırılığın Peygamberleri,* s. 66.
[321] Nietzsche, *Böyle Buyurdu Zerdüşt,* s. 112.

[322] ve bu varoluşu insanın doğasında[323] gören ve bu nedenle-kendince insanları uyaran Nietzsche bütün gayretlerine rağmen amacına ulaşmada kendini pek başarılı bulamamıştır. Bu yargıya "düşünme seviyesi çok düşük olan yerde, gerçeği anlatmak bana imkansız göründü"[324] sözünden hareketle varlığımızı belirttikten sonra, ateist egzistansiyalistlerden ikincisi olan J. P. Sartre'dan hareketle varoluşçuluğu açalım.

Varoluşçuluğun en iyi bilinen, karmaşık ve çok ilginç bir yapıya sahip olan[325] ve insanın doğasından hareketle ateizmini temellendirmeye çalışan Sartre'a göre varlığı özünden önce gelen tekbir varlık vardır: O da insandır. İnsanda varlığın özden önce gelmesi, onun herhangi bir kavramla tanımlanmadan önce var olması demektir. Yani her şeyden önce, o vardır. Daha sonra özünü oluşturmuş ve kendisini istediği biçimde tanımlamıştır.[326] Allah'sızlık filozofun düşüncesinin özünü teşkil etmekte ve genel manada egzistansiyalist düşünce içerisinde de bir orijinaliteyi ortaya koymaktır.[327] Hedef yaratılmışlar içinde herhangi bir yaratılmış olmaktan kurtulmak kendi varlığının temeli yine kendi olmak istemektir.[328] Ancak, varoluş sadece Tanrı aracılığıyla açıklanabilir, oysa Tanrı yoktur hatta yaratım kavramı bile çelişkilidir. Bundan, varoluşun özden önce geldiği sonucu çıkar.[329] Sartre bunu "kendinde-varlık"[330] diye adlandırır. Birçok ateistin paylaştığı görüşü Sartre da dile getirmektedir. Sartre'a göre de insan ideali hayali bir şekilde Tanrı'ya yansıtılmıştır. Ona göre insan, kendini inceleyecek olsa, Tanrı'yı idrak etmenin aslında kendini idrak etmekten başka bir şey olmadığını görecektir. "Tanrı"nın sırrı insanın kendine duyduğu aşkın sırrından başka bir şey değildir."[331] Buna göre insan Tanrı'yı reddetmekle, kendi varlığını ele geçirmiş olduğunu savunmakta ve onun bıraktığı boşluğu kendi başına doldurmaya çalışmaktadır. "Ateist egzistansiyalizm, şayet Tanrı mevcut değilse, hiç değilse egzistansın özden önce geldiği bir varlığın herhangi bir kavram tarafından tanımlanmadan önce, varolan bir varlığın bulunduğunu ve bunun insan olduğunu ilan

---

[322] D. West, *Kıta Avrupası Felsefesine Giriş*, s. 176.
[323] N. Taylan, *Tanrı Sorunu,* s. 136; Ayrıca bkz Nietzsche, *Böyle Buyurdu Zerdüşt*, s. 113-114.
[324] Nietzsche, *Böyle Buyurdu Zerdüşt*, s. 113-114; Ayrıca bkz. N. Taylan, *Tanrı Sorunu,* s. 136.
[325] A. Topaloğlu, Teizm ya da Ateizm, s. 68.
[326] N. Taylan *Tanrı Sorunu* ,s. 136.
[327] M. Buber, *Tanrı Tutulması*, s. 88.
[328] E. Gilson, *Ateizmin Çıkmazı*, s. 45.
[329] D. West, *Kıta Avrupası Felsefesine Giriş*, s. 191.
[330] A. Topaloğlu, *Teizm ya da Ateizm*, s. 68.
[331] K. Gürsoy, J. P. Sartre *Ateizminin Doğurduğu Problemler*, s. 62.

eder." Yaratıcılık vasfını, âdeta insan Tanrı'nın elinden almış ve kendi özünü, kendini yaratır hale gelmiştir.[332]

Esas itibariyle bir varoluşçu özgürlük filozofu[333] olan Sartre göre Tanrı varsa özgürlük yok demektir.[334] Oysa insan özgür olmaya mahkumdur.[335] Başka bir ifadeyle, insan kendi özünü oluşturacaksa, Tanrı varolmamalıdır. Nitekim Sartre, ateizmini şöyle formüle etmek mümkündür.

a) Eğer Tanrı varsa, o her şeyi belirleyeceği için ben özgür olamam

b) Ama ben özgürüm

c) Öyleyse, Tanrı yoktur.[336] Nitekim insanın 'özgürlüğe mahkum' olarak kabul edilmesi ya da mahkum olması yani onun bizzatini özgürlük olması Tanrı'nın varolmamasındandır. Bu anlayışa göre. Ancak Tanrı varolmasa bile, Nietzsche'nin vazgeçilemeyeceğini ortaya koyduğu ahlâki ilkelerin varlığı yine zorunlu olarak insanın sınırsız özgürlük anlayışını kısıtlayıcı olduğundan, sınırsız özgürlük için Tanrı'nın reddedilmesi makul bulunmamış ve bu yönüyle insan için sebepsiz ve kendi kendine bir varoluşun düşünülemeyeceği noktasında Sartre ve Nietzsche'nin egzistansiyalizmi ve nihilist anlayış tenkit edilmiştir. Ve yine bu iki düşünürün temelde Hıristiyanlığın öğretilerine başkaldırıp, bu çerçevede ilkelerini oluşturduklarından, görüşlerinin bütün dinlere genellenemeyeceği gerekçesiyle de, bu tür bir ateist yaklaşım tenkit edilmiştir.

---

[332] K. Gürsoy, *a.g.e.* , s. 70.

[333] J. M Bancheski, *Çağdaş Avrupa Felsefesi,* Kabalcı Yay., Çev. Serdar Rifat Kırkoğlu, İstanbul, 1997, s. 206.

[334] Bkz., J. M. Boncheski, *a.g.e.* , s. 206-207 vd.

[335] K. Gürsoy, J. *P Sartre Ateizminin Doğurduğu Problemler,* s. 42.

[336] N. Taylan, *Tanrı Sorunu,* s. 132.

SONUÇ

Sonuç olarak gayet net bir şekilde ifade edilebilir ki; bazı geometri hakikatlerinin var olduğu gibi tartışma götürmez bir şekilde Tanrı'nın varlığını gösteren deliller bulunsaydı, tanrıtanımazlar olmazdı. Ve şayet aynı şekilde Tanrı'nın var olmadığını gösteren deliller bulunsaydı, inananlar olmazdı. Ateistlere göre ispat işi, Tanrı'nın varlığını kabul edenlere düşer. Ve Tanrı'nın varolmadığına ya da olamayacağına veya olmaması gerektiğine dair birçok sebepler sıralarlar; teistlere göre de var olanı inkâr etmek ya da olmayanı ispat etmek güç bir iştir ve noktada iş ateistlere düşer.

Bütün bu tartışmalara karşın inanç açısından kişisel yönelimin etkisi büyüktür. Tanrı adına ortaya konulan yanlışlar ve Tanrı adına insanlara bedensel, psikolojik ve düşünsel ızdırapların edilmiş olması; özgürlüğünü elde etmesi adına insanın sarıldığı kayıtsızlığı ve isyanı yansıtır ateizm. Yani etkiye tepki ve reaktif bir eylem olarak zuhur eden ateizm varoluşunu, genel kabul görmüş yanlış kabullere, skolasizme ve dışlanmaya borçludur. Bize göre içine kinin karıştığı, kinin de basiretini örttüğü bir sistem olarak ateizm, sağduyunun, objektif aklın ve bilimin, insan psikolojisinin ve hayatın gerçekliğinin kabul edildiği kafada barınabilecek bir düşünüş ya da inanış olamaz. Zira insan özü itibariyle inanmaya meyaldir ve bu akış değiştirilmedikçe, kendi mecrasında seyreden fıtrat, akışını Tanrı'ya doğru yapacaktır. Çünkü her şey mükemmel'in tezahürüdür ve mükemmele doğru bir seyir takip eder.

KAYNAKLAR

KUR'ÂN-I KERÎM

AKARSU, Bedia, *Çağdaş Felsefe*, İnkılap Yay., 4. Baskı, İstanbul, 1998.

AKDEMİR, Ferhat, *Alvin Plantinga ve Analitik Din Felsefesi*, Elis Yay., Ankara, 2007.

ALLPORT, Gordon W., *Birey ve Dini,* Çev. Bilâl Sambur, Elis Yay., Ankara, 2004.

ARIK, Emin, *Ateizmden İnanca*, Marifet Yay., 4. Baskı, İstanbul, 1998.

AYDIN, Mehmet S, *Din Felsefesi*, İzmir İFAV Yay., 7. Baskı, İzmir, 1999.

AYER, Alfred, "Mantıkçı Pozitivizm ve Kalıtı" Çev. Aytaç Oksal, *Yeni Düşün Adamları, Bryan Magee,* Birey ve Toplum Yay., Ankara, 1985, s. 127-148.

BAYKAN, Erdal, *Düşünceye Gelmeyen Tanrı Sorunu ve Mevlâna,* Bilge Adam Yay., Van, 2005.

BOCHENSKİ, Joseph M., *Çağdaş Avrupa Felsefesi,* Çev. Serdar Rifat Kırkoğlu, Kabalcı Yay., İstanbul, 1997.

BUBER, Martin*, Tanrı Tutulması,* Çev. Abdüllatif TÜZER, Lotus Yay., Ankara, 2000.

BURRELL, Gibson, MORGAN, Gareth, "Yorumlayıcı Sosyoloji", *Toplumbilim Yazıları,* Der. ve Çev. Adil Çiftçi, Anadolu Yay, İzmir, 1999, s. 26-69.

BURY, John, *Düşünce Özgürlüğünün Tarihi*, Çev. Durul Bartu, Erdini Yay., İstanbul, 1978.

CEVİZCİ, Ahmet, *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, Asa Yay., Bursa, 1998.

________________ *Metafiziğe Giriş*, Paradigma Yay., İstanbul, 2001.

________________ *Ortaçağ Felsefesi Tarihi,* Asa Yay., Bursa, 2001.

________________ *Felsefe Sözlüğü,* Paradigma Yay., İstanbul, 2002.

________________ *Aydınlanma Felsefesi*, Ezgi Kitabevi, Bursa, 2002.

ÇETİN, İsmail, *John Locke'da Tanrı Anlayışı,* Vadi Yay., Ankara, 1995.

DAWKINS, Richard, *Tanrı Yanılgısı,* Çev. Tunç Tuncay Bilgin, 3. Baskı, Kuzey Yay., İstanbul, 2007.

DESCARTES, *Felsefenin İlkeleri,* Çev. Mesut Akın, Say Yay., İstanbul 1998.

DURKHEİM, Emile, *Dini Hayatın İlkel Biçimleri*, Çev. Fuat Aydın, Ataç Yay, İstanbul, 2005.

FREUD, Sigmund, *Psikanaliz Üzerine*, Çev. A. Avni Öneş, Say Yay., 10. Basım, İstanbul, 1998.

________________, *Amatör Psikanalizi,* Çev. Kâmuran Şipal, Cem Yay., 2. Basım, İstanbul, 2000.

________________, *Kitle Psikolojisi*, Çev. Kâmuran Şipal, Cem Yay., 2. Basım, İstanbul, 2000.

GILSON, Etienne, *Tanrı ve Felsefe*, Çev. Mehmet Aydın, Dokuz Eylül Üniversitesi Yay, İzmir, 1986.

________________, *Ateizmin Çıkmazı,* Çev. Veysel Uysal, MÜİFAV Yay., 2. Basım, İstanbul, 1994.

_________________, *Ortaçağ Felsefesinin Ruhu*, Çev. Şamil Öçal, Açılım Kitap Yay., 2. Basım, İstanbul, 2005.

GIRARDI, Jules, "Çağdaş Ateizmin Problemi", Çev. Murtaza Korlaelçi, *AÜİFD*, sy. XLI, Ankara, 2000, s. 365.

GÜÇ, Ahmet, *Satanizm,* DİB. Yay., Ankara, 2002.

GÜLAL, Hamdi, *İmanın Alametleri*, Nur Yay., 4. Baskı, Ankara, 1965.

GÜNDÜZ Şinasi*, (ed.), Yaşayan Dünya Dinleri*, DİB Yay., Ankara, 2007.

GÜRSOY, Kenan, *J. P. Sartre Ateizminin Doğurduğu Problemler,* Etkileşim Yay., 3. Baskı, İstanbul, 2007.

HANÇERLİOĞLU, Orhan, *Felsefe Sözlüğü,* Remzi Yay., 10. Basım, İstanbul, 1996.

İBN TUFEYL, *Hayy Bin Yakzan,* Çev. Babanzâde Reşid, Etkileşim Yay., İstanbul, 2006.

JASPERS, Karl, *Felsefe Nedir?* Çev. İsmet Zeki Eyuboğlu, Say Yay., 3. Basım, İstanbul, 1997.

LİNDBOM, Tage, *Başaklar ve Ayrık Otları,* Çev. Ömer Baldık, İnsan Yay., İstanbul, 1997.

MARCEL, Gabriel, "Ontolojik Muamma", Çev. Ahmet Aydoğan, *Metafizik Nedir?,* Birey Yay., İstanbul, 1999.

MARX, Karl.; Engels, F., *Komünist Parti Manifestosu*, Çev. Muzaffer Erdost, Sol Yay., Ankara, 1998.

MEGİLL, Allan, *Aşırılığın Peygamberleri*, Çev. Tuncay Birkan, Bilim ve Sanat Y*ay*., Ankara, 1998.

MONTAIGNE, *Denemeler*, Çev. Sabahattin Eyuboğlu, Cem Yay., 30. Basım, İstanbul, 1999.

MORTON, Adam, *Pratikte Felsefe,* Çev. Mukaddes İlgün, Kesit Yay., İstanbul, 2006.

NİETSZCHE, Friedrich, *Böyle Buyurdu Zerdüşt,* Çev. A. Turan Oflazoğlu, Cem Yay., İstanbul, 2000.

ÖNER, Necati, *İnsan Hürriyeti,* Vadi Yay., 4. Baskı, Ankara, 1995.

ÖZCAN, Hanifi, *Maturidi'de Dini Çoğulculuk*, MÜİFAV Yay., İstanbul, 1999.

ÖZDEMİR, Metin, *Kötülük Problemi,* Furkan Kitaplığı Yay., İstanbul, 2001.

ÖZÜGÜL, Oğuz, *Pozitivizm ya da Mantıksal Olarak Felsefe,* Us Yay., İstanbul, 1991.

PASCAL, Blaise, *Düşünceler,* çev. Metin Karabaşoğlu, Kaknüs Yay., 3. Baskı, İstanbul, 2000.

PLOTİNUS, *Enneadlar*, çev. Zeki Özcan, Asa Yay, Bursa, 1996.

POLITZER, Georges, *Felsefenin Temel İlkeleri,* Sol Yay., İstanbul, 1960,

REÇBER, Mehmet Sait, *Tanrı'yı Bilmenin İmkanı ve Mahiyeti,* Kitabiyat Yay., Ankara, 2004.

RUSSEL, Bertrand, *Sorgulayan Denemeler,* Çev. Nermin Arık, Tübitak Yay., 14. Basım, Ankara, 2000.

SAYI, Ali, *Firâvun Hâmân ve Kârun Karşısında Hz. Musa*, İz Yay., 2. Baskı, İstanbul, 1999.

SCHUON, Frithjof, *Varlık Bilgi ve Din,* der. ve Çev. Şahabeddin Yalçin, İnsan Yay., İstanbul, 1997.

SEZGİN, Fuat, "Kültür Dünyasının İlimler Tarihindeki Yeri", *Karşılaşma İslâm ve Helenistik Kültür, İslâmiyât*, c. 7, sy. 2, Nisan – Haziran, Ankara, 2004, s. 9-19.

SKIRBEKK, G.; GİLJE,N., *Felsefe Tarihi*, Çev. Emrah Akbaş ve Şule Mutlu, Kesif Yay., 3. Baskı, İstanbul, 2006.

TAYLAN, Necip, *Tanrı Sorunu,* Ayışığı Kitapları Yay., İstanbul, 1998.

_______________, *Anahatlarıyla İslam Felsefesi,* Ensar Neşriyat, 4. Baskı, İstanbul, 2000.

TİLLİCH, Paul*, Din Felsefesi*, Çev. Zeki Özcan, Alfa Yay., İstanbul, 2000.

TOPALOĞLU, Aydın, *Tanrıtanımazlığın Felsefi Boyutları Teizm ya da Ateizm,* Furkan Kitaplığı Yay., İstanbul, 2001.

__________________, *Ateizm ve Eleştirisi*, DİB Yay., 4. Baskı, Ankara, 2004.

TOPÇU, Nurettin, *Felsefe,* Dergâh Yay., İstanbul, 2002.

TÜMER, Günay; KÜÇÜK, Abdurrahman, *Dinler Tarihi*, Ocak Yay., 3. Baskı, Ankara, 1997.

VATANDAŞ, Aydoğan, *Apakalipse*, Timaş Yay., 3. Baskı, İstanbul, 1999.

WEBER, Alfred, *Felsefe Tarihi*, Çev. H.Vehbi Eralp, Sosyal Yay., 5 Basım, İstanbul, 1998.

WEST, David, *Kıta Avrupası Felsefesine Giriş,* Çev. Ahmet Cevizci, Paradigma Yay., İstanbul, 1998.

İNTERNET KAYNAKLARI

- http://ateizm.blogspot.com/2007/02/ ateistlere-sıkça-sorulan-sorular.html, 28.02.2007, s. 1-15.

- http://www.geocities.com/wankeragnostic/ateizmbilgileri2.htm? 13.03.2007, s. 1-7.

- http://www.dunyadinleri.com/ateizm.htm/, 28.02.2007, s. 1-5.

- http://tr.wikipedia.org/wiki/Ateizm, 14.03.2007, s. 1-3.

- http://www.geocities.com/wankeragnostic/panteizm.htm, 14.03.2007, s.1-4.

ÖZET

Bir Tanrı'nın varlığını kabul etmek ya da Tanrı inancına sahip olmak anlamına gelen teizmin zıddı olarak ve teizme bağlı olarak, teizmi olumsuzlamak maksadıyla ortaya çıkan bir dünya görüşü olan ateizm; teorik ve pratik olmak üzere iki kısımda incelenir. Gnostisizm, Agnostisizm, Deizm, Septisizm, Naturalizm, Deizm ve Panteizmin de içinde yer aldığı ve inkâr mantığının oluşmasına önemli bir katkı sağladığı ateizm, kimi zaman ve de çoğunlukla, skolastisizmin, (kilise anlayışının) Tanrı tasavvuruna bir reddiye, bir başkaldırı şeklinde ortaya çıkıp, böylece bütün dinlere genellenen bir tavır olurken, bazen de Richard Dawkins gibilerinin de ileri sürdüğü "kişinin doğuştan inançsız"lığını savunan mutlak bir ateist tavır olarak tezahür etmiştir.

Kötülük problemi, insanın hürriyeti meselesi, Tek tözcülük, Tanrı kavramının anlamsızlığı iddiası vb. daha başka nedenlerle inkâr iddiasını desteklemeye çalışan ve teistlerce de, başka nedenlerle eleştirilen ateizmin; teorik ateizm, pratik ateizm, mutlak ateizm, ilgisizlerin ateizmi ve ideolojik ateizm gibi çeşitleri de vardır.

Hristiyanlık öğretilerinin ve fideizminin yanlışlığına bir tür eleştiri olarak ortaya çıkan ve Fransız aydınlanmasıyla da ivme kazanıp, modern dünyayı uzun zaman etksine almış olan bir takım ateist ekoller de vardır. Bunlar: Comte'un pozitivizmi, Feuerbach'ın antropolojik ateizmi, Karl Marx'ın sosyopolitik ateizmi, Freud'un psikanalitik ateizmi, Nietzche ve Sartre'ın varoluşçu ateizmidir.

Modern ön yargılar ve çağdaş kuramlarla – her ne kadar taraftar kitlesi eskisi kadar güçlü olmasa da halen daha kendisine inanları bulunan ateizmi Tanrı'sız ve ölçüsüz bir özgürlük anlayışının, dünyayı yaşanılmaz bir kaosa sürüklemesi nedeniyle, artık eskisi kadar etkili olamamaktadır.

İnsanın "doğuştan bir Tanrı'nın varlığına inanma"ya yatkın olarak doğduğu inanıcı da, insan hakikatine aykırı telakki edilen ateizmin etkinliğinin azalmasının önemli bir nedeni sayılmaktadır.

ABSTRACT

In order to accept the existence of a God or the meaning of the having a belief of a God is called theizm which is opposite meaning of atheism that is the important idea which covered worldwide ; is observed in two parts that practically and theorically. Atheism which is hold Gnostisim, Agnostisism, Deism, Septisism, Naturalism and Panteism, is basically to set up denial logic and also usually principle of scolastism was the refusing of God also refusing all the religions and sometimes as some Philosophers like Richard Dawking indicated that people born as unbelief these are shown as atheist attitude in the past.

The problem of badness, the problem of freedom of human, claming the meaningless of existence of having a God belief and the people who are trying to support the refusing the God belief which is called atheism ; consist of theoric atheism, practical atheism, absolute atheism, atheism of irrelevant and also ideologic atheism.

There are also some atheist of thought existed has been occured with respect to improperity of fideism and doctorine of christianity and has been accelereted as the French illimunation and effected the world for a long time . These are; positivism of Comte , Antropologic atheism of Feuerbach. Sosyopolitical atheizm of Carl Marx Physicoanalytic atheizm of Freud and existentialistic atheizm of Nietzsche and Sartre.

Atheism is not so popular as being in the past although having modern bias and contemporary theory. But stil some people are related to this idea because of having un measured freedom and unlimited idea. this idea is not so effective as usual since it has caused the world a big cause.

The main cause of finishing atheism in the world is; to having a God belief for men when he was born and the necessity of a God in the universe for everyone.